

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (22)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ЯЦИШИН Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки, заслужений діяч науки і техніки України (головний редактор);

КРИКУНОВ Олександр Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар);

ГОЛОВКО Катерина Володимирівна, доктор юридичних наук, завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій;

ДЕМЧУК Антон Михайлович, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

ЛАРКІН Михайло Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти Запорізького національного університету;

ЯРМИШ Олександр Назарович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, президент Міжнародної асоціації істориків права, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України;

DĘBIŃSKI Antoni, doctor habilitowany nauk prawnych, ksiądz profesor, rector, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);

SZEWCZAK Marcin, doctor habilitowany nauk prawnych, adiunkt Kat. Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska).

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки

28 березня 2024 р., протокол № 4

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» зареєстровано у Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1834 від 21.12.2023 року). Ідентифікатор медіа: R30-02326.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Волинський національний університет імені Лесі Українки (просп. Волі, буд. 13, м. Луцьк Волинської обл., 43025, post@vnu.edu.ua, тел. (0332) 720123).

Періодичність: 2 рази на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 081 – Право.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.hl.vnu.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Воевода Марія Вікторівна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ.....7

Гламазда Петро ВолодимировичДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ЯК ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ
В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.).....14**Ковальова Світлана Григорівна**

«КОНГЛОМЕРАТНА ДЕРЖАВА» ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....21

Крисюк Юрій Петрович

ГЕНЕЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ 29

Яцишин Михайло МихайловичГРИГОРІЙ КАЛІСТРАТОВИЧ СТЕПУРА – АДВОКАТ, ЮРИСТ,
ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....36КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО**Колодязна Вікторія Володимирівна, Рябушенко Наталія Пилипівна**РЕАЛІЗАЦІЯ РЕЗОЛЮЦІЇ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН 1325 «ЖІНКИ, МИР, БЕЗПЕКА» В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР...43

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Валянська Тетяна Петрівна

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ШЛЯХОМ МЕДІАЦІЇ.....51

Духневич Андрій Вікторович, Карпінська Наталія ВолодимирівнаОКРЕМІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ
НА ПРАВА, ІНТЕРЕСИ І СВОБОДИ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН.....58**Спесівцев Денис Сергійович**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ
ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО
У РАЗІ ЙОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ.....65КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО,
КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА**Кондратішина Вікторія Вікторівна**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ 74**Шамринський Дмитро Олександрович**ПОНЯТТЯ «ЗЛОЧИН, ПОВ'ЯЗАНИЙ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ»:
ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ.....80

Трибуна молодих учених

Грачук Вадим Сергійович

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ

АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ.....88

Карнатовський Андрій Леонідович

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ПОРЯДКУ УПРАВЛІННЯ ПОДІЛЬСЬКИМ КРАЄМ

ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК НАПЕРЕДОДНІ

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ.....95

CONTENTS

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Voievoda Mariia

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF REFUGEES IN GREAT BRITAIN.....7

Hlamazda Petro

ACTIVITIES OF VOLUNTEER FORMATIONS AS LAW ENFORCEMENT AGENCIES
DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1921).....14

Kovalova Svitlana

"COMPOSITE STATE" AS EUROPEAN MEDIEVAL PHENOMENON..... 21

Krysiuk Yurii

THE GENESIS OF THE ITALIAN PENITENTIARY SYSTEM.....29

Yatsyshyn Mykhailo

HRYGORY KALISTRATOVYCH STEPURA – ADVOCATE, LAWYER, POLITICAL FIGURE
OF THE INTERWAR PERIOD.....36

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kolodiazhna Viktoriia, Riabushenko Nataliia

IMPLEMENTATION OF UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION NO. 1325
"WOMEN, PEACE, SECURITY" IN UKRAINE IN CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR:
NATIONAL AND REGIONAL DIMENSIONS..... 43

ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Valianska Tetiana

RESOLVING DISPUTES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS THROUGH MEDIATION.....51

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia

CERTAIN CONCEPTUAL ISSUES OF INTERNATIONAL ECONOMIC SANCTIONS INFLUENCE
OVER THE RIGHTS, INTERESTS AND FREEDOMS OF PARTICIPANTS
OF ECONOMIC JURIDICAL RELATIONS.....58

Spiesivtsev Denys

CERTAIN PROBLEMS OF RESTORATIVE ORIENTATION OF COMPENSATION OF HARM
AS A WAY OF PROTECTION OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS TO REAL ESTATE IN CASE
OF IT DESTRUCTION OR DAMAGE.....65

CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Kondratishyna Viktoriia

MODERN APPROACHES TO PREVENTING AND COMBATING VIOLENT CRIME IN UKRAINE.....74

Shamrynskyi Dmytro

THE CONCEPT OF "CRIME RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE":
INTERPRETATION AND APPLICATION IN JUDICIAL PRACTICE..... 80

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Hrachuk Vadym

LEGISLATIVE SUPPORT FOR THE USE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN UKRAINE.....88

Karnatovsky Andriy

ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND MANAGEMENT OF PODOLSKY REGION DURING THE STAY OF POLISH TROOPS ON THE EVE OF THE POLISH – UKRAINIAN-RUSSIAN WAR OF 1920.....95

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 341(342.7)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/1>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Воевода Марія Вікторівна,

аспірантка кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0002-5069-1535

Проблема біженців має тривалу історію, як в міжнародному так і національному праві багатьох країн, проте досі не вирішена. Міжнародна спільнота докладає багато зусиль, щоб захистити цю уразливу групу населення шляхом розробки й прийняття міжнародних універсальних угод та удосконалення національного законодавства. Наділення біженців, особливими правами й обов'язками обумовлене наявністю в них особливих рис їхнього становища в державі.

Оскільки правовий статус такої категорії як біженці відрізняється від інших категорій населення в кожній державі. Кожна держава встановлює враховуючи свої інтереси та міжнародні стандарти для іноземних громадян й осіб без громадянства загальний, єдиний для них правовий статус, біженці, мають спеціальні права та обов'язки, що зумовлено причинами їх перебування на території держави, яка надала їм притулок, та необхідністю їх швидкої адаптації до суспільства держави перебування. Існування таких прав та обов'язків є необхідним для підтримання відповідного статусу, підтвердження відомостей та сприяння наданню цим особам особливих прав, гарантій, допомоги.

При вирішенні питання в нашій країні біженства, варто звернути увагу на політику Великої Британії щодо надання притулку. Надання притулку у Великій Британії гарантує особі право залишитися в країні як біженцю, під гуманітарним захистом або з інших причин, також прохач що отримав статус біженця одночасно отримує і право на постійне проживання. Маючи статус біженця прохачі притулку у Великій Британії мають право на юридичний захист, житло, медичне обслуговування та іншу підтримку до розгляду їхнього клопотання, вони можуть приступити до пошуків роботи і подати заяву про видачу матеріальної допомоги.

Особливістю правового статусу біженця у Великій Британії є належна підтримки біженців та тих, хто потребує притулку, також системність, яка забезпечується співпрацею уряду, державних інституцій, громад, благодійних організацій.

Ключові слова: біженці, Велика Британія, забезпечення статусу біженців, Конвенція, права біженців, притулок.

Voievoda Mariia. Peculiarities of the legal status of refugees in Great Britain

The problem of refugees has a long history, both in the international and national law of many countries, but it has not yet been resolved. The international community is making a lot of efforts to protect this vulnerable population group by developing and adopting international universal agreements and improving national legislation. The granting of special rights and obligations to refugees is due to the presence of special features of their position in the state.

Because the legal status of such a category as refugees differs from other categories of the population in each state. Each state, taking into account its interests and international standards, establishes a general, unique legal status for foreign citizens and stateless persons, refugees have special rights and obligations, which are determined by the reasons for their stay on the territory of the state that granted them asylum, and the necessity their quick adaptation to the society of the host country. The existence of such rights and obligations is necessary for maintaining the relevant status, confirming information and facilitating the provision of special rights, guarantees, and assistance to these persons.

When solving the issue of refugees in our country, it is worth paying attention to the policy of Great Britain regarding the provision of an alley. Granting asylum in Great Britain guarantees

a person the right to stay in the country as a refugee, under humanitarian protection or for other reasons, and an applicant who has received refugee status will also receive the right to permanent residence at the same time. With refugee status, asylum seekers in the UK are entitled to legal protection, housing, healthcare and other support until their claim is processed, they can start looking for work and apply for benefits.

The peculiarity of the legal status of a refugee in Great Britain is the proper support of refugees and those in need of asylum, as well as the system, which is ensured by the cooperation of the government, state institutions, communities, and charitable organizations.

Key words: *refugees, Great Britain, ensuring the status of refugees, the Convention, refugee rights, asylum.*

Постановка проблеми. Враховуючи реалії сьогодення питання захисту прав біженців є актуальною не тільки в Україні, але й в усьому світі. Вироблену міжнародну практику визначення та надання статусу біженця в багатьох країнах світу взято за основу правового регулювання міграційних потоків, та надання правового статусу біженцям. Питання аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання статусу біженців викликав актуальністю, оскільки правовий статус такої категорії як біженці відрізняється від інших категорій населення в кожній державі. Якщо іноземні громадяни й особи без громадянства мають загальний, єдиний для них правовий статус, який для них встановлює держава враховуючи свої інтереси та міжнародні стандарти, то біженці, мають спеціальні права та обов'язки, що зумовлено причинами їх перебування на території держави, яка надала їм притулок, та необхідністю їх швидкої адаптації до суспільства держави перебування. Особливості статусу таких осіб, права та їх обов'язки зазвичай мають свою специфіку. Існування таких прав та обов'язків є необхідним для підтримання відповідного статусу, підтвердження відомостей та сприяння наданню цим особам особливих прав, гарантій, допомоги. До вирішення цієї проблеми неодноразово вдавалося ряд науковців, проте вона і зараз не втратила актуальності.

Стан дослідження проблеми. Дане дослідження базується на працях таких науковців як Б. І. Андрійчука, Т. С. Тимофєєва, Л. В. Віннікової, О. І. Котляр, В. П. Босий М. М. Сіранта та інших, які здійснювали дослідження процесу юридичного регулювання та забезпечення статусу біженців в міжнародному праві та прав національних правових системах окремих країн.

Мета та завдання даного дослідження на підставі наявних наукових напрацювань і практики правозастосування, спираючись на норми законодавства окремих держав визначити сутність та особливості правового регулювання статусу біженців в Великій Британії та опрацювати можливості використання цього досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема біженців має тривалу історію, як в міжнародному так і національному праві багатьох країн, проте досі не вирішена. Міжнародна спільнота докладає багато зусиль, щоб захистити цю уразливу групу населення шляхом розробки й прийняття міжнародних універсальних угод та удосконалення національного законодавства. Потрібно відмітити, що як на міжнародному рівні, так і на національному рівні чітко регламентується правовий статус біженців, а також існують критерії, за якими особа може бути визнана біженцем.

Аналізуючи праці дослідників можна дійти висновку, що статус біженця займає правовий простір, що характеризується, з одного боку, принципом суверенітету держав і пов'язаними з ним принципами територіального верховенства й самозбереження, а з іншого – гуманітарними принципами закріпленими на міжнародному рівні. [6, с. 133].

Права біженців і їх правовий статус унормовуються на міжнародному рівні Конвенцією про статус біженців (1951 р.) прийнятою Організацією Об'єднаних Націй, яка стала універсальним і основним міжнародним документом, що закріплює визначення поняття «біженець». В Конвенції вперше було акцентовано увагу не на групі осіб, які знаходяться перед загрозою переслідування за етнічною ознакою (як це було до визначалося в міжнародних договорах до прийняття Конвенції), а на конкретній особі – біженцю

та використано індивідуальний підхід до такої категорії населення [5].

Однак відзначимо, що визначення поняття «біженець» у Конвенції 1951 р. мало обмеження, які створювали суттєві перешкоди для вирішення проблем біженців, забезпечення їх прав і свобод на належному рівні, а саме право вважатися біженцем не поширювалось на осіб, що стали такими в результаті подій, що виникли після 1 січня 1951 р., та зазначені події означають або події, які відбулися в Європі до 1 січня 1951 р. або події, які відбулися в Європі або в інших місцях до 1 січня 1951 р. [5; 4].

Протокол щодо статусу біженців який був прийнятий у 1966 р. деталізував поняття «біженець» за часовою ознакою. [7]. Дана норма має велике значення, оскільки в подальшому саме це визначення поняття «біженець» було адаптовано до національного законодавства більшості держав, в тому числі й України.

Питання біженців стало досить актуальним в 21 столітті, оскільки останні десятиліття характеризуються інтенсивністю локальних воєн, економічними негараздами в країнах, стихійними лихами, які стали причинами збільшення кількості прохачів притулку та призвели до нових викликів для держав до яких були спрямовані міграційні потоки.

При вирішенні питання в нашій країні біженства, варто звернути увагу на політику Великої Британії. Потрібно зазначити, що надання статусу біженця, в Великій Британії базується на нормах Женевської Конвенції про статус біженців 1951р., Дублінській конвенції, Законі про імміграцію та притулок від 1999 р. Закон про імміграцію, притулок та громадянство від 2006 р. та інших нормативних актах [5].

У Великій Британії використовують визначення відповідно до Конвенції Статусу Біженців 1951 року, де «біженець» (refugee). Згідно Конвенції право на отримання такого статусу має: особа яка має обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, політичних поглядів; знаходиться за межами країни своєї національної належності; не в змозі, або не бажає користуватися захистом своєї країни; або особа, яка не має громадян-

ства; знаходиться за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій; не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок побоювань переслідування. Під це визначення не підпадають ті, хто скоїв серйозні злочини й ті, хто бере участь у військовій діяльності [5].

Так, за законодавством Великої Британії особа, яка потребує притулку, – це суб'єкт, який фізично повинен знаходитися на території Великої Британії. У Великобританії біженець автоматично набуває статусу «шукача притулку», тобто людини, яка покинула свою країну походження та офіційно подала заяву про надання притулку в іншій країні, але заявка якої ще не була розглянута. Статус біженця у Великій Британії термін дії якого до 3 років, який починає діяти з дати початку надання захисту з правом продовження дії статусу на 2 роки [1].

Після прибуття до Великої Британії з наміром попросити притулок, особа має подати заяву про надання притулку. Це зазвичай відбувається в прикордонному пункті або аеропорту, де людина зустрічається зі співробітником імміграційної служби, щоб пояснити свою ситуацію і причини звернення за притулком. Співробітник імміграційної служби поставить низку запитань (це називається "screening") і проведе первинну оцінку, щоб визначити, чи відповідає людина вимогам для отримання притулку. Під час оцінки з'ясовується, чи є у людини обґрунтовані побоювання переслідування у своїй країні і чи ґрунтуються ці побоювання на одній із захищених підстав, згаданих у Конвенції ООН про біженців. Потрібно відмітити, що право особи на звернення щодо надання притулку реалізує Міністерство внутрішніх справ Великої Британії. Розгляд та ухвалення рішення за запитом притулку здійснює імміграційний департамент під назвою Home Office також заява про надання права притулку може подаватися як безпосередньо при в'їзді в королівство, так і в середині країни незалежно від законності чи незаконності перебування особи на території Великої Британії [8; 9].

Термін на протязі якого після прибуття до Великої Британії прохач має подати заяву про надання статусу біженця становить 72 годин. Після подачі заяви співро-

бітники (з безкоштовним перекладачем) «Home Office» проводять з прохачем притулку попередню співбесіду, на якій намагатимуться отримати максимум відомостей і документальних підтверджень про підстави які змусили особу шукати притулку, а також співробітник імміграційної служби проведе первинну оцінку, щоб визначити, чи відповідає людина вимогам для отримання притулку, а також дослідять документальні підтвердження. Під час оцінки з'ясовується, чи є у прохача обґрунтовані побоювання переслідування у своїй країні і чи ґрунтуються ці побоювання на одній із захищених підстав, згаданих у Конвенції ООН про біженців [9].

Згідно рішення за заявою про надання притулку особа може отримати статусу біженця, або ж їй може бути відмовлено в статусі біженця, але отримання виключного права на проживання в країні також вона може отримати виключне право на в'їзд в Об'єднане Королівство, а також вона може отримати повну відмову у наданні притулку.

Якщо буде встановлено, що у мігранта є обґрунтовані побоювання переслідування, їй буде дозволено залишитися у Великій Британії на час розгляду її заяви про надання притулку. Термін розгляду заяви про отримання статусу біженця становить 6-ть місяців. Також потрібно відмітити, що запізнення з поданням заяви, є підставою для відмови у наданні притулку. Досить часто підставою відмови є проблема не знання мігрантами англійської мови, незнання про закони Великої Британії, суб'єктивна оцінка того хто проводить співбесіду того що говорить заявник, або ж думка міністерства внутрішніх справ щодо безпечно повернутися до країни свого походження. В такому випадку прохач притулку має право на апеляцію, яка подається на ім'я спеціального судді або до Управління імміграційних апеляцій [1; 3, с. 52].

Щодо права притулку, то тут існують певні особливості для окремих категорій прохачів якщо заявнику не надано ані статус біженця, ані гуманітарний захист, але вважається, що існують підстави дати йому можливість тимчасово залишатися у Великобританії, заявнику буде надано дозвіл на обмежений період перебування у країні.

Законодавство Великої Британії допускає можливість застосування критерію «неприйнятності», згідно якого клопотання про надання притулку може розглядатися як неприйнятне та не розглядатися по суті, якщо заявник може користуватися достатнім захистом у безпечній третій країні, у тому числі користуватися принципом невидворення, оскільки: вони вже подали клопотання про захист до цієї країни; або вони могли б подати клопотання про захист до цієї країни, але не зробили цього, і не було жодних виняткових обставин, що перешкоджають подачі такого клопотання, або вони пов'язані з цією країною таким чином, що для них було б розумно вирушити туди. для одержання захисту. Неприйнятність більше не залежить від того, що інша країна знову прийме прохача притулку. Ця гарантія також була знята з підстави «безпечної третьої країни» для визнання претензії неприйнятною поряд із вимогою щодо наявності «достатнього ступеня зв'язку». Наявність такого критерію дає можливість відфільтрувати міграційні потоки.

У разі відмови у надання статусу заявник буде зобов'язаний виїхати з Великобританії упродовж 21 дня. Якщо заявник одержав відмову у наданні притулку, не має коштів на придбання їжі і може довести наявність причини, через яку він не може виїхати з Великобританії, йому надається місце для короткострокового проживання [9].

Якщо прохання про надання притулку у Великій Британії буде задоволено, людині буде дозволено залишитися в країні як біженцю, під гуманітарним захистом або з інших причин, також прохач що отримав статус біженця одночасно отримує і право на постійне проживання – Indefinite leave to Remain. Маючи статус біженця прохачі притулку у Великій Британії мають право на юридичний захист, житло, медичне обслуговування та іншу підтримку до розгляду їхнього клопотання, вони можуть приступити до пошуків роботи і подати заяву про видачу матеріальної допомоги. Той, хто отримав статус біженця має право на возз'єднання сім'ї та отримання дорожнього документа відповідно до Конвенції ООН.

Після отримання статусу біженця людині видають біометричну посвідку на проживання, що містить її особисті дані, фото-

графію і відбитки пальців. Цей документ є доказом того, що людина має право проживати і працювати в Сполученому Королівстві.

Також для біженців діє національна програма центру «Asylum Welcome» («Ми раді допомогти біженцям») яка підтримується урядом в межах якої передбачється соціальна допомога біженцям [8; 9]. До діяльності центру належить: надавати біженцям необхідної інформації, направляти їх до спеціальних організацій, які надають допомогу та поради, як вижити; допомагати зорієнтуватися у складній системі соціальної підтримки, зв'язатися з юристами; організовувати діяльність молоді, допомагати їм отримати освіту (також можливо для дорослих).

Така допомога включає в себе заняття з вивчення англійської мови, допомогу біженцям-лікарям і юристам підтвердити свою кваліфікацію й працювати; кожного тижня надавати їжу та речі особистої гігієни знедоленим, гроші для того, щоб доїхати до необхідного пункту перебування, іноді – подарунки й готівку; відвідувати в'язнів-біженців, які мають проблеми зі здоров'ям, допомагати їм зв'язатися з адвокатами; бути обізнаними з проблем біженців завдяки повідомленням у місцевій пресі, по телебаченню; регулярно зустрічатися з представником уряду задля обговорення нагальних питань біженців, викладати інформацію для населення на вебсайті, влаштовувати громадські заходи.

Згідно програми, у разі необхідності заявнику надається місце для проживання. Потрібно відмітити, що прохачі притулку самостійно не вирішують у якому місці будуть проживати. Це може бути квартира, будинок, гуртожиток або спальне місце і сніданок [3, с. 53].

Щодо соціального забезпечення біженців то вона передбачає фіксовану грошову виплату на людину на тиждень. Матері з дітьми віком до трьох років і вагітні жінки отримують додаткову допомогу. Також передбачається, що заявник може подати заяву на одноразову виплату декретних, якщо строк до народження дитини становить 8 тижнів або менше, або якщо дитині ще не виповнилося 6 тижнів. Для подання заяви на виплату необхідно одержати від лікаря бланк певного зразка. Заяв-

ниця може подавати заяву на виплату декретних водночас із заявою на допомогу в одержанні притулку. Якщо віза не відкрита заявниця може подати заяву на одноразову декретну виплату, якщо строк до народження дитини становить 8 тижнів або менше, або якщо дитині ще не виповнилося 6 тижнів. Заявниця може подавати заяву на виплату декретних водночас із заявою на іншу фінансову допомогу наприклад на продукти, одяг та гігієнічні засоби [9].

Передбачаються одноразові виплати кожному члену родини, що прибув у Велику Британію, щоб допомогти покрити негайні виплати, доки особа освоїться. Цю допомогу буде надано через місцеву раду. Розмір щомісячної допомоги визначається з огляду на кожну особу зокрема, оскільки враховуються її фінансові можливості.

Потрібно зазначити, що у Великобританії діє система соціального забезпечення та захисту населення, покликана допомагати тим, хто зіткнувся з фінансовими труднощами або має особливі потреби. Ця система дозволяє людям подавати заявки на регулярні грошові виплати, які називаються «допомога» або «субсидії».

Належним чином забезпечене право біженців на медичну допомогу, зокрема особи, які подали заяву на притулок та особи, яким відмовлено у наданні притулку, але не мають засобів до існування та можуть це довести мають право на певні види медичних послуг, які надаються у Великій Британії. Такий вид послуг включає є огляд лікаря та лікування. Особи, що подали заяву на надання притулку, можуть також отримувати: безкоштовні рецепти на ліки; безкоштовну допомогу стоматолога; безкоштовну перевірку зору; допомогу в оплаті окулярів. У разі потреби у допомозі чи консультації (крім невідкладної медичної допомоги) треба звертатися до Національної служби охорони здоров'я (NHS). Служба допомоги в оплаті медичного обслуговування при Національній службі охорони здоров'я (NHS Help With Health Costs) допомагає, якщо особі потрібна допомога в одержанні рецептів на ліки, стоматологічна допомога, перевірка зору та придбання окулярів[9].

Також медична допомога передбачається в тому випадку якщо заявник одержав

відмову у наданні притулку, не має коштів на придбання їжі і може довести наявність причини, через яку він не може виїхати з Великобританії, то в такому випадку він може отримати допомогу з одержанням рецептів на ліки, стоматологічну допомогу, перевірку зору та придбання окулярів. Також заявник може звернутися за додатковою допомогою для запису до лікаря, одержання свідоцтва про народження дитини та виплат у зв'язку з вагітністю та народженням дитини (maternity payments), шляхом заповнення форми та надсилання на адресу групи допомоги у наданні притулку (asylum support casework team).

На належному рівні біженцям надається психологічна допомога на безкоштовній основі. Окремі пільги і для осіб, які користуються захистом, лікуванням онкопатологій у Великій Британії існує загальний доступ до медичної системи. Безкоштовним є тестування на ВІЛ у будь-якій клініці сексуального здоров'я або медицини сечостатевої системи, або у центрі первинної допомоги, тестування на гепатити та вакцинації від гепатитів, лікування ТБ та латентної ТБ-інфекції (ЛТБІ) всі ці послуги у Великій Британії є безкоштовним для всіх, незалежно від імміграційного статусу та права на отримання іншої допомоги від Національної служби здоров'я [8; 9].

Щодо забезпечення права на освіту для біженців, то слід відмітити, що навчання дітей в Об'єднаному Королівстві у віці від 5 до 16 років є обов'язковим. Закон зобов'язує всіх батьків влаштовувати своїх дітей у школи до досягнення ними 16 років або організувати їх освіту за межами школи. Освіта в державних школах – безкоштовна, незалежно від імміграційного статусу.

Для тих прохачів політичного притулку, які прагнуть вивчити англійську мову, придбати нові професійні навички або вдосконалити рівень освіти існують навчальні курси. Такі курси організовуються коледжами подальшої освіти, навчальними центрами для дорослих, університетами, організаторами професійної підготовки та громадами.

Щодо право на працю то, прохач притулку на перших порах не має права працювати. Однак, якщо заявник на притулок

не отримує рішення за своєю заявою про надання притулку протягом шести місяців, то у Великій Британії існує можливість подати до Home Office заяву про видачу дозволу на роботу. Біженець може подати заяву про видачу дозволу на роботу відразу ж після закінчення шести місяців.

На належному рівні забезпечуються права біженців на участь у культурному житті, у Великій Британії діє механізм безкоштовного доступу до об'єктів культурної спадщини Безкоштовне відвідування державних музеїв [3, с. 52].

Також в законодавстві Великої Британії чітко визначені підстави припинення статусу біженця. Статус біженця припиняється: якщо вимоги до них більше не відповідають тим обставинам, які вплинули на надання притулку; якщо притулок було надано на підставі неправильної інформації або внаслідок приховування суттєвих фактів, а іноземець не міг бути визнаний також з інших причин; якщо притулок було надано на підставі неправильної інформації або внаслідок приховування суттєвих фактів, а іноземець не міг бути визнаний також з інших причин [3].

Статус біженця припиняється, якщо особа отримала право на проживання у Великобританії на інших підставах, або особа повинна добровільно покинути територію країни, якщо у неї немає інших правомірних підстав для перебування, а також примусове повернення у країну походження. Повернення до країни походження можливе тільки після припинення статусу біженця [5].

Отже, особливістю правового статусу біженця у великій Британії є належна підтримки біженців та тих, хто потребує притулку, також системність, яка забезпечується співпрацею уряду, державних інституцій, громад, благодійних організацій. Вивчення досвіду Великої Британії з надання статусу біженцям, дозволяє доцільно використати цей досвід для України. Це може стати важливим чинником в удосконаленні механізму надання правового статусу біженцям та іншим шукачам притулку у нашій країні з метою реформування і адаптації до європейських стандартів захисту прав людини й надання кваліфікованої допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук Б. І., Тимофєєва Т. С. Право притулку у Великобританії. *Наукове мислення. П'ятнадцята Всеукраїнська практично-пізнавальна інтернет-конференція*. URL: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/287-pravo-pritulku-u-velikobritaniji>.
2. Босий В. П. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту та можливості його використання в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. Випуск 2, том 3, 2019 С. 26–30.
3. Віннікова Л. В. Проблеми надання соціальної допомоги біженцям в Україні і Великій Британії. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 1. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_1_13
4. Войціховський А. В. Міжнародне право. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
5. Конвенція про статус біженців від 28 лип. 1951 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 10.03.2024)
6. Котляр О.І. Місце інституту біженців у міжнародному праві. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1–2. С. 131–136.
7. Протокол ООН щодо статусу біженців від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363 (дата звернення: 08.03.2024).
8. Процедура отримання статусу біженця в Англії 2017. URL: <http://uofukraine.wixsite.com/union-immigrants/ang>.
9. CHECK-LIST Соціальних прав переміщених осіб та заходів соціального захисту, що надаються країнами-членами Європейського Союзу та Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/check-list-2-social-rights-ua/1680a837b1>

REFERENCES:

1. Andriichuk, B.I., & Timofieieva T.S. Pravo prytulku u Velykobrytanii [Andriychuk B.I., Timofeeva T.S. The right to asylum in the UK.] *Naukove myslennia. Piatnadtsiata Vseukrainska praktychno-piznavalna internet-konferentsiia*. Retrieved from <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/287-pravo-pritulku-u-velikobritaniji>.
2. Bosyi, V. P. Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання statusu bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Bosiy V. P. Foreign experience of administrative and legal regulation of the status of refugees and persons in need of additional or temporary protection and the possibility of its use in Ukraine.] *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prav*. Vypusk 2, tom 3, 2019. S. 26–30.
3. Vinnikova, L. V. (2013). Problemy nadannia sotsialnoi dopomohy bizhentsiam v Ukraini i Velykii Brytanii [Vinnikova L. V. Problems of providing social assistance to refugees in Ukraine and Great Britain]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. № 1. S. 51–53 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2013_1_13
4. Voitsikhovskiy, A. V. Mizhnarodne pravo [International Law] MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2020. 544 s.
5. Konventsiiia pro statusu bizhentsiv vid 28 lyp. 1951 r. [Convention on the Status of Refugees of July 28 1951.] Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011
6. Kotliar, O.I. Mistse instytutu bizhentsiv u mizhnarodnomu pravi. [Kotlyar O.I. The place of the refugee institution in international law]. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1–2. S. 131–136.
7. Protokol OON shchodo statusu bizhentsiv vid 16 hrudnia 1966 r. [UN Protocol on the Status of Refugees of December 16, 1966.] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363 (data zvernennia: 08.03.2024).
8. Protsedura otrymannia statusu bizhentsia v Anhlii 2017. [Procedure for obtaining refugee status in England 2017.] Retrieved from <http://uofukraine.wixsite.com/union-immigrants/ang>.
9. CHECK-LIST Sotsialnykh prav peremishchenykh osib ta zakhodiv sotsialnoho zakhystu, shcho nadaiutsia krainamy-chlenamy Yevropeiskoho Soiuzu ta Rady Yevropy [CHECK-LIST of social rights of displaced persons and social protection measures provided by member states of the European Union and the Council of Europe]. Retrieved from <https://rm.coe.int/check-list-2-social-rights-ua/1680a837b1>

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ЯК ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.)

Гламазда Петро Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1133-9205
Researcher ID: KEI-4516-2024

У статті висвітлюються організаційно-правові засади створення та функціонування органів охорони правопорядку в умовах відродження української державності 1917–1921 рр., зокрема добровольчих воєнізованих формувань та їх значення у забезпеченні охорони громадського порядку та боротьбі зі злочинністю в період УНР доби Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського, УНР часів Директорії.

З'ясовано, що слабкість адміністративних та правоохоронних органів у період Тимчасового уряду та УНР, фактичний стан безвладдя та хаосу спонукали місцеві громади до самоорганізації та утворення військово-добровольчих формувань Вільного козацтва. Проаналізовано причини підтримки та легалізації Українською Центральною Радою створюваних із народної ініціативи товариств Вільного козацтва та їх нормативно-правове забезпечення, а саме статут, яким було визначено правові засади організації та діяльності добровольчих формувань козацтва в Україні. Визначено роль Вільного козацтва у стримуванні радянсько-більшовицької навали, за відсутності достатньої кількості боєздатних українізованих військових формувань.

Проаналізовано організаційно-правові здобутки гетьманату П. Скоропадського в сфері правоохоронної діяльності, а саме створення Державної варти, як єдиного органу забезпечення охорони правопорядку Української Держави. З'ясовано чому гетьманський уряд вдався до практики створення у містах добровольчих народних дружин та хліборобських загонів самооборони, з якими труднощами стикнулися управлінці на місцях організовуючи це процес.

Охарактеризовано причини створення та діяльності народної міліції за часів Директорії, яка мала замінити Державну варту, а також роль і значення народної самоохорони, в сфері захисту населення від злочинних посягань у досліджуваний період.

Ключові слова: правоохоронна система, добровольчі формування, Вільне козацтво, Державна варта, народна міліція, Центральна Рада, П. Скоропадський, Директорія.

Hlamazda Petro. Activities of volunteer formations as law enforcement agencies during the Ukrainian revolution (1917–1921)

The article highlights the organizational and legal basis for the creation and functioning of law enforcement agencies in the conditions of the revival of Ukrainian statehood of 1917–1921, in particular volunteer paramilitary formations and their importance in ensuring the protection of public order and the fight against crime during the UNR of the time of the Central Rada, the Ukrainian State of P. Skoropadsky, the UNR during the Directory.

It was found that the weakness of administrative and law enforcement agencies during the period of the Provisional Government and the UNR, the actual state of anarchy and chaos prompted local communities to self-organize and form military-volunteer formations of the Free Cossacks. The reasons for the support and legalization by the Ukrainian Central Council of the societies of the Free Cossacks created on the popular initiative and their regulatory and legal support, namely the Charter, which determined the legal basis for the organization and activity of volunteer formations of Cossacks in Ukraine, are analyzed. The role of the Free Cossacks in deterring the Soviet-Bolshevik invasion was determined, in the absence of a sufficient number of combat-ready Ukrainized military formations.

The organizational and legal achievements of the hetmanate P. Skoropadsky in the field of law enforcement, namely the creation of the State Guard, as the only body for ensuring law

enforcement of the Ukrainian State, are analyzed. It is clarified why the hetman's government resorted to the practice of creating in the cities of volunteer people's squads and agricultural self-defense units, which local managers faced difficulties in organizing this process.

The reasons for the creation and activity of the people's militia during the Directory, which was supposed to replace the State Guard, as well as the role and importance of people's self-protection, in the field of protecting the population from criminal encroachments during the studied period, are characterized.

Key words: law enforcement system, volunteer formations, Free Cossacks, State Guard, People's Militia, Central Rada, P. Skoropadsky, Directory.

Постановка проблеми. Війна в Україні, криміногенна ситуація, яка склалась внаслідок війни та високий рівень корупції є проблемами, що становлять одну з головних загроз національній безпеці та гальмують процес демократичного розвитку нашої країни. Тому успішне, результативне завершення реформи правоохоронної системи України залишається одним з основних завдань, які стоять перед нашою державою. Це неможливо здійснити без врахування закономірностей реформування цього напрямку державної діяльності через призму ефективних зарубіжних моделей та, що важливо, без аналізу особливостей вітчизняного історичного досвіду, яким би складним та суперечливим він би не був.

В контексті дослідження історії становлення та розвитку правоохоронної системи України на наше глибоке переконання є цікавим досвід діяльності добровольчих формувань та народної міліції, як органів охорони громадського правопорядку в період Української революції 1917–1921 рр. За твердженням сучасного українського дослідника А. Печерського, ці інститути переконливо довели свою ефективність не лише в забезпеченні внутрішнього правопорядку, а й у справі захисту Української держави від зовнішньої агресії, ставши одним із історичних попередників сучасної української тероборони [1]. Важливість таких наукових розвідок, на сучасному етапі розвитку нашої України є суттєвою, оскільки досвід взаємодії громадськості з державними інституціями в сфері протидії кримінальним правопорушенням та охорони громадської безпеки залишається актуальним і сьогодні.

З часу проголошення незалежності України вітчизняними вченими активно досліджується проблематика організації та функціонування правоохоронних

органів у період Української революції 1917–1921 рр. Значну увагу цим питанням приділено в наукових працях О. В. Тимошука, П. П. Михайленка, В. А. Довбні, Є. В. Зозулі, В. З. Ухача та І. О. Гуцалюк. Втім діяльність добровольчих формувань у цей період, та їх значення у забезпеченні охорони громадського порядку і боротьбі зі злочинністю на нашу думку потребують окремої уваги.

Виклад основного матеріалу. Після Лютневої революції 1917 року, що призвела до повалення самодержавства, посилення відцентрових тенденцій та дезорганізації фронту на території українських земель у квітні спонтанно починають створюватися військово-добровольчі формування під назвою Вільне козацтво.

У цей час в Україні значно зросла чисельність мародерів і так званих «банд збільшовичених дезертирів», що залишили лави колишньої імперської армії, і саме озброєні загони місцевих мешканців стали на захист населення від їхньої сваволі. За словами відомого політичного діяча Є. Чикаленка, «республіка переходить в «ріжпубліку» [2, с. 156]. Тому, ці добровольчі формування були життєво необхідними для населення за умов дезорганізації й ослаблення влади, особливо в регіонах віддалених від центру. Саме слабкість адміністративних та правоохоронних органів у період Тимчасового уряду та УНР, фактичний стан безвладдя та хаосу спонукали місцеві громади до самоорганізації.

Ідеологічною основою вільнокозацького руху став збережений у пам'яті людей козацький військово-політичний ідеал. Побудований на принципах прямої демократії, де усі мають рівні права, де влада обиралася на загальних зборах, цей ідеал глибоко засів у народній свідомості, оскільки був уособленням народовладдя та загальної рівності [3, с. 47, 56].

Однак, як справедливо зазначає дослідник В. Лозовий, базуючись на цінності козацької волі, у селянському розумінні волі від впливу держави, а також домінуванні звичаєвого права, тобто права, за яким суспільні відносини регулювала громада, згідно із місцевими звичаями та правилами, а не державні юридичні акти, він ніс у собі значні анархічні тенденції [4, с. 274]. Тому поширення руху Вільного козацтва, не лише сприяло побудові національної держави, але і породжувало певні деструктивні процеси і викликало анархістські настрої.

Центральна Рада досить довго не наважувалася підтримати вільнокозацький рух, оскільки боялася, що озброєні загони Вільного козацтва на селі будуть сприяти подальшій автономізації селянських громад від державної влади і сіятимуть зерна анархії в українському суспільстві. Разом з тим, керівництво держави, розуміючи, що створена в авральному порядку з ініціативи Тимчасового уряду дезорганізована, малочисельна та непрофесійна міліція не зможе гарантувати порядок і лад в Україні, обрало позицію підтримки створюваних із народної ініціативи добровольчих воєнізованих місцевих формувань із числа населення як допоміжної сили правоохоронним органам [2, с. 156].

29 вересня 1917 року констатувавши, що війна й складна економічна ситуація «несуть за собою темне, несвідоме невдоволення широких народних мас», поширюється «епідемія грабежів, самосудів, анархістичних виступів безвідповідальних груп», Генеральний секретаріат УНР окреслив перед секретарством внутрішніх справ завдання щодо боротьби з цим лихом шляхом активної, організованої самодіяльності й самооборони людної, схваливши організацію Вільного козацтва [9, с. 209]. У зв'язку з чим було скликано Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва, що був проведений в Чигирині 16–20 жовтня 1917 року і у якому взяли участь близько 200 делегатів від 60 тисяч вільних козаків України та Кубані. З'їзд визначив завдання й організаційну структуру Вільного козацтва, обговорив і затвердив статут організації, обрав Генеральну раду з 12 осіб, яка мала безпосередньо підпорядковуватися Українській Центральній Раді. До

Генеральної ради увійшли наступні політичні та військові діячі: начальник Першого Українського Корпусу, генерал П. Скоропадський (отаман), В. Кочубей, І. Полтавець-Остряниця, М. Левицький, І. Луценко, С. Гризло, О. Шаповал та ін. Осередком товариства Вільного козацтва було обране м. Біла Церква. Генеральна рада повинна була у найближчий час провести аналогічні губернські з'їзди, щоб обрати кошових отаманів з старшиною та надати організованості і сили козацькому руху [6].

13 листопада 1917 року Генеральним секретаріатом було затверджено Статут Вільного козацтва, який остаточно легалізував товариство, визначивши правові засади організації та діяльності добровольчих формувань козацтва в Україні і їх участь в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю.

Основна мета прийняття Статуту полягала, на думку сучасного українського дослідника В. Ухача, по-перше, у встановленні централізованого керівництва процесом формування товариств Вільного козацтва та налагодження контролю за їх діяльністю з боку вищих органів державного управління. Статут передбачав виборність усіх посадових осіб Вільного козацтва, однак надавав значні повноваження Генеральному секретаріату УНР. По-друге, визначалося місце товариств Вільного козацтва у системі місцевої влади та закріплювалися принципи, за якими товариство співіснувало з іншими установами державного управління. По-третє, за статутом, ніякої платні за охорону громадського порядку козаки не одержували. Тобто, проголошувався принцип утворення та існування товариств Вільного козацтва на громадських засадах [2, с. 157].

Відповідно до статуту товариство Вільного козацтва мало чітку структуру, цементуючою ланкою якого була сотня, що зазвичай складалася з мешканців одного села, незалежно від національності. Козаки сотні обирали сотенну старшину (сотника, писаря, скарбничого, хорунжого). Сотні у межах волості об'єднувалися в курінь, курені в межах повіту – у полк, а полки в межах губернії – у кіш. В цей період також розширюється і соціальна база формування Вільного

козацтва, до нього вступають робітники, студентство, інтелігенція [6].

Окрім того, цікавим є той факт, що члени товариств Вільного козацтва мали власний присуд, у якому панував колегіальний принцип розгляду справ у судах двох інстанцій (сотенний та курінний суди). Головуючий та члени суду обиралися безпосередньо козаками. До компетенції сотенного суду належали справи про пияцтво, бійки, сварки, шахрайство та інші незначні правопорушення. Курінний суд був апеляційною інстанцією та розглядав скарги на рішення сотенних судів, а також мав право розглядати, як суд першої інстанції тяжкі провини [2, с. 157].

Також керуючись статутом Вільного козацтва, на територіях, що контролювалися владою УНР, для забезпечення порядку та спокою громадян, а також добробуту товариства створювалися піші та кінні загони козаків, які на постійній основі взаємодіяли з правоохоронними структурами, зокрема, з міліцією, з метою зменшення злочинності в державі. Видавалися брошури і журнали, поширювався серед населення агітаційний матеріал, проводилися спортивні тренування, концерти, виставки, хори, організовувалися зібрання, лекції, читання. У рамках цих заходів відбувалися зустрічі, зібрання, курси та інструктажі, де, по суті, здійснювалася підготовка кадрів з охорони громадського порядку [7, с. 20]. Ця практика набула поширення майже в усіх великих містах УНР і в даному випадку можна говорити про заснування цілеспрямованої програми з підготовки правоохоронців в Україні.

Як підрозділи на які покладались функції з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, Вільне козацтво підпорядковувалося Генеральному секретарству внутрішніх справ. Пізніше, а саме 18 грудня 1917 року, не маючи достатньої кількості боєздатних українізованих військових формувань для стримування радянсько-більшовицької навали з півночі товариство Вільне козацтво було перепідпорядковане Генеральному секретарству військових справ та залучено до оборони новоствореної держави [1]. У січні 1918 року добровольчі формування товариства було реорганізовано у регулярні підрозділи українських збройних сил, але

уже в травні-червні 1918 року на вимогу австрійсько-німецького командування ці підрозділи були розформовані і роззброєні.

Загони Вільного козацтва багато зробили для захисту сіл та містечок від насильства та пограбувань, та незважаючи на усі здобутки, в підрозділах Вільного козацтва, які першочергово повинні були виконувати по суті поліцейські функції, були величезні проблеми, а саме: змінюваність кадрів, відсутність належного управління, недостатнє матеріально-технічне забезпечення. Також на їх діяльності позначилися військові дії, тому вони не могли виконувати в повній мірі свої завдання. Враховуючи викладене вище вільні козаки навіть у тандемі з тогочасною міліцією не змогли подолати хвилю злочинності, що розросталася теренами відродженої української держави.

Період перебування при владі Української Центральної Ради завершився 29 квітня 1918 року, коли внаслідок державного перевороту державу очолив гетьман Павло Скоропадський. У найкоротші строки гетьманом було налагоджено роботу адміністративного апарату держави, використовуючи талановитих та досвідчених технократів. Уряд гетьманату не вважав за доцільне залишати у спадок організаційно-правові здобутки в сфері правоохоронної діяльності попередників в особі Центральної Ради [9, с. 209].

Вже 18 травня 1918 року Рада Міністрів ухвалила постанову, відповідно до якої формувався спеціальний правоохоронний орган гетьманату Державна варта. «Тимчасове положення про міліцію» видане Тимчасовим урядом і рішення Центральної Ради стосовно організації міліцейських формувань були скасовані.

9 серпня 1918 року було затверджено ухвалу (статут) Державної варти, який визначав її структуру. Проте Державна варта з різних причин не виправдала сподівань гетьмана і не стала тим органом, який водночас мав вирішувати різні функції: правоохоронну, контррозвідальну, військову, адміністративну тощо. Досвід Державної варти переконує, що правоохоронні органи мають виконувати притаманні власне їм функції [10, с. 199].

У жовтні-листопаді 1918 року, перебуваючи на межі краху, гетьманська дер-

жава вдалася до практики Центральної ради в сфері охорони правопорядку. Для допомоги Державній варті у справі підтримання громадського спокою та порядку гетьманський уряд започаткував створення у містах добровольчих народних дружин та хліборобських загонів самооборони. Начальників добровольчих дружин кожного окремого міста призначав безпосередньо гетьман. Посада такого начальника за грошовим утриманням прирівнювалася до посади губерньського старости, окрім того, керівництво добровольчими дружинами на місцях могли здійснювали і повітові старости.

Так за ініціативи партії хліборобів-демократів та Київської міської Думи, за активної участі професора-юриста А. Пиленка, графа Д. Гайзена, а також інших впливових і близьких до гетьмана осіб, міністром внутрішніх справ було прийнято раніше відхилену пропозицію: укласти угоду з існуючими в Києві офіцерськими товариствами самопомоги і надати їм кошти та повноваження для формування добровольчих загонів-дружин. Так виникли дружини полковника Святополка-Мирського, генерала Кирпичова, Рубанова, Голембієвського та інші, частково змішаного типу, з добровольцями – переважно з учнівської молоді [2, с. 165]. Втім ефективність цих дружин була невисокою, організація – вкрай недовсконалаю, а їх чисельність – незначною.

Створення добровольчих народних дружин у регіонах, зокрема у повітових містах проходило, ще з більшими труднощами. Наприклад, до Луцька вказівка щодо організації вищезазначених добровольчих формувань надійшла лише 2 листопада 1918 року.

Луцька міська управа одразу ж приступила до виконання одержаного завдання. Уже на наступний день було визначено порядок утворення добровольчої дружини міста. Остання формувалася з усіх мешканців Луцька незалежно від наявності нерухомої власності. Але головною ударною силою добровольчих дружин були не добровольці, а молоде офіцерство, муштрових частин Державної варті, їх помічники, старші та молодші інструктори та мисливці. І на відміну від попереднього періоду розбудови української держав-

ності де добровольчі формування функціонували на громадських засадах, в період гетьманату усі вони повинні були б перебувати на повному казенному утриманні [11, с. 345].

Та в цілому, як і по всій території Української Держави органи влади та управління на кінець 1918 року опинилися у вкрай складному матеріальному становищі через дефіцит фінансування. Не була виключенням і міська управа Луцька, в якій не було потрібних коштів для утримання добровольчої дружини. Тому на засіданні 8 грудня 1918 року було ухвалено рішення віднайти такі кошти через добровільну підписку, яка не виправдала сподівання (у касу Луцької міської управи надійшло лише 465 крб. з необхідних 60 тисяч). Таким чином, добровольчі дружини Луцька існували лише на папері у вигляді поіменних списків добровольців, які матеріального заохочення не отримували.

Тому, як справедливо зазначає дослідниця, І. Гуцалюк, якщо організаційне оформлення правоохоронних органів, в тому числі і добровольчих формувань відбувалося миттєво, то їхнє фінансове утримання бажало бути кращим. Несвоєчасне матеріальне утримання було причиною несумлінного виконання вартівниками і добровольцями своїх обов'язків, що спричинило різке падіння морального авторитету правоохоронних органів цієї доби [11, с. 346].

14 грудня 1918 року військові частини лояльні до Директорії вступили до Києва. Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади передавши її Раді Міністрів, яка, у свою чергу, передала владу Директорії.

Організаційно-правовими засадами створення та діяльності народної міліції, яка повинна була замінити Державну варту став закон Ради Народних Міністрів «другої» УНР від 4 січня 1919 року «Про скасування інституту державної варті і сформування народної міліції». Структура та підпорядкування нового правоохоронного органу залишалися гетьманськими. Зберегла чинність також Устава (статут) Державної варті. А це, на думку історика, П. Михайленка, свідчить на користь того, що правове забезпечення організації та діяльності державної варті було небезпідставно визнано урядом Директорії значно кращим, ніж воно

було за доби Центральної Ради [12]. Разом з тим, слід відзначити, що діяльність Директорії та її уряду відбувалася у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах, оскільки на відміну від періоду перебування при владі П. Скоропадського, мирний час функціонування «другої» УНР тривав лише один місяць – до оголошення війни більшовикам 16 січня 1919 року. А за таких умов Раді Народних Міністрів УНР було не до прийняття фундаментальних законів, які б визначали внутрішню політику держави, зокрема й у сфері охорони правопорядку [9, с. 209].

Після приходу до влади Директорії вартувати, побоюючись репресій з боку нової влади, припинили виконання своїх службових обов'язків і залишили службу. Колосальний дефіцит кадрів, особливо на місцях стимулював новий уряд врегулювати структуру, функції та завдання правоохоронних органів на законодавчому рівні та сталося це лише через півроку після приходу до влади Директорією. За цей період криміногенна обстановка в Україні значно погіршилась, а престиж професії міліціонера значно впав, що проявилось у небажанні українців працювати в правоохоронних органах [12].

Неспроможність керівництва «другої» УНР контролювати ситуацію в країні, державне безладдя, викликане розкладом управлінських структур, відсутність належного фінансування, призвело до відтоку кадрів з правоохоронних органів. Разом з тим уряд продовжував пошуки інших шляхів посилення захисту населення від злочинних посягань.

Наступним кроком уряду УНР стало залучення до охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю народних формувань самоохорони і охорони порядку,

що запроваджувались наказом Ради Народних Міністрів «Про народну самоохорону» від 11 червня 1919 року. Відповідно до якого передбачалось в кожному селі та містечку організувати охорону, в склад якої повинно увійти все чоловіче населення. Завданням новоутвореної охорони було охороняти села та дороги «від темних елементів та злочинців, що грабують населення, провадять злочинну агітацію і тероризують населення», а також виявляти дезертирів та боротися з бандитизмом [9, с. 210].

Отже, аналіз вищевикладеного дозволяє зробити висновок, що в період визвольних змагань 1917–1921 рр., створення та розбудова правоохоронних органів, а також їх нормативне і матеріальне забезпечення було одним з основних завдань, що покладалось на національні уряди досліджуваного періоду. Разом з тим, вкрай складне суспільно-політичне становище, війна, погіршення криміногенної ситуації, неможливість правоохоронних органів самостійно вирішувати поставлені завдання, спонукали владу залучати до охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю добровольчі формування, які в умовах відсутності стабільного функціонування державного апарату влади були життєво необхідними для населення. Ці інститути переконливо довели свою ефективність не лише в забезпеченні внутрішнього правопорядку, а й у справі захисту Української держави від зовнішньої агресії. Та несвоєчасне матеріальне утримання, а зачасти відсутність такого, організаційно-правова невизначеність, стали причиною несумлінного виконання добровольцями своїх обов'язків, що спричинило різке падіння морального авторитету та престижу таких формувань і правоохоронних органів в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Печерський А. Вільне козацтво – тероборона української революції. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/18/vilne-kozactvo-teroborona-ukrayinskoyi-revoljucziyi/>
2. Історія правоохоронних органів України : підручник. С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль. 2021. 232 с.
3. Григоріїв Н.Я. Українська національна вдача. *Видання Української видавничої спілки в Канаді*. Вінніпег. 1941. 60 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13993/file.pdf>
4. Лозовий В.С. Історична пам'ять про козацтво в контексті національно-державного відродження в Україні (1917). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 8. С. 271–278.
5. Уряди Центральної Ради – Документи: Декларація Генерального секретаріату України 29 вересня 1917 р. URL: www.kmu.gov.ua

6. Бойко О.Д. Вільне козацтво: енциклопедія історії України. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Видавництво "Наукова думка". Київ. 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vilne_kozatstvo
7. Сокурєнко В.В., Бандурка О.М., Грєченко В.А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): монографія. *Золота миля*. Харків. 2017. 496 с.
8. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А. Органи охорони громадського порядку в Україні у період гетьманату. *Проблеми державотворення України: історія і сучасність*. Збірник наукових статей. Ч. 1. Харків. 1997. С. 53–60.
9. Зозуля Є.В. Політико-правові підходи до організації системи національних правоохоронних органів періоду визвольних змагань 1917–1921 років. *Вісник Донецького національного університету*. 2012. Вип. 1. С. 208–211.
10. Іванов С.Ю. Становлення та розвиток правоохоронних органів на території України за доби Української революції (1917–1921 рр.). *Зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (м. Харків, 22 листоп. 2019 р.)*. Харків. 2019. С. 198–200.
11. Гуцалюк І.О. Охоронні підрозділи м. Луцька доби Гетьманату. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : наук. зб.* Луцьк. 2009. С. 344–347.
12. Михайленко П.П., Довбня В.А. Українська народна міліція доби Директорії. *Міліція України*. Київ. 2003. № 5. С. 26–27. URL: https://viz-udai.ucoz.ru/index/ukrajinska_narodna_milicija_dobi_direktoriji_unr/0-21

REFERENCES:

1. Pecherskyj, A. Vilne kozatstvo – teroborona ukraïnskoi revoliutsii [Free Cossacks – the teroborona of the Ukrainian revolution], *ArmijaInform*. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2022/10/18/vilne-kozaczto-teroborona-ukrayinskoyi-revolucziyi/> [in Ukrainian].
2. Istoria pravookhoronnykh organiv Ukrainy: pidruchnyk. S.V. Banakh, A. V. Grubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach [History of law enforcement agencies of Ukraine], Ternopil, 232 [in Ukrainian].
3. Grygoriiv, N.Y. Ukrainska natsionalna vdacha [Ukrainian national character], *Vydannia Ukrainskoi vydavnychoi spilky v Kanadi, Vinnipeg*, 60. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13993/file.pdf> [in Ukrainian].
4. Lozovyi V.S. Istorychna pamiat pro kozatstvo v konteksti natsionalno-derzhavnogo vidrodzhennia v Ukraini (1917) [Historical memory of the Cossacks in the context of the national-state revival in Ukraine (1917)], *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 8, 271–278 [in Ukrainian].
5. Uriady Tsentralnoi Rady – Dokumenty: Deklaratsija Generalnogo sekretariatu Ukrainy 29 veresnia 1917 r. [Central Council Governments – Documents: Declaration of the General Secretariat of Ukraine September 29, 1917]. Retrieved from www.kmu.gov.ua [in Ukrainian].
6. Boiko, O.D. Vilne kozatstvo: entsyklopedia istorii Ukrainy [Free Cossacks: encyclopedia of the history of Ukraine]. V. A. Smolij ta in. NAN Ukrainy. *Vydavnytstvo „Naukova dumka”*, Kyiv, 688. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Vilne_kozatstvo [in Ukrainian].
7. Sokurenko, V.V., Bandurka, O.M., & Grechenko, V.A. Pidgotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi: 100 rokiv istorii (1917–2017 rr.) [Training of law enforcement officers in Kharkov: 100 years of history (1917–2017)]. monografia, *Zolota mylia*, Kharkiv, 496 [in Ukrainian].
8. Gavrylenko, O.A., & Logvynenko, I.A. Organy okhorony gromadskogo poriadku v Ukraini u period getmanatu [Public order protection bodies in Ukraine during the hetmanate.], *Problemy derzhavotvorennia Ukrainy: istoria i suchasnist*, Kharkiv, 53–60 [in Ukrainian].
9. Zozulia, Y.V. Polityko-pravovipidkhodydoorganizatsiisystemynatsionalnyhpravookhoronnyh organiv periodu vyzvolnyh zmagani 1917–1921 rokiv [Political and legal approaches to the organization of the system of national law enforcement agencies during the liberation struggle of 1917–1921], *Visnyk Donetskogo natsionalnogo universytetu*, 1, 208–211 [in Ukrainian].
10. Ivanov S.Y. Stanovlennia ta rozvytokpravookhoronnykh organiv na terytorii Ukrainy za doby Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921 rr.) [Formation and development of law enforcement in Ukraine during the Ukrainian revolution (1917–1921)], Kharkiv, 198–200 [in Ukrainian].
11. Gutsaliuk, I.O. Okhoronni pidroйдily m. Lutska doby Getmanatu [Security units of Lutsk of the Hetmanate era], *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Storinky vojennoi istorii kraju*, Lutsk, 344–347 [in Ukrainian].
12. Mykhailenko, P.P., & Dovbnia, V.A. Ukrainska narodna militsia doby Dyrektorii [Ukrainian People's Militia of the Directory era], *Militsia Ukrainy*. Kyiv, 5, 26–27 Retrieved from https://viz-udai.ucoz.ru/index/ukrajinska_narodna_milicija_dobi_direktoriji_unr/0-21 [in Ukrainian].

УДК 342.35:393

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/3>

«КОНГЛОМЕРАТНА ДЕРЖАВА» ЯК ФЕНОМЕН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ковальова Світлана Григорівна,

кандидатка юридичних наук, доцента,

доцентка кафедри історії і теорії держави і права

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0003-0468-1539

У статті пропонується ввести до вітчизняної науки історії і теорії держави і права термін «конгломератна держава», який здобув визнання і поширення у науковців Європи. Автором цього терміну, як і концепту конгломератної держави, що була результатом укладення уній між суверенними політичними утвореннями середньовіччя, є британський історик німецького походження Гельмут Кьонігсбергер.

Здійснено аналіз сутності й особливостей державності у трьох конгломератних державах – Короні Арагону, Каталонії і Валенсії, Королівства Польщі і Великого князівства Литовсько-го, Королівстві Данія, Норвегія і Швеція. Встановлено, що спільним чинником, котрий дав поштовх укладанню унійних договорів між країнами у різних регіонах середньовічної Європи були кризові ситуації, пов'язані зі спадкуванням престолу. Однак підкреслюється, що глибинними причинами, які сприяли пошукам політичних союзів та об'єднанню у конгломератну державу, були прагнення створення потужних у територіальному, а відтак у воєнному відношенні держав, боротьба проти спільних ворогів і конкурентів, економічні міркування. Загальною тенденцією доби пізнього середньовіччя у Європі було подолання феодального партикуляризму й створення централізованих держав, одним з різновидів яких стала конгломератна держава. Її потужність і час існування залежав від того, наскільки потужні та життєздатні центральні інституції їй вдалося створити і наскільки ефективним було їхнє функціонування. На чолі таких держав стояв монарх, а соціальною базою його влади в усіх конгломератних державах була родова аристократія. Запорукою лояльності аристократії було дотримання монархом її прав та привілеїв. Разом з тим, на перспективи конгломератної держави впливала наявність/відсутність у ній середнього класу, який визначав економічний розвиток держави.

Конгломератні держави були феноменом європейського середньовіччя, тож існували порівняно недовго. Згодом вони або розпадалися на територіальні національні держави (як, наприклад, Данія, Швеція і Норвегія), або еволюціонували у територіальну державу (як Арагон, Каталонія і Валенсія).

Ключові слова: конгломератна держава, міждержавні унії, династичні унії, середньовічна державність.

Kovalova Svitlana. "Composite State" as European Medieval Phenomenon

The article proposes to introduce the term "composite state" into Ukrainian science of history and theory of state and law. The term has gained recognition and spread among European scientists. The author of this term, as well as of the concept of a composite state, is the British historian of German origin, Helmut Königsberger. He defined a composite state as the result of a union between sovereign political entities of the European Middle Ages.

The author has carried out an analysis of the essence and common features of composite state in three conglomerates – the Crown of Aragon, Catalonia and Valencia, the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Denmark, Norway and Sweden. It was established that the common factor that gave impetus to the conclusion of union treaties between countries in different regions of medieval Europe were crisis situations related to the succession to the throne. However, it is emphasized that the deep reasons that contributed to the search for political alliances and unification into a composite state were the intention to create territorially and therefore militarily powerful states, the struggle against common enemies and competitors, and economic considerations. The general trend of the late Middle Ages in Europe was the overcoming of feudal particularism and the creation of centralized states, one

of the kinds of them was the composite state. Its power and period of existence depended on how powerful and viable central institutions it managed to create and how effective their functioning was. Such states were headed by a monarch, and the social base of his power in all composite states was the aristocracy. The guarantee of the loyalty of the aristocracy was the monarch's observance of their rights and privileges. At the same time, the prospects of the composite state were affected by the presence/absence of the middle class in it, which determined the economic development of the state. Composite states were a phenomenon of the European Middle Ages, so they existed for a relatively short time. Over time, they either disintegrated into territorial nation-states (such as Denmark, Sweden, and Norway) or evolved into a territorial state (such as Aragon, Catalonia, and Valencia).

Key words: *composite state, interstate unions, dynastic unions, medieval state.*

Процес реконструкції об'єктивної картини формування і розвитку державності у сучасній історико-правовій і теоретико-правовій науці характеризується постійними пошуками нових концептуальних та методологічних підходів. Перманентне прирощення нової інформації, взаємодія і взаємопроникнення сфер та галузей наукового дослідження, тенденція до цілісного аналізу глобальних, регіональних і локальних процесів історичного розвитку, – ось деякі з тих чинників, що є каталізатором розвитку як історії, так і теорії держави і права як науки. Сказане стосується і такого концепту та явища, як форма держави. Дослідження історичних форм держави дозволяє розуміти еволюцію політичних систем, державних інституцій і законодавства протягом часу, встановлюючи зв'язки між минулим і сучасним. Це, у свою чергу, надає контекст для аналізу сучасних політичних і правових проблем і тенденцій, водночас створюючи можливості передбачення та впливу на них у майбутньому. Тож звернення до вивчення історичних форм держави є корисним та своєчасним. Метою даної розвідки є встановлення типологічних рис конгломератної держави, яка була поширеною у середньовічній Європі XIII–XIV ст.

Термін «конгломератна держава» («composite state») був запропонований британським вченим німецького походження Гельмутом Кьонігсбергером; ним був сформульований і сам концепт такої держави: «політичне утворення, що складається з більш, ніж однієї держави, що знаходяться під сюзеренітетом спільного монарха» [1, с. 205]. Термін був підтриманий, зокрема, Джоном Елліотом [2] і отримав поширення у сучасній європейській історичній та історико-правовій науці [3; 4; 5], успішно конкуруючи з терміном

«династична унія» («dynastic union»), на якому наполягав Дитріх Герхард [6]. На нашу думку, термін «династична унія» є менш прийнятним, оскільки позначає політичний акт, який об'єднує дві країни під владою спільного монарха, тоді як «конгломератна держава» є більш точним, адже позначає політичне утворення, що виникає як результат династичної унії. Тож пропонуємо користуватись цим терміном і концептом для характеристики європейських держав, що виникали у середні віки та Ранній Модерний час внаслідок укладання династичних уній.

Отже, розглянемо конкретні історичні обставини, в яких формувалися конгломератні держави у середньовічній Європі у XII–XIV ст., і визначимо типологічні риси таких держав.

Для середньовічної Європи пізніє середньовіччя було періодом інтенсивного подолання властивого феодалізму політичного і правового партикуляризму, укріплення королівської влади та політичної централізації. Формування централізованих держав сприяло зростанню їх військової та економічної потужності, а відтак і політичної ваги. Тож укладання уній між середньовічними країнами було тенденцією, що відповідала загальним трендам доби. Унії мали характер персональних союзів, укладених з ініціативи монархів за підтримки і сприяння панівної соціальної еліти країн. Протягом кількох століть унії були укладені в різних регіонах Європейського континенту – у Центральній-Східній Європі, Скандинавії, на Піренейському півострові. Результатом унійних союзів стала поява на європейському континенті конгломератних держав.

Реконкіста, що тривала на Піренейському півострові понад 700 років, сприяла підйому ваги і значення християн-

ської ідеології, що часто мало характер сплесків релігійного фанатизму. У XII ст. король Арагонського Королівства Альфонсо I (Альфонсо Вояк) прийняв обітницю целібату і заповідав престол Ордену Тамплієрів і Госпітальєрів. Проте після смерті короля у 1134 р. арагонські гранди, зваживши ризики для майбутнього держави, чії позиції у політичній царині і без того були доволі хиткими (король Кастилії і Леону Альфонсо VII, скориставшись ситуацією, заявив претензії на території, що належали Арагону), виступили проти виконання заповіту. Тож гранди обрали королем брата Альфонсо, Раміро Ченця, який на той час перебував у монастирі. Під тиском суспільної еліти новий король Раміро II мусив денонсувати права Орденів на спадкування арагонського престолу і одружитися з Агнесою Аквітанською з метою народження спадкоємця. Наступного року після народження дочки Петроніли, у 1137 р., Раміро II просватав її за графа Барселони Рамона Беренгера IV, зрікся престолу на її користь і повернувся до монастиря. Таким чином була укладена унія між Арагонським королівством і Каталонією, оскільки однією з умов договору Раміро II з майбутнім зятем було те, що Рамон Беренгер IV отримає арагонський престол, навіть якщо маленька наречена не доживе до весілля [7, с. 194]. Але весілля відбулося у 1150 р., і на Піренейському півострові утворилося конгломератне королівство Арагону і Каталонії, яке розширювало свої кордони упродовж наступних 350 років, доки не об'єдналося з Кастилією у Королівство Іспанію у 1516 р.

До складу Арагонського королівства згодом було включено також Руссильйон, Валенсію, Сицилію; у васальній залежності від арагонських королів перебували Неаполітанське, Майорканське, Сардинське королівства. Але офіційна назва країни була Корона Арагон, Каталонія і Валенсія. Важливо підкреслити, що монарх мав різні титули в різних політичних одиницях, що складали Корону: у XIV ст. титул монарха був король Арагону та Валенсії і герцог Каталонії [3]. Характерним було те, що всі три складові частини зберігали власні політичні інститути, соціальні структури, системи права, судівництво і фінанси, а окрім того – політико-правові

уявлення, мову та культуру, які розвивалися паралельно, не зазнаючи критичної конвергенції. Певну роль відігравало те, що в Арагоні суспільно-політичні процеси, феодальний і загальний культурний розвиток відбувалися пізніше, ніж у Каталонії та Валенсії.

Арагонський нобілітет, що складався з земельної аристократії, сформувався, юридично оформився і отримав станові привілеї під час Реконкісти, а з XIII ст. розпочав активні змагання з королями за здобуття впливу на публічну владу і контролю за її реалізацією. Серед грандів Арагону існував міф про походження королівської влади внаслідок договору, укладеного між нобілями, які поставили над собою першим серед рівних короля, уповноваживши його управляти ними під час боротьби з маврами [8, с. 96]. Ця обставина зумовила характер ставлення до королівської влади і відносин з королями. У 1283 р. гранди об'єдналися проти короля Педро III Великого з метою протидіяти впровадженню нових податків і зростанню практики надання політичних преференцій вихідцям з Каталонії, а не арагонцям. Оскільки король потребував військової підтримки з боку аристократії, то пішов їм на поступки і на їхню вимогу підписав «Генеральний Привілей», який гарантував грандам, що жодного з них не буде заарештовано, покарано, позбавлено власності без згоди Кортесів Арагону. Передбачалося також, що закони в Арагоні будуть прийматися тільки за згоди Кортесів [8, с. 97]. Цей станово-представницький орган складався з трьох палат, дві з яких склалися з грандів та ідальго відповідно, а третя – з представників 22 міст і трьох конфедерацій сільських округів. (Четверта палата, що складалася з представників духовенства, була створена у 1301 р.) У 1287 р. король Карл I Безземельний ратифікував прерогативи грандів судитися у вищому суді Арагону. Крім того, було встановлено, що Кортеси збиратимуться щорічно. Король зобов'язувався призначити кількох грандів-членів Кортесів, яким мав надати право вето на королівські рішення. Хоча не всі обіцянки монарха були у подальшому виконані, але тенденція зростання значення й ролі грандів у країні не зга-

сала, тож Арагон набував рис аристократичної республіки.

Майже дві третини населення королівства мешкало у Каталонії – найбільш економічно потужній частині конгломератного королівства. Каталонія вирізнялася з-поміж решти політичних суб'єктів Піренейського півострова вищим рівнем розвитку феодальних відносин, значною кількістю міст з процвітаючими торгівлею і ремеслами, наявністю розвинених банківської і фінансової систем. Тож закономірним наслідком було те, що каталонська соціальна еліта складалася не лише з земельної аристократії, а й з торгово-фінансової олігархічної страти. У XIII–XIV ст. ці дві суспільні групи поступово утворювали єдину суспільну, економічну і політичну еліту, котра мешкала не лише у власних доменах, а й у містах. Дрібні торговці та ремісники складали страту, яку можемо кваліфікувати як тодішній середній клас. Великі міста мали власні виборні органи управління.

Парламент Каталонії мав значну вагу в управлінні герцогством. Він складався з трьох палат, представлених аристократією і дворянством (грандами та ідальго), фінансовою буржуазною верхівкою, містянами. Кортеси Каталонії встановлювали податки, у тому числі на військові потреби, керували фінансовими справами герцогства, встановлювали закони. Більша частина фінансових витрат на армію Корони покладалася на Каталонію, забезпечуючи їй особливе становище у державі-конгломераті. Ця обставина зумовила успіхи каталонських станів у змаганнях за власні права, які центральна влада періодично підтверджувала [9, с. 84].

Аристократія герцогства мала потужні позиції, але водночас вагому роль відігравав середній клас, який склався вже на XIII ст. До того ж, значна частина аристократії проживала не у селах, а у містах, активно займаючись торговими операціями, переважно ексклюзивним товаром. Це сприяло укріпленню зв'язків між міською аристократією та фінансовою елітою, а відтак сприяло посиленню могутності Каталонії. Однак розвиток міст мав і негативні наслідки для герцогства: воно більше за інші частини Корони постраждало під час великої епідемії чуми, оскільки гус-

тота населення міст робила їх вразливими для поширення хвороби, внаслідок чого населення Каталонії різко зменшилося у XIV ст. Однак і тому вона залишалася економічним, фінансовим, торговельним і культурним центром країни.

Валенсія була найбільш розвиненим сільськогосподарським регіоном Піренейського півострова. У ході Реконквісти мусульманське населення Валенсії було вигнане, але селянам дозволили залишитись. Тож сільське населення було досить чисельним. Міське населення поповнювалося за рахунок каталонських емігрантів, яких залучали в місто для подолання демографічної кризи. Це сприяло перенесенню до Валенсії традицій ремесла і торгівлі, тож вона стала потужним економічним центром країни. Більш того, її економічні успіхи дозволили їй домогтися права на карбування власної монети, що згодом, у XIV ст., допомогло Валенсії уникнути великої фінансової кризи, яка охопила півострів [8, с. 100–101].

Валенсія мала свій парламент, що складався з двох палат: аристократії та фінансово-купецької олігархії. Обидва стани постійно конкурували за владу, однак виступали єдиним фронтом проти зростання будь-якого політичного значення і ваги ремісників. Закони, що приймалися Кортесами Валенсії, обмежували права міського ремісництва, зводячи його становище до статусу міського плебсу. Разом з мусульманським селянством ремісники складали непривілейовану частину населення.

Конкуренція між аристократією та фінансово-купецькою олігархією не дозволила Валенсії стати серйозним конкурентом центральній владі і виборювати права місцевої еліти.

Тож конгломератне королівство Корона Арагон, Каталонія і Валенсія складалася з частин, що мали свої власні закони, фінанси, органи влади і управління, політичні традиції. Королівство було об'єднане особою монарха, проводило спільну зовнішню політику, вело військові дії спільною армією. Центральним органом була Рада Корони, до якої входили представники від всіх трьох частин держави. Утім, протягом століть спільного існування в кордонах одного королівства та у схожих

політичних і соціальних умовах суб'єкти держави-конгломерата не моли уникнути взаємних впливів та певної уніфікації соціальних, політичних інституцій та ідеологічних паттернів.

У XIV ст. конгломератна держава виникла у Центрально-Східній Європі. 14 серпня 1385 року в замку Крево була укладена унія між Польським Королівством і Великим князівством Литовським. Кревська унія відрізнялась тим, що була укладена між країнами, котрі різнилися рівнями розвитку державних і соціальних структур. Польське Королівство наприкінці XIV ст. вже було територіальною монархією з достатньо виразно сформованими владними інституціями і соціальними станами з юридично закріпленими повноваженнями та привілеями. Король мав значний вплив на політичні рішення у країні, однак його влада обмежувалася рішеннями Сейму. Верхньою палатою Сейму був Сенат, який складався з представників магнатів, шляхти і духовенства. Шляхта, що домоглася значних привілеїв у суспільстві, складала впливовий стан, який брав активну участь в управлінні країною через представницькі функції у Сеймі. У 1384 році магнатство і шляхта погодилися на коронацію онуки Казимира III і дочки Людвика Угорського Ядвіги, але не згодилися на порушення давнього польського звичаю, за яким королева «панує, але не править». З міркувань забезпечення Польщі підтримки у протистоянні з Ордемом, магнати вирішили віддати руку Ядвіги і польську корону великому литовському князю Ягайлу.

Велике князівство Литовське було ранньофеодальною монархією з персоніфікованою владою монарха. Оскільки протягом другої половини XIV ст. до складу країни крім власне литовських земель було включено і руські, то князівство не мало чіткої впорядкованої територіальної структури, обіймаючи домен великого князя, землі під управлінням великокнязівських намісників, службові княжіння великокняжих васалів, а також удільні князівства, якими володіли представники династії Гедиміновичів [10, с. 121], отримавши їх від великого князя. Цей строкатий конгломерат земель у політичному відношенні був об'єднаний лише особою

великого князя і його верховною владою як сюзерена. Юридично оформлених станів у Великому князівстві Литовському ще не склалося, але «магнатство метропольного центру» [11, с. 230] вже являло собою значну соціальну силу, від лояльності та підтримки якої залежала політика монарха. 80-і рр. XIV ст. позначилися кризою великокнязівської влади, яка потенційно могла призвести до розпаду князівства, тож великий князь Ягайло мусив шукати зовнішньої підтримки і погодився на союз із Польським королівством.

Відповідно до умов унії, Ягайло зобов'язувався прийняти католицьку віру разом зі своїми братами та родичами та охрестити своїх литовських підданих, створивши потужний оплот католицизму у Центрально-Східній Європі. Однак у тексті договору про унію не було конкретизовано, чи стосується ця умова лише язичників, або також і православних підданих. Тож у майбутньому ця обставина стала джерелом напруженості й конфліктів у державі.

За польську корону Ягайло мав надати кошти зі скарбниці князівства на потреби Польщі, зокрема, на повернення до її складу всіх земель, що колись їй належали, але згодом увійшли до складу інших держав. Також Ягайло мав сплатити двісті тисяч флоринів неустойки колишньому нареченому Ядвіги, якого магнати вигнали з Польщі, вирішивши долю корони на користь литовського монарха. Крім того, Ягайло зобов'язувався звільнити всіх полонених християн, які на той час перебували у Великому князівстві Литовському, і навічно приєднати князівство до Корони Польської.

Як бачимо, договір про унію 1385 року не містив конкретних умов щодо політичного статусу обох країн у майбутньому союзі, встановлюючи лише злиття двох політичних організмів в єдину конгломератну державу. Тож презумптувалося, що Польща зберігатиме свої політичні інституції, які мали стати прикладом для впровадження аналогічних інституцій у Великому князівстві Литовському.

Умови унійного договору стосувалися переважно зобов'язань з боку Литви, а Польща обмежилася лише наданням Ягайлу корони і престолу. Це ясно вка-

зувало на домінування Польщі у майбутній державі-конгломераті. Закономірним результатом стало те, що литовські магнати, справедливо вважаючи умови унії не вигідними для себе, не підтримували рішення Ягайла, навіть після отримання у 1387 р. привілея, котрий урівнював магнатів-католиків князівства з польською соціальною елітою. Як наслідок, унія лишалася номінальною і протягом 1401–1501 рр. її переукладали 5 разів, щоразу заохочуючи магнатство підтвердженням його елітарного статусу. Лише Люблінська унія 1569 року об'єднала Польське Королівство і Литовське Велике князівство у реальну унію.

Тож на відміну від Корони Арагону, Каталонії і Валенсії, унія між Польщею і Литвою залишалася нетривкою аж до XVI ст., коли політичні та соціальні умови, що змінилися, не призвели до більш потужного союзу.

У 1397 році між Данією, Норвегією і Швецією була укладена Кальмарська унія. Як і в інших регіонах Європи, каталізатором цього союзу стала криза престолоспадкування та боротьба за розширення території держави. Але на відміну від Арагоно-Каталонської та Польсько-Литовської уній, змагання за унію у Скандинавії очолювалися не магнатами держав-суб'єктів, а данською королевою-регенткою Маргретою, яка домоглася коронування всиновленого нею онука своєї сестри. 15-річний король мав змінити ім'я Бігуслав на Ерік і був коронований королем Скандинавії як Ерік VII Померанський. Конгломератна держава, яка виникла внаслідок унії, охоплювала Данію, Швецію, Норвегію, частину Фінляндії, Ісландію, Гренландію, Фарерські, Оркнейські та Шетландські острови. Кальмарська унія залишалася чинною (з короткими паузами) упродовж 136 років, до 1523 р., доки з союзу вийшла Швеція. Особиста унія Данії з Норвегією, яка була укладена на 17 років раніше за Кальмарську, проіснувала до 1814 р., тобто 434 роки [12, с. 107].

За умовами унії, всіма територіями мав навечно правити єдиний король. Конгломератна держава мала вести спільну зовнішню політику. Данія, Швеція і Норвегія зобов'язувалися ніколи не нападати одна на одну. Це була істотна й актуальна

умова, оскільки соціальна верхівка Скандинавії була втомлена постійними кривавими чварами, що точилися на теренах трьох держав упродовж століть, і погодилася на унію не в останню чергу задля досягнення тривалого і надійного миру. Окрім того, кожна з трьох частин конгломератної держави була зобов'язана надавати військову допомогу іншим, якщо на будь-яку з них нападе ворог. Якщо ж ініціатором війни ставала конгломератна держава, король мав запитувати дозволу на ведення бойових дій у радників з кожної частини.

Кожна з частин конгломератної держави зберігала свої закони та звичаї, які король мав оберігати та поважати. Згідно з християнською концепцією монаршої влади, король визнавався верховним суддею у межах всієї держави, але згідно з умовами унії, мав відправляти правосуддя, керуючись місцевими законами та звичаями.

Щоб забезпечити королю лояльність і підтримку аристократії, король не повинен був провокувати конфлікти з нею. Відтак він проголосив, що не буде надавати землі жодній з частин держави вихідцям з інших частин. Однак на практиці ця норма унійного договору не мала застосування, оскільки у прикордонних регіонах були поширені шлюби між представниками родів, що походили з різних частин держави [13, с. 94].

На місцях зберігалися тинги – місцеві ради. Але для управління всією державою Ерік VII призначив канцлера, сенешалю та інших, причому створив ієрархічну систему за феодалним сюзеренно-васальним принципом, залишивши за собою право бути верховним сюзереном, який мав повноваження звільнити будь-кого з посадовців, що не задовольняв його з будь-яких причин. Таке змішання старого феодалного принципу з новими тенденціями розвитку державності негативно позначилося на потужності унійного союзу, що й призвело до сепарації Швеції у 1523 р.

Отже, спільним чинником, що дав поштовх укладанню унійних договорів між країнами у різних регіонах середньовічної Європи були кризові ситуації, пов'язані зі спадкуванням престолу. Однак глибокими причинами, що сприяли пошукам політичних союзів та об'єднанню

у конгломератну державу, були прагнення створення потужних у територіальному, а відтак у воєнному відношенні держав, боротьба проти спільних ворогів і конкурентів, економічні міркування. Загальною тенденцією доби пізнього середньовіччя у Європі було подолання феодального партикуляризму й створення централізованих держав, одним з різновидів яких стала конгломератна держава. Її потужність і час існування залежав від того, наскільки потужні та життєздатні центральні інституції їй вдалося створити. На чолі таких

держав стояв монарх, а соціальною базою його влади в усіх конгломератних державах була родова аристократія. Запорукою лояльності аристократії було дотримання монархом її прав та привілеїв.

Конгломератні держави були феноменом європейського середньовіччя, тож існували порівняно недовго. Згодом вони або розпадалися на територіальні національні держави (як, наприклад, Данія, Швеція і Норвегія), або еволюціонували у територіальну державу (як Арагон, Каталонія і Валенсія).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Koenigsberger H.G. Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe: *Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale. Theory and Society*. 1978. 5 (1). P. 191–217.
2. Elliot J.H. A Europe of Composite Monarchies. *Past & Present*. Vol. 137, Issue 1. November, 1992. P. 48–71.
3. Møller J. Konglomeratstat. *Den Store Danske. Lex.dk. Aarhus universitets side*. URL: <https://denstoredanske.lex.dk/>
4. Goetze D., Rohschneider M. Empires and «Composite States» in Early Modern Times. URL: <https://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/political-spaces/dorothee-goetze-michael-rohschneider-empires-and-composite-states-in-early-modern-times>
5. Srodecki P., Kersken N., Petrauskas R. Unions and Divisions: New Forms of Rule in Medieval and Renaissance Europe. London-New York, NY: Routledge, 2023. 392 p.
6. Gerhard D. Regionalism and Corporate Order as a Basic Theme of European History. *Studies in Diplomatic History: Essays in Memory of David Bayne Horn*. Eds. R. Hatton and M.S. Anderson. P. 155–182.
7. Brisson T. N. The Medieval Crown of Aragon: A Short History. Oxford: Clarendon Press, 2000. 250 p.
8. Payne S. G. A History of Spain and Portugal. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1973. 712 p.
9. Chaytor H.J. A History of Aragon and Catalonia. URL: <https://archive.org/details/historyofaragonc0000hjch/page/n7/mode/2up>
10. Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2005. 584 с.
11. Норкус З. Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперії. Пер. з литовської П. Білинський. К.: Критика, 2016. 440 с.
12. Lauring P. A History of Denmark. Translated from the Danish by David Hohnen. Copenhagen: Host and Son, 2023. 274 p.
13. Brengsbo M., Jensen K.V. The Rise and Fall of the Danish Empire. Stockholm-Odense: Palgrave MacMillan, 2022. 284 p.

REFERENCES:

1. Koenigsberger, H.G. (1978). Monarchies and Parliaments in Early Modern Europe: *Dominium Regale or Dominium Politicum et Regale. Theory and Society*. 5 (1). P. 191–217.
2. Elliot J.H. (1992). A Europe of Composite Monarchies. *Past & Present*. Vol. 137, Issue 1. November, P. 48–71.
3. Møller, J. Konglomeratstat. *Den Store Danske. Lex.dk. Aarhus universitets side*. Retrieved from <https://denstoredanske.lex.dk/> [in Danish].
4. Goetze D., Rohschneider M. Empires and «Composite States» in Early Modern Times. Retrieved from <https://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/political-spaces/dorothee-goetze-michael-rohschneider-empires-and-composite-states-in-early-modern-times>.

5. Srodecki, P., Kersken, N., & Petrauskas, R. (2023). *Unions and Divisions: New Forms of Rule in Medieval and Renaissance Europe*. London-New York, NY: Routledge, 392 p.
6. Gerhard, D. Regionalism and Corporate Order as a Basic Theme of European History. *Studies in Diplomatic History: Essays in Memory of David Bayne Horn*. Eds. R. Hatton and M.S. Anderson. P. 155–182.
7. Brisson, T. N. (2000). *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*. Oxford: Clarendon Press, 250 p.
8. Payne, S. G. (1973). *A History of Spain and Portugal*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 712 p.
9. Chaytor, H. J. *A History of Aragon and Catalonia*. Retrieved from <https://archive.org/details/historyofaragonc0000hjch/page/n7/mode/2up>.
10. Iakovenko, N. (2005). *Narysy istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy [History essays of medieval and Early Modern Ukraine]*. K.: Krytyka, 584 s [in Ukrainian].
11. Norkus, Z. (2016). *Neproholoshena imperiia. Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porivnialno-istorychnoi sotsiologicheskoi imperii [Undeclared empire. The Great Duches of Lithuania from the comparative historic sociology point of view]*. Per. z lytovskoi P. Bilynskyi. K.: Krytyka, 440 s. [in Ukrainian]
12. Lauring, P. (2023). *A History of Denmark*. Translated from the Danish by David Hohnen. Copenhagen: Host and Son, 274 p.
13. Brengsbo, M., & Jensen, K.V. (2022). *The Rise and Fall of the Danish Empire*. Stockholm-Odense: Palgrave MacMillan, 284 p.

УДК 343.261:343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/4>

ГЕНЕЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ

Крисюк Юрій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0009-5530-948X

У статті досліджується генеза пенітенціарної системи Італії, у якій головні зміни відбулися у ХХ столітті. Зазначено, що тюремна система Італії розроблялася під час об'єднання країни, була неоднорідною та ґрунтувалася на поєднанні Пенсільванської та Обернської системи. Кардинальні зміни у пенітенціарній системі Італії відбулися у ХХ ст. Пов'язано це із застосуванням нової методики стосовно ув'язнених, та з введенням в дію у 1931 році нового Кримінального кодексу. Після падіння фашизму в Кримінальний кодекс Італії були внесені значні зміни. З набранням чинності Конституції Італійської Республіки у 1948 році була скасована смертна кара за злочини, вчинені в мирний час. Згодом у 2007 році її також було виключено і в умовах воєнного часу. Нова тюремна система пропонувала ув'язненим після їхнього звільнення залишатися у в'язниці в якості працівників. Також з'явилася ще одна можливість для ув'язнених – «праця на відкритому повітрі», яка передбачала, що ув'язнені вдень працюватимуть, а ввечері повертатимуться назад до в'язниці. Перші такі в'язниці було створено на острові Сардинія та в Тосканському архіпелазі. У 1975 році був прийнятий пенітенціарний закон «Правила про кримінально-виконавчу систему і порядок виконання заходів позбавлення та обмеження волі», який був повністю адаптований до міжнародних конвенцій та правил. Даний закон, орієнтований на реабілітацію та гуманне ставлення до ув'язнених. Він спрямований не на ув'язнення, а навпаки, на перевиховання арештанта: дозволені телефонні дзвінки, зустрічі з близькими та рідними, навчання та саморозвиток. Також відповідно до Закону виправні установи поділяються на установи попереднього ув'язнення, виконання покарань, лікувальні виправні установи та центри спостереження за злочинцями. Постійно зазнаючи змін, базуючись на концепції правового прецеденту, тюремна система Італії стала більш етичною стосовно ув'язнених.

Ключові слова: в'язниця, злочин, Італія, пенітенціарна система, покарання, смертна кара, ув'язнений.

Krysiuk Yurii. The genesis of the Italian penitentiary system

The article examines the genesis of the penitentiary system in Italy, which has undergone major changes in the 20th century. It is noted that the Italian prison system was developed during the unification of the country. The system was heterogeneous and based on a combination of the Pennsylvania and Auburn systems. Radical changes in the penitentiary system of Italy took place in the 20th century. They are connected with the application of a new methodology in relation to prisoners, and the introduction of the new Criminal Code in 1931. After the fall of fascism, significant changes were made to the Criminal Code of Italy. With the Constitution of the Italian Republic coming into force in 1948, the death penalty for crimes committed in peacetime was abolished. Subsequently, in 2007, it was also excluded in wartime conditions. In addition, the new prison system offered prisoners to remain in jail as workers after their release. There was another opportunity for prisoners, such as "outdoor work", which meant that prisoners would work during the day and return to the prison in the evening. The first prisons of the kind were established on the island of Sardinia and in the Tuscan archipelago. In 1975, the penitentiary law "Rules on the criminal-executive system and the procedure for implementing measures of deprivation and restriction of liberty" was adopted. It was fully adapted to international conventions and rules. This law is aimed at rehabilitation and humane treatment of prisoners. It is not aimed at imprisonment, but on the contrary, at the re-education of the detainee: telephone calls, meetings with relatives and friends, education and self-development are allowed. Also, in accordance with the Law, correctional institutions are divided into institutions of pre-trial detention, execution of punishments, treatment and correctional institutions, and centers for monitoring criminals. Constantly changing, based on the concept of legal precedent, Italy's prison system has become more ethical towards prisoners.

Key words: prison, crime, Italy, penitentiary system, punishment, death penalty, prisoner.

Досягнувши високого рівня розвитку високоморальне демократичне суспільство починає прагнути поліпшити життя не тільки серед пересічних верств населення, але і в тих сферах життя, які зазвичай приховані від загального погляду (в'язниці, психіатричні лікарні тощо). Соціальна сутність людини та її розум неодмінно підказує їй виказати співчуття собі подібним, проявити до них турботу, не дивлячись на різного роду девіації. Ці наміри продиктовані як моральними чинниками, так і спонуками утилітаристського спрямування, зокрема сподіваннями на виправлення й перевиховання злочинця. Кожна країна має специфічну історію, власне законодавство, особливий менталітет. Однак досвід становлення пенітенціарної системи Італії міг би виявитися корисним та конструктивним в умовах реформування пенітенціарної системи України, яка твердо стоїть на шляху сприйняття та утвердження загальноєвропейських цінностей.

Дослідженню пенітенціарної системи загалом було приділено значну увагу такими вченими, як Богатирьов І. Г., Бодюл Є. М., Джужа О. М., Кирилюк А. В., Коваленко В. В., Колб О. Г., Корчинський В. О., Львовчкін В. А., Меркулова В. О., Мелентьев М. П., Михайленко П. П., Пташинський О. Б., Радов Г. О., Севостьянов В. П., Синельникова Т. В., Степанюк А. Х., Трубников В. М., Фаренюк С. Я., Яковець І. С. та ін. Однак питання формування та функціонування пенітенціарної системи Італії вивчалися, здебільшого, італійськими науковцями, серед яких Beccaria C., Brunetti C., Canepa M., Cardone M., Carrieri F., Celletti S., Corbi F., Ferri E., Lombroso C., Mantovani F., Santoro E. та ін.

Тюремна система Італії розроблялася під час об'єднання країни. Так у 1861 році в Італії налічувалося понад 1500 в'язниць і близько 30 виправних установ [1; Р. 13]. На початку 1860-х років в Італії був прийнятий новий закон, що передбачав спорудження кліткових камер, але через брак коштів будівництво було відкладене. У цей час тюремна система у всій Італії була неоднорідною. Так, на Сардинії в 1866 році існувало 4 в'язниці, які ґрунтувалися на обернській системі. Обернська система виникла 1820 року у США. Режим вико-

нання покарання полягав у тому, що арештанти вдень працювали, а вночі поверталися до своїх камер. Головною заборонаю ув'язненого було дотримання постійного мовчання. За порушення цієї заборони наглядач мав право суворо карати в'язнів. Наглядач не ніс жодної відповідальності за побої та смерть ув'язненого. Єдиною тюремної системи не існувало, тому функціонування решти в'язниць Італії XVIII–XIX століть будувалося на поєднанні Пенсільванської та Обернської системи. Пенсільванська тюремна система була створена у 1776 році. Ця тюремна система була названа пенітенціарієм (від лат. *penitentiamus* – покаюний, виправний). Абсолютне мовчання, абсолютна ізоляція... У в'язня не було імені, тільки ідентифікаційний номер, також йому не був відомий строк позбавлення волі. Покарання відбувалося у одиночній камері.

Кардинальні зміни у пенітенціарній системі Італії відбулися у XX ст. Пов'язано це із застосуванням нової методики стосовно ув'язнених, а головне – з введенням в дію у 1931 році нового Кримінального кодексу – «Кодексу Альфреда Рокко» (назву кодекс отримав від імені Міністра юстиції, за якого була проведена дана реформа). Оскільки КК був прийнятий у період диктатури, він відображав ідеологію тоталітарного режиму. Кримінальне законодавство цього періоду характеризувалося, перш за все, створенням зростаючої репресії стосовно осіб, які вчинили злочини проти держави. Його норми містили суворий поділ між тюремним світом та зовнішньою реальністю. Ув'язненим не дозволялося спілкуватися з громадянами, були під заборону ведення листування, візити близьких, навчання в університеті, читання книг та газет. Також відбулося скорочення діяльності арештантів, допускалися лише релігійні практики (спілкування зі священником, проведення ритуалів) та робота. Решта занять, прирівнювалися до правопорушень і були заборонені. Натомість в італійському Кримінальному кодексі знайшла відображення спадкоємність між новим і старим законодавством. Як вказує відомий сучасний італійський автор Мантовані, «у полеміці класичної школи права та позитивістського спрямування зародилася думка про синтез ідей», у резуль-

таті виникла третя школа кримінального права, названа еклектичною школою (основні теоретики – Карневалі, Алімена, Манзіні). Ця школа спробувала поєднати принципи класичної школи та позитивістського спрямування. Результатом такого компромісу стало закріплення в італійському КК дуалістичної системи кримінальної відповідальності, згідно з якою до осіб, винних у скоєнні злочину, застосовується покарання, а до осіб, визнаних судом «соціально небезпечними», вживаються заходи безпеки [2]. Після падіння фашизму в Кримінальний кодекс Італії були внесені значні зміни. З набранням чинності Республіканською Конституцією 1 січня 1948 р. була скасована смертна кара за злочини, вчинені в мирний час. Згодом її також було виключено за умови воєнного часу конституційним законом № 2 від 2007 року. Проте варто зазначити, що першою державою в світі, яка скасувала смертну кару, було Велике герцогство Тоскана в 1786 році, а потім Республіка Сан-Марино в 1865 році. У Королівстві Італія смертна кара була скасована в 1889 році. Пізніше вона була знову запроваджена фашистським режимом у 1926 році та знову-таки ліквідована, як було зазначено, Республіканською Конституцією. Заслугує уваги і той факт, що у теократичній державі Ватикан смертна кара була скасована лише у 1969 році з ініціативи Папи Павла VI [3].

У Конституції Італійської Республіки визначено, що особиста свобода є непопорушною і невід'ємною. Кримінальна відповідальність є індивідуальною. Обвинувачений не вважається винуватим до засудження. Покарання не можуть суперечити сенсам гуманності і мають бути спрямовані на перевиховання засудженого [4; с. 25]. Внаслідок нововведень Італії вперше у м. Палермо, а потім і по всій країні відкриваються установи орієнтовані на допомогу ув'язненим. Після Другої світової війни Італія переживала не найкращі часи. Спад економіки спричинив величезне безробіття, як для городян, так і для ув'язнених. Нова тюремна система пропонувала ув'язненим після їхнього звільнення залишатися у в'язниці в якості працівників. Також з'явилася ще одна можливість для ув'язнених – «праця на відкритому пові-

трі», яка передбачала, що ув'язнені вдень працюватимуть, а ввечері повертатимуться назад до в'язниці. Перші такі в'язниці було створено на острові Сардинія та в Тосканському архіпелазі.

У 1975 році після довгих років досліджень та експериментів, приймається пенітенціарний закон «Правила про кримінально-виконавчу систему і порядок виконання заходів позбавлення та обмеження волі», який був повністю адаптований до міжнародних конвенцій та правил [5]:

1. Закон узгоджено з європейською конвенцією про захист прав людини (закон від 4 серпня 1955, № 848) [6].

2. Затверджено стандарти та правила поводження з ув'язненими (затверджені Міжнародною конференцією ООН (від 30 серпня 1955 року) щодо боротьби зі злочинністю та поводженням із правопорушниками).

3. Затверджено стандарти та правила поводження з ув'язненими (затверджені Радою Європи від 19 січня 1973 року)

Звернімо увагу на основні положення «Пенітенціарного закону» 1975!

1. Визнаються права людини позбавленої волі (ув'язненого).

2. Встановлюється відмінність між звинуваченням та засудженням.

3. Визнається право ув'язненого на методики реабілітації шляхом індивідуального лікування.

4. З'являється право на здобуття освіти, роботи, відвідування культурно-дозвільних заходів, спорту та відпочинку.

5. Вводяться альтернативні міри покарання: випробувальний термін, домашній арешт, можливість жити у в'язниці, працюючи на волі (семіліберта).

6. Запроваджується особливе ставлення до «хімічно залежних», а також тяжко хворих.

7. Запроваджується контроль судової системи за допомогою відеоспостереження під час виконання вироку [7].

Даний закон, орієнтований на реабілітацію та гуманне ставлення до ув'язнених. Він спрямований не на ув'язнення, а навпаки, на перевиховання арештанта: дозволені телефонні дзвінки, зустрічі з близькими та рідними, навчання та саморозвиток. Також відповідно до Закону виправні установи поділяються на уста-

нови попереднього ув'язнення, виконання покарань, лікувальні виправні установи та центри спостереження за злочинцями.

У вересні 1999 року Міністерство Юстиції представило новий проект пенітенціарної системи, який був ухвалений указом Президента від 30 червня 2000 року, і набрав чинності 6 вересня 2000 року. У поданому проекті розкриваються 12 тем, пов'язаних із улаштуванням життя арештантів [1; Р. 15].

1. Умови утримання у камері. Простір камери повинен відповідати новим етичним стандартам та віянням епохи технічного прогресу. У законі, пропонується позбутися маленьких вікон, для того, щоб у камері побільшало світла і повітря, планується встановлювати душові кабінки, а також провести розетки для використання комп'ютерів для роботи або навчання.

2. Їжа. Щоб покращити виробництво та приготування їжі, пропонується створювати внутрішньотюремні кухарські кооперативи, які будуть забезпечувати харчуванням усіх в'язнів.

3. Зустрічі з родичами та телефонні дзвінки. Тепер, з моменту ухвалення закону, було змінено кількість зустрічей з чотирьох до шести на місяць. Зміни також стосуються переговорних кімнат. У законопроекті зазначено, що переговори арештантів із близькими, друзями та родичами не повинні проходити через перегородку, тому планується створення зали, де стіна не буде розділяти почуття та емоції ув'язнених. Для тієї групи арештантів, які не можуть з різних причин зустрічатися зі своїми близькими, буде збільшено кількість телефонних дзвінків з двох до чотирьох дзвінків на місяць.

4. Бібліотека. У рамках бібліотечного обслуговування обладнано читальний зал, в якому арештантам дозволено у вільний для них час, читати книги, користуватися інтернетом, а також замовляти книги прямо до тюремних камер.

5. Професійне навчання та курси. У старому законі було сказано, що навчальні курси проводяться для ув'язнених лише, якщо цього потребує тюремна установа. Натомість до нового закону додається важливе формулювання: «відповідно до вимог ринку праці», це суттєва зміна,

оскільки курси тепер залежать від спрямованості економіки. Це істотна зміна, якщо враховувати, скільки курсів нині у в'язниці повністю відокремлено від зовнішньої реальності ринку праці. У рамках шкільної тюремної освіти створюється «Освітній комітет», до складу якого входять: директор, керівник та викладачі, метою яких є навчання ув'язнених, а також складання освітнього плану.

6. Робота. Політика ведення бізнесу в Італії змінюється, підприємці та приватні компанії відкриті для співпраці з арештантами. У червні 2000 року вийшов новий закон «Правила заохочення праці засуджених», за яким при прийнятті на роботу ув'язнених підприємству даються заохочення та дотації від держави, зниження оподаткування [8].

7. Обшук. У нове положення доданий пункт про «повагу до гідності ув'язнених». Позбавити людини волі, зовсім не означає позбавити її гідності. Саме тому внутрішньовідомча охорона не має права без погодження з дирекцією в'язниці проводити огляд.

8. Ставлення до сім'ї. Особливе ставлення присвячене віддаленості арештанта від сім'ї. У цьому критерії розглядаються способи спілкування ув'язненого із сім'єю, з дітьми, а також підготовка родичів до нового ставлення до ув'язнених. Тому дирекція в'язниці дозволяє: спілкування, зустрічі та візити протягом цілого дня у спеціальних приміщеннях або на відкритому повітрі для приємного проведення часу. Також у законопроекті розглядалося питання про можливість перебування арештанта зі своєю сім'єю протягом двадцяти чотирьох годин у спеціальних житлових кімнатах, однак ця ініціатива була відхилена.

9. Охорона здоров'я. У кожній в'язниці має проводитися безкоштовна диспансеризація ув'язнених, яка не дасть спровокувати тяжкі хвороби та розвинути патологічним формам захворювань. Спеціальні правила встановлені для хворих на СНІД та «хімічно залежних». Нові правила передбачають якісно інше ставлення до вагітних жінок і матерів з дітьми. При в'язницях організуються пологові будинки та дитячі садки.

10. Відношення до ув'язнених та програми реабілітації. Програми реабілітації

спрямовані на з'ясування потреб арештантів у фізичних, розумових, а також емоційних, освітніх та соціальних потребах, що сприяють створенню нормальної життєдіяльності. Дані програми є спробою виправити арештанта, допомогти розібратися з почуттями та емоціями; вони завжди підбираються індивідуально.

11. Іноземні ув'язнені. Положення іноземних ув'язнених визначені у Законі «Імміграційні правила та правила щодо статусу іноземців» [9] та Указі Президента від 31 серпня 1999 р. № 394 [10]. Затримані мають право на участь в обрядах відповідно до свого віросповідання.

12. Культура, рекреація. Дані програми орієнтовані на те що, щоб стимулювати ув'язнених до позитивних змін.

Сьогодні з метою зменшення карального впливу покарання, збереження соціальних в'язків засуджених, а також для розвантаження в'язниць та зменшення витрат на утримання ув'язнених в Італії широко використовуються альтернативні позбавленню волі види покарання. Окрім заходів альтернативного характеру, ув'язненим в Італії надаються й певні пільги. З 1993 р. ув'язненим було дозволено працювати за межами в'язниці за системою «семіліберта» – напівсвобода. За такої форми покарання ув'язнений може, мешкаючи у в'язниці, вдень працювати у місті. Це величезний крок у прірві між в'язницею та свободою. Робота для ув'язнених в Італії вважається пільгою. В Італії ув'язнені перевиховуються, відбувають призначене судом покарання, яке передбачає можливість заробляти кошти на покращення свого добробуту, та спрямоване на включення ув'язненого до реального світу правослужняних громадян [11].

Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що з моменту прийняття Закону № 354 від 26 липня 1975 року в пенітенціарній системі Італії був закріплений принцип перевиховання засудженого як основа поведінки з засудженим у пенітенціарних установах (вивчення особи засудженого, робота з ним психологів та інших фахівців щодо зміни анти-соціальних установок, залучення засуджених до праці, навчання, релігійне виховання, культурне просвітництво); були введені альтернативні заходи позбавлення волі (передача на поруки соціальній службі; домашній арешт; обмеження волі). Ці заходи застосовуються після винесення вироку на стадії його виконання і належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства, тому відсутні в Кримінальному кодексі. Постійно зазнаючи змін, базуючись на концепції правового прецеденту, тюрмна система стала більш етичною стосовно ув'язнених.

Проте Італія, безумовно, не є раєм на землі для тих, хто опиняється у в'язниці. Це відбувається, незважаючи на те, що до місць позбавлення волі потрапляє менше людей, ніж в інших країнах. Італійські пенітенціарні установи вважаються одними з найгірших у Європі і не тільки через переповненість, котра в деяких установах перевищує 147% [12]. А й через велику кількість ув'язнених із психічними проблемами, які чинять напади або акти самокаліцтва, та велику кількість наркоманів (кожен четвертий).

Отже ми можемо говорити про те, що в пенітенціарній системі Італії у XX столітті відбулися значні якісні зміни. Проте вона ще далека від досконалості і знаходиться лише на початку шляху до ідеалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ardita S., Degl'Innocenti L., Faldi F. Diritto penitenziario. Laurus Robuffo. Roma, 2024. 528 p.
2. Mantovani F. Il problema della criminalità. Cedam. Padova, 1984. 682 p.
3. Monti P. Quando è stata abolita la pena di morte in Italia « Paolo Monti – Forum di diritto. Zanichelli online per la scuola | I libri che proseguono sul web. URL: <https://online.scuola.zanichelli.it/forumdiritto/quando-e-stata-abolita-la-pena-di-morte-in-italia/> (date of access: 27.02.2024).
4. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О. М., 2018. 62 с. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-122256638> (дата звернення: 28.02.2024).

5. Norme sull'ordinamento penitenziario e sull'esecuzione delle misure privative e limitative della libertà. Legge 26 luglio 1975, n. 354. *Gazzetta Ufficiale*. Roma. 9 agosto 1975, n. 212, S.O. 300 p.).

6. Ratifica ed esecuzione della Convenzione per la salvaguardia dei diritti dell'uomo e delle libertà fondamentali, firmata a Roma il 4 novembre 1950 e del Protocollo addizionale alla Convenzione stessa, firmato a Parigi il 20 marzo 1952. Legge 4 agosto 1955, n. 848. Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1955-08-04;848> (date of access: 28.02.2024).

7. Borgna E. Le intermittenze del cuore. Feltrinelli. Milano, 2003. 210 p.

8. Norme per favorire l'attività lavorativa dei detenuti. Legge 22 giugno 2000, n. 193. Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2000;193> (date of access: 28.02.2024).

9. Disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero. Legge 6 marzo 1998, n. 40 Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1998;40> (date of access: 28.02.2024).

10. Regolamento recante norme di attuazione del testo unico delle disposizioni concernenti la disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero, a norma dell'articolo 1, comma 6, del decreto legislativo 25 luglio 1998, n. 286. Decreto del Presidente della Repubblica 31 agosto 1999, n. 394 Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:1999-08-31;394> (date of access: 28.02.2024).

11. Vianello F. Il carcere. Storia e sociologia del penitenziario. Carocci Editore. Roma, 2012. 112 p.

12. Ministero della giustizia | Statistiche. *Ministero della giustizia*. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST459008 (date of access: 29.02.2024).

REFERENCES:

1. Ardita, S., Degl'Innocenti, L., & Faldi, F. (2024). Diritto penitenziario. Laurus Robuffo [Penitentiary law. Laurus Robuffo]. Rome, 528 p.

2. Mantovani, F. (1984). Il problema della criminalità [The problem of crime]. Cedam. Padua, 682 p.

3. Monti, P. Quando è stata abolita la pena di morte in Italia « Paolo Monti – Forum di diritto [When was the death penalty abolished in Italy « Paolo Monti – Law Forum]. *Zanichelli online per la scuola | I libri che proseguono sul web – Zanichelli online for school | The books that continue on the web*. Retrieved from <https://online.scuola.zanichelli.it/forumdiritto/quando-e-stata-abolita-la-pena-di-morte-in-italia/> (date of access: 27.02.2024).

4. Konstytutsiia Italiiskoi Respubliki (z peredmovoiu Volodymyra Shapoval) (2018). [Constitution of the Italian Republic (with a foreword by Volodymyr Shapoval)]. Kyiv: Moskalenko O. M., 62 c. Retrieved from <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-122256638> (дата звернення: 28.02.2024).

5. Norme sull'ordinamento penitenziario e sull'esecuzione delle misure privative e limitative della libertà [Rules on the penitentiary system and on the execution of measures depriving and limiting liberty]. Law 26 July 1975, n. 354. *Gazzetta Ufficiale*. Roma. 9 agosto 1975, n. 212, S.O. 300 p.).

6. Ratifica ed esecuzione della Convenzione per la salvaguardia dei diritti dell'uomo e delle libertà fondamentali, firmata a Roma il 4 novembre 1950 e del Protocollo addizionale alla Convenzione stessa, firmato a Parigi il 20 marzo 1952 [Ratification and execution of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, signed in Rome on 4 November 1950 and of the Additional Protocol to the Convention itself, signed in Paris on 20 March 1952]. Law 4 August 1955, n. 848. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1955-08-04;848> (date of access: 28.02.2024).

7. Borgna, E. (2003). Le intermittenze del cuore [Intermittent heartbeats]. Feltrinelli. Milan, 210 p.

8. Norme per favorire l'attività lavorativa dei detenuti [Rules to encourage the work of prisoners]. Law 22 June 2000, n. 193. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2000;193> (date of access: 28.02.2024).

9. Disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero [Immigration regulations and rules on the status of foreigners]. Law 6 March 1998, n. 40. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1998;40> (date of access: 28.02.2024).

10. Regolamento recante norme di attuazione del testo unico delle disposizioni concernenti la disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero, a norma dell'articolo 1, comma 6, del decreto legislativo 25 luglio 1998, n. 286 [Regulation containing rules for implementing the consolidated text of the provisions concerning the regulation of immigration and rules on the condition of foreigners, pursuant to article 1, paragraph 6, of legislative decree 25 July 1998, n. 286]. Decree of the President of the Republic 31 August 1999, n. 394. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:1999-08-31;394> (date of access: 28.02.2024).

11. Vianello, F. (2012). Il carcere. Storia e sociologia del penitenziario [The prison. History and sociology of the penitentiary]. Carocci Editore. Rome, 112 p.

12. Ministero della giustizia | Statistiche [Ministry of Justice | Statistics]. *Ministero della giustizia – Ministry of Justice*. Retrieved from https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST459008 (date of access: 29.02.2024).

УДК 347.965.025(092)(477)"36"

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/5>

ГРИГОРІЙ КАЛІСТРАТОВИЧ СТЕПУРА – АДВОКАТ, ЮРИСТ, ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Яцишин Михайло Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4502-9563
Researcher ID: E-1252-2019

У статті відзначається, що професійне становлення та організація діяльності адвокатського корпусу на Волині міжвоєнного періоду значною мірою були зумовлені попереднім періодом формування корпусу адвокатів, традиціями, що панували в середовищі адвокатів, а особливо обставинами державно-правового розвитку та новими історичними та правовими реаліями.

Проаналізовано правові підстави діяльності адвокатів міжвоєнного періоду. Зазначається, що процесуальне становище адвоката у кримінальному процесі у міжвоєнний період регулювалося у різних регіонах різними законодавчими актами. Охарактеризовано чинне законодавство окресленого періоду, яке суттєво вплинуло на роботу українських адвокатів, їхні завдання у зв'язку з політичною обстановкою. Відмічено, що діяльність інституту адвокатури було врегульовано різними правовими актами.

Серед українських державних, громадських, політичних та культурно-освітніх діячів кінця XIX – першої половини XX ст. провідне місце займають українські правники. Резюмовано, що значна кількість архівних матеріалів, що дійшли до наших днів, стосуються діяльності адвоката, члена Української Центральної Ради Григорія Степури, який в міжвоєнний період жив у державі Польща на території Волині. За часів УЦР він був губернським комісаром Харківщини в квітні-травні 1918 р., за Директорії УНР – подільським губернським комісаром Поділля у період з 3 листопада 1917 року до квітня 1918 року; а також з 27 листопада 1918 року до квітня 1919 року. При Кременецькому Союзі кооперативів Г. Степура відкрив правниче Бюро для селян. У 1912 року заснував приватну адвокатську контору в Кам'янці-Подільському. У 1917 р. обіймав посаду начальника міліції Кам'янецького повіту Волинської губернії, а від 1923 р. Григорій Степура мешкав із сім'єю в Луцьку.

Ключові слова: Григорій Степура, адвокат, міжвоєнний період, Волинь, Волинське воєводство.

Yatsyshyn Mykhailo. Hrygory Kalistratovych Stepura – Advocate, Lawyer, political figure of the interwar period

The article notes that the professional formation and organization of the activities of the advocate corps in Volyn during the interwar period were largely conditioned by the previous period of the formation of the advocate corps, the traditions that prevailed among lawyers, and especially the circumstances of state and legal development and new historical and legal realities.

The legal basis of the activity of lawyers in the interwar period is analyzed. It is noted that the procedural position of a lawyer in a criminal trial in the interwar period was regulated in different regions by different legislative acts. The current legislation of the outlined period, which significantly influenced the work of Ukrainian lawyers, their tasks in connection with the political situation, is characterized. It was noted that the activities of the Institute of Advocacy were regulated by various legal acts.

Among the Ukrainian state, public, political and cultural and educational figures of the end of the 19th – the first half of the 20th century. the leading place is occupied by Ukrainian lawyers. It is summarized that most of the archival materials that have reached our days relate to the activities of the lawyer, member of the Ukrainian Central Council Hryhoriy Stepura, who lived in the state of Poland in the territory of Volyn in the interwar period. During the time of the UCR, he was the provincial commissar of the Kharkiv region in April-May 1918, under the Directorate of the Ukrainian People's Republic, he was the Podilsk provincial commissar

of Podillia in the period from November 3, 1917 to April 1918; and also from November 27, 1918 to April 1919. H. Stepura opened a legal office for peasants at the Kremenets Union of Cooperatives. In 1912, he founded a private law office in Kamianets-Podilskyi. In 1917, he held the post of police chief of the Kamianets District of the Volyn Province, and from 1923 Hryhoriy Stepura lived with his family in Lutsk.

Key words: *Hryhoriy Stepura, lawyer, interwar period, Volyn, Volyn Voivodeship.*

Діяльність української адвокатури охоплює різні періоди в історії України на територіях, які не завжди мали українську державність. Однак, варто відзначити участь адвокатів-українців як у розвитку сучасної адвокатури, так і у визвольному русі українців.

Професійне становлення та організація діяльності адвокатського корпусу на Волині міжвоєнного періоду значною мірою були зумовлені попереднім періодом формування корпусу адвокатів, традиціями, що панували в середовищі адвокатів, а особливо обставинами державно-правового розвитку та новими історичними та правовими реаліями.

Мета статті – дослідити суспільно-політичну діяльність адвоката Григорія Степури, яка безпосередньо впливала на суспільно-історичні процеси на території Західної Волині міжвоєнного періоду ХХ ст., що перебувала в складі Польщі.

Правовою підставою діяльності адвокатів став, в першу чергу, тимчасовий статут про устрій адвокатури Польщі від 24 грудня 1918 р. Особливо слід зацентрувати на тому, що «Тимчасовий статут адвокатури Польської держави» з самого початку діяв на українських землях, що були під владою Російської імперії, натомість діяльність всієї польської адвокатури було уніфіковано лише після того, як в 1932 році вступив в силу новий закон про устрій адвокатури в Речі Посполитій. 23 червня 1922 року дію Тимчасового Статуту було розширено на територію Волинського воєводства [1].

Процесуальне становище адвоката у кримінальному процесі у міжвоєнний період регулювалося у різних регіонах Польщі різними законодавчими актами: у західній частині держави застосовувався КПК Німеччини 1877 р., у центральній та східній – норми кримінально-процесуального законодавства Росії, в Галичині – КПК Австрії 1873 р.

Крім того, у цих регіонах польською владою було прийнято ряд законодавчих

актів, які мали важливе значення для процесуального становища адвоката у кримінальному процесі. Ось деякі з них. У західній частині держави: 1) розпорядження міністра колишньої пруської території від 15 грудня 1919 р. про запровадження польського правосуддя; від 15 грудня 1919 р. про організацію кримінального судочинства; від 31 січня 1920 р. про запровадження польського правосуддя за демаркаційною межею; від 28 березня 1920 р. про внесення змін до німецького закону про судоустрій; від 23 червня 1920 р. про додаткові зміни до німецького закону про судоустрій; від 25 жовтня 1921 р. про передачу міністру юстиції функцій управління органами правосуддя на колишній пруській території; 2) закон від 6 липня 1922 р. про запровадження на колишній пруській території надзвичайних судів, від 20 липня 1922 р. про надзвичайні суди, від 24 березня 1924 р. про мову судочинства [2].

У центральній частині та на волинських землях: декрет від 9 грудня 1918 р. про внесення деяких змін до кримінального і кримінально-процесуального кодексів, закон від 25 лютого 1921 р. про внесення деяких змін до кримінального законодавства, декрет від 8 лютого 1919 р. про створення судів для неповнолітніх, закон від 30 червня 1919 р. про запровадження надзвичайних судів, закон від 21 липня 1919 р. про внесення деяких змін до кримінального кодексу та до закону про кримінальний процес, закон від 18 березня 1921 р. про внесення деяких змін до тимчасових приписів про запровадження судочинства у колишньому Королівстві Польському, розпорядження Ради Міністрів від 13 квітня 1921 р. щодо кримінально-судових приписів, які діють на землях Речі Посполитої відповідно до міжнародного договору від 12 жовтня 1920 р., розпорядження Ради Міністрів від 23 червня 1922 р. про надзвичайні суди [2].

На території Галичини: декрет від 8 лютого 1919 р. про запровадження

судочинства на колишній австрійській території, закон від 21 жовтня 1919 р. про спрощений судовий розгляд кримінальних справ, закон від 16 липня 1920 р. про зміни до закону про кримінальний процес для колишньої австрійської території, закон від 17 грудня 1920 р. про внесення змін до закону про кримінальний процес 1873 р. щодо судів присяжних, закон від 26 вересня 1922 р. про внесення деяких змін до кримінального-процесуального законодавства щодо судів присяжних [2].

Організацію інституту адвокатури на цих землях було врегульовано також різними правовими актами. Зокрема, у західній частині Польщі діяв закон Німеччини про адвокатуру від 1879 р., у центральній частині та на Волині – Тимчасовий статут адвокатури від 30 грудня 1918 р., в Галичині – закон про адвокатуру Австрії від 6 липня 1868 р. Ці закони про адвокатуру діяли на цих землях до прийняття єдиного для Польщі закону про адвокатуру від 7 жовтня 1932 р.

2 березня 1921 р. на загальному засіданні відділів Луцького окружного суду був затверджений статут Консультації присяжних адвокатів, а вже 11 березня обрані члени правління Консультації. Крім надання юридичних консультацій, правління вело нагляд за розвитком адвокатури на Волині, даючи свою характеристику кандидатам на посади адвокатів, перевіряло їх кваліфікацію, а також опікувалось усіма справами, що стосувались адвокатів. 25 жовтня 1922 р. Головна рада адвокатів проголосила Луцьку колегію адвокатів. 18 листопада 1922 р. на загальному засіданні адвокатів округу Луцького окружного суду було ліквідоване управління Консультації та утворена Луцька рада адвокатів. Вона проводила контроль над професійною діяльністю членів Колегії. В січні 1923 р. рада адвокатів створила дисциплінарний суд, який повинен був слідкувати за дотриманням професійної етики членами волинської адвокатури [3].

Серед українських державних, громадських, політичних та культурно-освітніх діячів кінця XIX – першої половини XX ст. провідне місце займають українські правники. Беззаперечно, Львів був найактивнішим осередком правової думки та адвокатури у відродженій Польщі. На Західній

Волині професійна діяльність адвокатів-українців не була такою активною, як в Галичині, і ще чекає свого дослідника. Відомими адвокатами Волині зазначеного періоду були Богдановський Сергіуш (адвокат, м. Луцьк Волинського воєводства), Загурський Юзеф (адвокат, м. Луцьк Волинського воєводства), Черевко Юрій (адвокат, м. Луцька Волинського воєводства), проте щодо діяльності яких є відносно небагато інформації в місцевих архівах [3].

Найбільше архівних матеріалів, що дійшли до наших днів, стосуються діяльності адвоката, члена Української Центральної Ради Григорія Степури. В міжвоєнний період жив на території Волині. За часів УЦР був губернським комісаром Харківщини в квітні-травні 1918 р., за Директорії УНР – подільським губернським комісаром Поділля у період з 3 листопада 1917 року до квітня 1918 року; а також з 27 листопада 1918 року до квітня 1919 року. При Кременецькому Союзі кооперативів Г. Степура відкрив правниче Бюро для селян. У 1912 року заснував приватну адвокатську контору в Кам'янці-Подільському. У 1917 р. обіймав посаду начальника міліції Кам'янецького повіту Волинської губернії, а від 1923 р. Григорій Степура мешкав із сім'єю в Луцьку.

Чи не вперше у новітній історіографії інформація про нього з'явилася в діаспорі на сторінках «Енциклопедії українознавства». Серед сучасних українських істориків першим дослідив основні віхи життя Степури Віталій Станіславович Лозовий [4].

Також постать волинського адвоката Григорія Степури стала предметом наукових історико-правових досліджень, зокрема, І. Скакальської [5, 6].

У Державному архіві Волинської області можна знайти документи з домашньої бібліотеки Г. Степури: з історії Української православної церкви на Західній Україні; справа Бюро писання прохань при Кременецькому повітовому союзі кооперативів; справа батьківського комітету Луцької української гімназії; копії звинувачувальних актів на членів КПЗУ; газети, відозви, листівки виборчої кампанії по виборах до міської ради м. Луцька (1927); відозви, некрологи, листівки увіковічення пам'яті

С. Петлюри, а також листування Г. Степури з громадським діячем М. Левицьким, кобзарями Д. Щербиню, К. Місевичем [7].

Григорій Калістратович Степура (1881–1944) уродженець м. Жванець, нині Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, після закінчення школи навчався у Подільській духовній семінарії в Кам'янці-Подільському, однак через участь в українському гуртку під тиском адміністрації семінарії був змушений перевестися у Кутаїську духовну семінарію. Завершивши 1903 р. навчання у семінарії, Григорій близько року працював вчителем і згодом вступив до Харківського ветеринарного інституту. Тут Степура приєднався до української студентської громади. Незабаром він змінив уподобання і вступив до Варшавського університету на юридичний факультет [8].

Під час російської революції 1905–1907 рр., коли в країні відбулися певні послаблення у національному питанні, його батько Калістрат Степура у березні 1907 р. відкрив у Жванці бібліотеку «Просвіти», в якій також продавались українські книжки. Коли на канікули до рідного містечка приїздив Григорій, то збирав у бібліотеці місцеву молодь і вів проукраїнську агітацію, через це, за клопотанням поліції, цей заклад було закрито.

У 1908–1914 рр. Григорій Калістратович був членом Подільської «Просвіти», активно працював в Українській студентській громаді. За його активної участі було «організовано хор і оркестр, почали давати концерти для студентів, ставили п'єси на українські теми». Ця діяльність потрапила в поле зору поліції. 5 травня 1911 р. у Жванецькій оселі Григорія Степури жандарми влаштували обшук.

Закінчивши 1912 р. університетські студії, Григорій Степура деякий час працював у Кам'янці-Подільському присяжним повіреним (адвокатом), а потім мировим суддею. Тоді ж він співпрацював із газетами, був відомим на Поділлі публіцистом. Статті підписував псевдонімами: Степовий, Білан, Жванченко-Подністряк [8].

Події Лютневої революції 1917 р. втягнули Григорія Степуру у вир політичного життя. Навесні й на початку осені він був начальником міліції Кам'янецького повіту. Про революційні настрої на селі засвідчує

повідомлення Григорія Степури подільському губернському комісару про події в Рихті. Так, «13 червня товпа селян, здебільшого жінки, напали на начальника Рихтинської повітової міліції, побила його, пограбувала і вигнала за межі волості, не бажаючи мати у себе міліції». 26 червня в село направили «помічника начальника міліції для роз'яснення селянам обов'язків міліції», але його також побили й кинули до річки. Врешті Степура констатував, що «на даний момент, у зв'язку з відсутністю реальної сили і небезпеки нових насиль з боку селян, неможливо провести дізнання з даного випадку» [8].

Восени 1917 р. посилюється боротьба за владу між трьома політичними силами: українським рухом, керованим Центральною Радою, представниками Тимчасового уряду та більшовиками. Українським силам шляхом виборів вдається взяти владу до своїх рук. 10 вересня 1917 р. замість ставленика Тимчасового уряду Александрова посаду губкомісара зайняв український соціал-демократ Стаховський, а його помічниками стали Степура та Семашенко, перед тим обрані Подільською радою громадських організацій.

Проте Тимчасовий уряд не залишав спроб втручатися в справи. Так, 29 жовтня 1917 р. помічник військового комісара при арміях Південно-Західного фронту оголосив військовий стан. Григорій Степура рекомендував місцевим органам влади не виконувати цього розпорядження, оскільки верховною владою в Україні є Центральна Рада та її орган Генеральний Секретаріат, які «можуть видавати чи скасовувати ті чи інші закони і постанови» [8].

Після Жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді на Поділлі, як і в інших регіонах України, розпочалась боротьба за владу між Радами, де значний вплив мали більшовики, та українською місцевою адміністрацією. Центром протистояння на Поділлі стала Вінниця, де тоді перебували губернські установи. Там активну роботу здійснювали більшовицькі пропагандисти, очолювані Євгенією Бош, яка закликала захопити владу і давала вказівки щодо організації повстання. У таких складних умовах Степура виконує обов'язки губкомісара, а 2 грудня Генеральний Секретаріат затвердив його на цій посаді [8].

10 листопада Вінницька Рада робітничих і селянських депутатів зробила спробу поставити під свій контроль діяльність крайової адміністрації: вона призначила свого представника при губкомісарові. Степура відразу ж доповів про це Генеральному Секретаріату. Відтак повноваження місцевих інституцій як органів влади, що підкоряються виключно Центральній Раді, а не Раднаркому, були підтверджені телеграмою голови українського уряду Володимира Винниченка. Цю інформацію було швидко розповсюджено по всій губернії.

У січні 1918 р. з прибуттям до Кам'янця збільшовиченого ставропольського полку, який уславився протиукраїнською агітацією, становище влади УНР стало критичним. Допомога з Києва не надійшла, збройна сила була на боці збільшовичених солдатів, які 21 січня захопили владу в місті. 7 лютого нова влада розпорядилася заарештувати губкомісара Степуру, начальника повітової міліції Майстеренка, інших посадових осіб, але виконати це розпорядження не вдалося [8].

У лютому 1918 р. командування армії УНР, готуючись до контрнаступу пробільшовицьких військ, зосереджувало свої сили. З дорученням до українського командування в лютому до Кам'янця прибув лояльний до Центральної Ради полковник князь Ігор Камнен-Палеолог. Він загітував на бік української влади й очолив 3-й мусульманський батальйон Кавказького корпусу (400 вояків). 28 лютого, напередодні запланованого наступу українського війська на Кам'янець, його батальйон рішучими діями вибив більшовиків з міста. О 10-й годині ранку князь Камнен-Палеолог вийшов назустріч українському війську, що на чолі з Подільським губернським комісаром Григорієм Степурою вступало до Кам'янця.

Степура у зверненні до населення губернії закликав до спокою і чесної праці, попереджував, що жодного насильства не допустить і всіх, хто посміє зі зброєю в руках повстати проти УНР та її уряду, віддаватиме під суд [8].

На початку квітня 1918 р. Степуру призначають губернським комісаром Слобідської України. Та невдовзі, після гетьманського перевороту, він повертається на Поділля, мешкає у Жванці, де займає посаду мирового судді.

З початком антигетьманського повстання Степура бере в ньому активну участь, очолюючи збройні формування. Вже 19 листопада 1918 р. Директорія поновлює його на посаді Подільського губернського комісара. Одразу ж він розпочав роботу з відновлення діяльності органів влади УНР: місцевих комісарів, міських і повітових демократичних самоврядувань.

Розуміючи велике обурення селянства, Степура наказав усім повітовим комісарам заарештовувати і проводити слідство проти тих поміщиків, які за гетьманату брали із селян контрибуції й катували їх за допомогою австро-угорських військ. Тут Степура зіткнувся зі старими проблемами: анархією, хаосом, безладдям. 18 листопада 1918 р. губкомісар видав наказ, у якому оголосив, що буде рішуче боротися з виступами та агітацією проти державного ладу Української Республіки.

Після повалення гетьманату становища в Україні та на Поділлі стабілізувати не вдалося. Населення мало розбиралось в політичній ситуації. Деякі військові частини УНР розкладались, піддавались демагогічній агітації та провокаціям. 15 січня 1919 р. деякі полки, розквартировані в Кам'янці, виступили проти влади УНР. Губкомісар Степура енергійно придушив виступ. Він оголосив у Кам'янці надзвичайний стан. Врешті військові частини армії УНР роззброїли заколотників і відправили їх по домівках.

На початку березня 1919 р. Степура, зібравши певні військові сили, мав намір навести порядок в губернії, та й у самому Кам'янці отамани деяких військових частин, нікому не підкоряючись, створювали в місті напружену атмосферу. Степура звертався до військової влади, щоб приборкати недисциплінованих командирів, але це не мало позитивних наслідків [8].

На початку травня 1919 р. губкомісар Степура перебував на Галичині. У цей час Кам'янець і більшу частину Поділля контролювали більшовики. У червні 1919 р., коли влада УНР відновилася, Степуру звільнили від обов'язків губкомісара, як зазначалося, на його прохання, хоча він сам спростовує це твердження. Степура мешкає у Жванці й очолює місцеве Товариство споживачів «Дністер», яке існувало при «Просвіті».

Улітку 1920 р. Степура почав працювати у Міністерстві внутрішніх справ УНР. Він отримав надзвичайні повноваження для ревізії діяльності прифронтових дивізійних комісарів: мав право створювати слідчі комісії, проводити арешти, обшуки тощо. 26 липня 1920 р. Степуру відрядили у прифронтову смугу військ УНР для виконання доручення «надзвичайно великої державної ваги». Незважаючи на запеклі бої з більшовиками, армія УНР вимушено відступила за Збруч – тогочасний кордон із Польщею. Степура разом із родиною наважиди покидає Поділля. У січні 1921 р. він очолює делегацію до Варшави, де висловлює протест проти визнання польським урядом Радянської України [8].

У 1923 р. після переїзду з Кременця до Луцька під його керівництвом діяло «Бюро правних порад і писання прохань» при міській і повітовій «Просвіті», яке стало своєрідним місцем захисту скривджених волинян. Серед тих, хто шукав його захисту, були українські націоналісти,

члени Компартії Західної України, учасники єврейських і польських організацій. Адвокат Степура мав високу кваліфікацію, блискуче захищав клієнтів. У Луцьку Степура вів також активну громадську діяльність, зокрема, листувався з відомим українським діячем Андреем Шептицьким.

У 1939 р. в селі Юляна, нині село Дачне, що біля Луцька, енкаведисти заарештували Григорія Степуру. У 1944 р. він помер на заслання в місті Ургенч Хорезмської області. Місце поховання невідоме.

Таким чином, вивчення історичного досвіду діяльності української адвокатури позитивно впливає на формування корпоративної культури адвокатів України та Польщі, а професійний досвід і здобутки українських славетних правників та адвокатів стануть надійним орієнтиром для наслідування та надихатимуть ть сучасних адвокатів гідно продовжувати свою історичну місію творення нового досконалішого правового середовища і виховання нового покоління свідомих українських громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яцишин М. М., P. Lis Markiewicz. Українська адвокатура Східної Галичини у системі права Речі Посполитої (1921–1939 рр.) *Історико-правовий часопис: науковий журнал* / упоряд. О. Крикунов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1(7). С. 193–199.
2. Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) : моногр. / І. Ю. Гловацький; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Каф. історії та теорії держави і права. Л. : Тріада Плюс, 2003. 346 с.
3. Яцишин М. М. Українська адвокатура міжвоєнного періоду на Волині (1918–1939 рр.). *Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 24–25 червня 2016 р.)* / уклад. Л.М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 82–84.
4. Лозовий В. С. Григорій Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки*. Т. 6(8). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2001. С. 552–558.
5. Скакальська І. Громадська та професійна діяльність адвоката Григорія Степури. *Збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу : Адвокатура України: історія та сучасність (на пошану адвоката, президента Української Народної Республіки в екзилі Степана Порфировича Витвицького), 24 листопада 2015 р., м. Львів* / Уклад. І.Б. Василик, І.С. Яковець. К. : Атіка, 2011. 944 с.
6. Скакальська І. Б. Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст. 2022. 128 с.
7. Держархів Волинської області. Ф. 522, оп. 1, спр. 2, арк. 47.
8. Йолтуховський Р. Губернський комісар зі Жванця. URL: <https://podolyanin.com.ua/history/7891/>.

REFERENCES:

1. Yatsyshyn M. M., P. Lis Markiewicz. (2016). Ukrayins'ka advokatura Shkhidnoyi Halychyny u systemi prava Rechi Pospolytoyi (1921–1939 rr.) [The Ukrainian Bar of Eastern Galicia in

the System of Law of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1921–1939)]. *Istoryko-pravovyy chasopys: naukovyy zhurnal / uporyad. O. Krykunov. Luts'k: Skhidnoyeurop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, № 1(7). C. 193–199* [In Ukrainian].

2. Hlovats'kyy I. YU. (2003). *Ukrain's'ki advokaty u politychnykh sudovykh protsesakh u Skhidniy Halychyni (1921–1939 rr.)* [Ukrainian lawyers in political trials in Eastern Galicia (1921–1939)] : monohr. / I. Yu. Hlovats'kyy; L'viv. nats. un-t im. I. Franka. Kaf. istoriyi ta teoriyi derzhavy i prava. L. : Triada Plyus, 346 s. [In Ukrainian].

3. Yatsyshyn M. M. (2016). *Ukrayins'ka advokatura mizhvoyennoho periodu na Volyni (1918–1939 rr.)* [Ukrainian Bar of the Interwar Period in Volyn (1918–1939)]. *Aktual'ni pytannya reformuvannya pravovoyi systemy: zb. materialiv XIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Luts'k, 24–25 chervnya 2016 r.) / uklad. L.M. Dzhurak. Luts'k: Vezha-Druk, S. 82–84.*

4. Lozovyy V. S. (2001). *Hryhorii Stepura – politychnyy ta hromads'kyy diyach Podillya v dobu revolyutsiyi* [Hryhorii Stepura – political and public figure of Podillia during the revolution]. *Naukovi pratsi Kam"yanets'-Podil's'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Istorychni nauky. T. 6(8). Kam"yanets'-Podil's'kyy: Kam"yanets'-Podil's'kyy derzh. ped. un-t, S. 552–558* [In Ukrainian].

5. Skakal's'ka I. (2011). *Hromads'ka ta profesiyna diyal'nist' advokata Hryhoriya Stepury* [Public and professional activity of the lawyer Hryhorii Stepura. Collection of materials of the All-Ukrainian round table]. *Zbirnyk materialiv Vseukrayins'koho kruhloho stolu : Advokatura Ukrayiny: istoriya ta suchasnist' (na poshanu advokata, prezidenta Ukrayins'koyi Narodnoyi Respublivky v ekzyli Stepana Porfyrovycha Vytvyts'koho), 24 lystopada 2015 r., m. L'viv / Uklad. I.B. Vasylyk , I.S. Yakovets'. K. : Atika, 944 s.* [In Ukrainian].

6. Skakal's'ka I. B. (2022). *Istoriya Ukrayiny v osobakh: volyn's'ka storinka mizhvoyennoho periodu XX st.* [History of Ukraine in Persons: Volyn page of the interwar period of the twentieth century]. 128 c. [In Ukrainian].

7. *Derzharkhiv Volyns'koyi oblasti* [State Archives of Volyn region]. F. 522, op. 1, spr. 2, ark. 47 [In Ukrainian].

8. *Yoltukhovs'kyy R. Huberns'kyy komisar zi Zhvantsya* [Provincial Commissioner from Zhvanets.]. Retrieved from <https://podolyanin.com.ua/history/7891/> [In Ukrainian].

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 305+342.72+316.647.82]-055.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/6>

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕЗОЛЮЦІЇ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН 1325 «ЖІНКИ, МИР, БЕЗПЕКА» В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Колодязна Вікторія Володимирівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9962-526X

Рябушенко Наталія Пилипівна,

членкиня аналітичного центру,
ГО "Бюро гендерних стратегій та бюджетування",
Радниця Голови Волинської ОВА
з питань забезпечення рівних прав та можливостей

У статті аналізуються міжнародні та українські механізми вирішення гуманітарної кризи та поглиблення гендерної та інтерсекціональної нерівності та дискримінації в умовах повномасштабної війни. Досліджуються можливості реалізації Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 Жінки. Мир. Безпека та резолюцій, пов'язаних з темою жінок, миру та безпеки, прийнятими після 2000 року та відомими як «сестринські резолюції» в Україні під час повномасштабної війни. Акцентується увага на можливостях українських жінок брати участь у пошуку та прийнятті рішень, у тому числі після війни, їх всебічного залучення до процесів відновлення і відбудови, а також підтримання миру. Вказується, що представництво та участь жінок підвищує ефективність та сталість заходів з реагування та відновлення, як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Місцеві жіночі організації мають унікальні можливості для забезпечення підтримки жінок та дівчат, а також цільових уразливих категорій населення, які стикаються з множинними труднощами, у процесі відстоювання необхідності задоволення їхніх численних потреб і підтримки їхньої реінтеграції. Вкрай важливо проводити консультації з такими організаціями та забезпечувати їхню значиму участь у всіх рішеннях, пов'язаних із реагуванням на кризу та забезпеченням миру.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерний мейнстримінг, гендерні стереотипи, безпека, оборона, політики, миробудування, гуманітарні виклики, Національний план дій 1325, локальні плани дій.

Kolodiazhna Viktoriia, Riabushenko Nataliia. Implementation of UN Security Council Resolution No. 1325 "Women, Peace, Security" in Ukraine in conditions of full-scale war: national and regional dimensions

The article analyzes the international and Ukrainian mechanisms for solving the humanitarian crisis and the deepening of gender and intersectional inequality and discrimination in the conditions of a full-scale war. The possibilities of implementing UN Security Council Resolution 1325 Women are being explored. Peace. Security and resolutions related to the theme of women, peace and security, adopted after 2000 and known as "sister resolutions" in Ukraine during a full-scale war. Attention is focused on the opportunities of Ukrainian women to participate in the search and decision-making, including after the war, comprehensive involvement in the processes of recovery and reconstruction, as well as peacekeeping. Representation and participation of women is shown to increase the effectiveness and sustainability of response and recovery

efforts, both nationally and regionally. Local women's organizations are uniquely positioned to support women and girls, as well as targeted vulnerable populations facing multiple challenges, in advocating for their multiple needs and supporting their reintegration. It is critical to consult with such organizations and ensure their meaningful participation in all decisions related to crisis response and peacekeeping.

Key words: *gender equality, gender discrimination, gender mainstreaming, gender stereotypes, security, defense, politics, peacebuilding, humanitarian challenges, National Action Plan 1325, local action plans.*

У березні та квітні 2022 року структура ООН Жінки, у тісній співпраці з організацією «CARE International», опублікувала Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні, дані якого підтверджують, що війна та наступна гуманітарна криза значним чином поглибили існуючі форми ґендерної і інтерсекціональної нерівності та дискримінації, а також що велика кількість жінок непропорційно страждає від змішаних наслідків цієї кризи, що проявляються у декількох сферах. Хоча жінки та жіночі організації відіграють важливу роль у гуманітарному реагуванні, вони не повною мірою залучені до процесу прийняття рішень.

Жінки України мають брати участь у пошуку та прийнятті рішень, у тому числі після війни, та повинні бути всебічно залучені до процесів відновлення і відбудови, а також підтримання миру. Завдяки представництву та участі жінок підвищується ефективність та сталість заходів з реагування та відновлення. Місцеві жіночі організації мають унікальні можливості для забезпечення підтримки жінок та дівчат, а також цільових уразливих категорій населення, які стикаються з множинними труднощами, у процесі відстоювання необхідності задоволення їхніх численних потреб і підтримки їхньої реінтеграції. Вкрай важливо проводити консультації з такими організаціями та забезпечувати їхню значиму участь у всіх рішеннях, пов'язаних із реагуванням на кризу та забезпеченням миру. Відповідно до висновків за результатами Оперативного гендерного аналізу, структура ООН Жінки активізувала свою роботу з підтримки місцевих жіночих організацій, надаючи додаткове цільове фінансування для задоволення їхніх потреб у інституційному розвитку та розвитку спроможності, а також нагальних гуманітарних потреб жінок та дівчат, які постраждали від війни, у різних куточках України [1].

Резолюція 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» є важливим документом для посилення участі жінок у миротворенні, протидії безпековим викликам, гуманітарному реагуванню. Постанова була прийнята в 2000 році як документ, який є офіційним виразом поглядів або волі органів ООН. Необхідність ухвалення резолюції 1325 Ради безпеки була спричинена, по суті, необхідністю перенести у сферу політики та практичних дій розуміння того, що жінки непропорційно страждають від військових конфліктів та їх наслідків і водночас, що існує непропорційно недопредставленість у процесах прийняття рішень та мирних переговорах. Той факт, що вона була прийнята органом ООН, який згідно зі статтею 24 Статуту ООН відповідає за підтримання міжнародного миру та безпеки, показує урядам країн, що Рада Безпеки ООН вважає необхідним досвід залучення жінок до вирішення конфліктів, відновлення миру та захист жінок від ґендерно зумовленого насильства під час конфліктів. Відповідно до резолюції 1325 Ради Безпеки ООН, тільки рівноправна участь жінок може гарантувати стабільність миру. Резолюція 1325 ґрунтується на чотирьох стовпах: забезпечення участі жінок (*Participation*), надання захисту жінкам і дівчатам (*Protection*), запобігання конфлікту (*Prevention*), гуманітарна допомога і відновлення (*Rehabilitation / Reconciliation*) [2].

Резолюція була прийнята в період, коли світова система перебувала під впливом значної кількості конфліктів і війн не лише на азійському континенті (Ірак, Афганістан), а й у Європі (Республіка Македонія, Південна Сербія, Грузія, Республіка Чечня). У складних ситуаціях, що виникають під час військового конфлікту, жінки та діти мають особливі потреби, які здебільшого ігноруються. У резолюції Рада Безпеки надає рекомендації як державам, так і міжнародним організаціям щодо

залученості жінок у вирішенні військових конфліктів, а саме:

- просить держави забезпечити участь більшої кількості жінок на всіх рівнях прийняття рішень у національних, регіональних і міжнародних інституціях і механізмах для запобігання, регулювання та розв'язання конфліктів, наполегливо закликає держави-члени надати свою добровільну підтримку збільшенню фінансових, технічних та матеріальних ресурсів для гендерної рівності.

- просить докладати зусиль з підготовки персоналу, зокрема, державам-членам пропонується включити надані рекомендації в національні програми підготовки військового персоналу та персоналу цивільної поліції, цивільного персоналу для миротворчих операцій;

- просить Генерального секретаря посилити участь жінок на рівнях прийняття рішень у врегулюванні конфліктів і мирних процесах, призначити більше жінок на посади спеціальних представників і делегатів у миротворчих місіях, польових операціях ООН, особливо серед військових спостерігачів, залучених цивільних осіб, поліцейський персонал, правозахисний персонал і персонал гуманітарної допомоги. Вважає важливою інтеграцію гендерного компоненту в миротворчі операції, де це доречно, включаючи внески з відповідних фондів і програм, для забезпечення підготовки спеціалісток та надавати їм відповідних засобів захисту, реалізації прав та особливих потреб жінок. Рада Безпеки наголошує на важливості залучення жінок до всіх видів діяльності, які підтримують безпеку і мир;

- закликає всі сторони застосовувати гендерно-чутливий підхід при погодженні та виконанні мирних угод, зокрема:

- а) особливі потреби жінок і дівчат під час репатріації та переселення, а також під час постконфліктної реабілітації, реінтеграції та реконструкції;

- б) підтримувати діяльність, спрямовану на підтримку місцевих мирних ініціатив і місцевих процесів для вирішення конфліктів, запропонованих жінками, участі жінок у всіх заходах механізмів мирних переговорів;

- в) впроваджувати заходи, що забезпечують захист і повагу до прав людини,

жінок і дівчат, особливо щодо правової, виборчої системи та діяльності поліції та судових органів [3].

Рада Безпеки ООН в Резолюції закликає всі сторони збройних конфліктів повністю дотримуватися міжнародно-правових норм щодо прав і захисту жінок і дівчат, особливо як цивільних.

Важливими є рекомендації Ради Безпеки ООН щодо відповідальності всіх держав покласти край беззаконню, а винних у геноциді, злочинах проти людяності та військових злочинах, включаючи злочини сексуального насильства та інші форми насильства щодо жінок і дівчат, переслідувати та у співпраці з парламентом. тому він наголошує на необхідності гарантувати, що ці злочини не охоплюються, де це можливо, положенням про амністію.

Суттєвої зміни ситуації, яка існувала до ухвалення резолюції, на глобальному рівні не відбулася і на сьогодні. Проте, згідно з Глобальним дослідженням імплементації резолюції 1325, запобігання конфліктам, правосуддя перехідного періоду, розбудова миру, було підписано 585 угод. У 17-ти з них прямо згадується сексуальне насильство. 16 – містять положення про права жінок. В 13-ти наголошено, що умовою реалізації мирної угоди має стати розширення прав і можливостей жінок. У 9-ти було запропоновано квоти або резервування місць для жінок у виконавчих і законодавчих органах влади. У 8-ми йдеться про необхідність зміцнення жіночих організацій та інфраструктури, які задовольняють потреби жінок. У 7 договорах були згадані конкретні механізми, завдяки яким можна знизити рівень насильства щодо жінок, а також залучити жінок і дівчат до процесу демобілізації, роззброєння та реінтеграції. У 5 договорах – необхідність участі жінок у діяльності поліції та реформування поліції з акцентом на потреби жінок. У 4-ох – необхідність участі жінок у правових системах. Тому лобювання участі жінок у всіх етапах мирних переговорів, запобігання та вирішення конфліктів та участі залишається актуальним навіть через 24 роки після ухвалення резолюції 1325.

Резолюція не потребує ратифікації, оскільки не є обов'язковим документом,

але зобов'язує країни-члени ООН розробити національні плани дій для виконання цієї резолюції. Станом на жовтень 2020 року Національні плани дій з виконання Резолюції мають 36 країн – учасниць ОБСЄ (16 країн – 3-й або 4-й) [4].

Резолюція РБ ООН 1325 пов'язана з багатьма іншими резолюціями, які дотично до теми жінок, миру та безпеки, прийнятими після 2000 року та відомими як «сестринські резолюції». Це, зокрема:

Резолюція РБ ООН 1820 (2008), яка засуджує сексуальне насильство як зброю війни та проголошує військовими злочинами зґвалтування та інші форми сексуального насильства. Він наголошує на посиленні запобігання ґендерному насильству, попередженню насильства, вчиненого представниками (військових) миротворчих сил, і зобов'язує Генерального секретаря ООН подавати щорічні звіти про виконання Резолюції 1325.

Резолюція РБ ООН 1888 (2009), яка зобов'язувала миротворчі місії робити все можливе для запобігання та реагування на сексуальне насильство та призвела до створення посади Спеціального представника з питань сексуального насильства під час збройних конфліктів і створення групи експертів для роботи з ґендерними питаннями. Річні звіти визнаються обов'язковими.

Резолюція РБ ООН 1889 (2009) щодо збільшення участі жінок у мирних процесах і вимагає від Генерального секретаря розробки стратегії виконання положень Резолюції РБ ООН 1325 і глобальних показників для відстеження прогресу в реалізації 1325. Вона також передбачає створення Служби захисту жінок Радники, які будуть у миротворчих місіях.

Резолюція РБ ООН 1960 (2010) має на меті покласти край безкарності за сексуальне насильство під час збройного конфлікту, закликаючи Генерального секретаря «викривати і присоромити» збройні групи, які вчиняють сексуальне насильство, і застосовувати санкції для припинення конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством.

Резолюція РБ ООН 2106 (2013) була прийнята для боротьби з безкарністю за сексуальне насильство під час збройного конфлікту та виконання попередніх резо-

люцій. Вона також визнає, що сексуальне насильство під час конфлікту може вплинути на чоловіків і хлопчиків, а також на суспільство в цілому через травму, яку може спричинити сексуальне насильство. Вона знову наголосила на необхідності швидкого реагування на випадки сексуального насильства під час збройних конфліктів та розповів про створення спеціальних фондів та програм реабілітації для жертв насильства. Підкреслено особливу роль, яку відіграють ґендерні консультанти, міжнародні та громадські організації щодо реабілітації та профілактики.

Резолюція РБ ООН 2122 (2013) підтверджує відданість Ради Безпеки боротьбі з ґендерним насильством у збройних конфліктах і повному виконанню Резолюції 1325 та інших резолюцій щодо жінок, миру та безпеки. Вона наголошує на важливості регулярних консультацій з жіночими організаціями, особливо фінансової підтримки жіночих ініціатив, активної та рівноправної участі жінок у виборчих процесах [5].

Уряди, багатосторонні організації та громадянське суспільство використовують механізми, відображені в Резолюції, для реалізації рішення у формі національних планів дій для посилення активної ролі жінок у процесах запобігання конфліктів, розбудови миру та безпеки. Як член світової спільноти Україна також використовує інструмент Національного плану дій 1325, який одночасно посилює ґендерну орієнтацію у сфері прав людини та в секторі безпеки та оборони. Окупація частини території країни також сприяє оновленню Національного плану 1325. Національний план дій 1325 є, серед іншого, національним рамковим документом, імплементація якого була успішною, розробляються місцеві робочі плани, причому не лише органами сектору безпеки та оборони, а й іншими структурами, які визначені в національному плані дій.

28 жовтня 2020 року Уряд України прийняв рішення про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, розроблений Міністерством соціальної політики у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади, міжнародними партнерами та 18 громадськими

організаціями. Прийняттям місцевих планів дій 1325 або включенням питань, пов'язаних із виконанням Національного плану дій 1325, до існуючих регіональних програм є суттєвим досягненням, реалізованим, зокрема, і за рахунок співпраці держави та громадянського суспільства. Крім того, регіональні актори, особливо організації громадянського суспільства, підкреслили мобілізуючу, консолідуючу роль Порядку денного 1325, який став демонстрацією спільних зусиль усіх секторів та інтересів на місцевому рівні. Цю важливу перевагу можна зберегти, якщо регіональні особливості будуть проаналізовані та враховані в місцевих планах дій 1325.

Це другий план, за яким працюватиме Україна наступні 5 років. З моменту прийняття першого Національного плану у лютому 2016 року, коли Україна стала першою країною в світі, де документ було прийнято в умовах збройного конфлікту, він набув нової якості, орієнтованої на результат, консолідував зусилля 56-ти органів державної влади на національному та місцевому рівнях, органів місцевого самоврядування, міжнародних та громадських організацій, сфокусувавши увагу на 17-ти основних цільових групах жінок і чоловіків. Документ включає конкретні кроки, покликані створити умови для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системній протидії насильству за ознакою статі та насильству, пов'язаному з конфліктом. Основним інтегрованим показником, який буде свідчити про успішність документа в цілому, є місце України в Індексі ООН зі становища жінок, миру і безпеки. На сьогодні Україна посідає 105 місце із 167 країн світу.

Документом визначено 5 стратегічних цілей:

- Жінки і чоловіки беруть рівноправну участь у прийнятті рішень щодо запобігання конфліктам, розв'язання конфліктів, постконфліктного відновлення на всіх рівнях та в усіх сферах, зокрема в секторі безпеки і оборони.

- Створено ґендерно чутливу систему ідентифікації безпекових викликів, запобігання цим викликам, реагування на них.

- Процес постконфліктного відновлення, розбудови та впровадження системи перехідного правосуддя відбувається за принципами забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

- Держава забезпечує захист від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройного конфлікту та в мирний час).

- Виконавці Національного плану мають розвинену інституційну спроможність ефективно впроваджувати порядок денний «Жінки, мир, безпека» відповідно до міжнародних стандартів [4].

До реалізації Національного плану дій активно долучається громадський сектор. Так, наприклад, Український жіночий фонд, який сприяє локалізації Національного плану, реалізуючи проект з 2018 року у 19 областях (Закарпатська, Луганська, Львівська, Харківська, Хмельницька, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Одеська, Херсонська, Чернівецька, Кіровоградська, Сумська, Рівненська, Чернігівська області та м. Київ) і національному рівні, застосовуючи власну методологію локалізації. Фонд допомагає створювати у регіонах коаліції з представницями та представниками правоохоронних органів та інших силових структур, місцевих органів влади, громадських організацій, військових та інших, навчальних закладів, медіа. Мета таких місцевих (локальних) об'єднань – вивчення потреб в регіоні, навчання громад, лобіювання і адвокація прав та можливостей жінок. Коаліції будуються на принципах рівності та партнерства. Учасниці й учасники допомагають місцевій владі побачити проблеми, які раніше не озвучувались або не вважались важливими. Завдяки співпраці влади та громадськості Волинської області, в особі Департаменту соціальної та ветеранської політики, низки інших структурних підрозділів, Коаліції «Волинь – 1325», яка об'єднує низку громадських організацій та активісток, заходи обласного плану стали більш чутливими і дружніми до тих, на кого вони спрямовуються. Обласний план розроблявся у відповідності до структури, стратегічних та оперативних цілей Національного, в той же час, з урахуванням особливостей та пріоритетів області, як приймаючої території. План враховує потреби розширеного

кола цільових груп та включає заходи для їх підтримки. Зокрема, увага в локальному плані приділяється групам жінок, чоловіків, дівчат і хлопців, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від насильства у конфлікті, сексуального та інших видів насильства, від катувань і тортур в полоні, осіб вразливих до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

На сьогодні Коаліція «Волинь – 1325» об'єднує 25 учасниць, з них:

10 представниці громадського сектору,

10 представниці місцевої влади (державні органи влади, ОМС та депутатки),

3 представниці сектору безпеки і оборони,

2 представниці вищих навчальних закладів.

Громадськими організаціями, що входять до «Коаліції Волинь – 1325» протягом 2023 року було реалізовано ряд проектів, спрямованих на впровадження та реалізацію стратегічних та оперативних положень Національного та обласного планів дій[6].

Нещодавно у Луцькій МТГ була прийнята програма «Громада без бар'єрів». І хоч програма доволі комплексна, вона ще не має конкретних заходів. Проект «Вивчення потреб цільових аудиторій та напрацювання ідей для реалізації Луцької міської програми «Громада без бар'єрів»» реалізовувала громадська організація «Лабораторія змін» спільно з Коаліцією «Волинь – 1325». Він мав на меті підвищити залученість жінок, людей з інвалідністю, у тому числі ВПО, та інші вразливі категорії населення до розбудови безбар'єрного середовища у Луцькій міській територіальній громаді методами ігрової фікації.

Проект відповідав наступним оперативним цілям обласного плану дій:

Оперативна ціль 3 (в межах Стратегічної цілі 1.) Залучення інститутів громадянського суспільства до прийняття рішень з підтримки і просування культури миру, встановлення миру, постконфліктного відновлення та надання допомоги особам, які постраждали від конфлікту. (цільова аудиторія проекту є жінки, ВПО, сім'ї військовослужбовців та інші вразливі категорії).

Оперативна ціль 1 (в межах Стратегічної цілі 2). Наявність дієвого механізму взаємодії державних органів, громад-

ських об'єднань, підприємств та організацій з ідентифікації безпекових викликів, запобігання таким викликам, реагування на них з урахуванням потреб різних груп жінок і чоловіків.

Оперативна ціль 2 (в межах Стратегічної цілі 2). Забезпечення спроможності населення, зокрема жінок і дівчат, виявляти безпекові виклики, запобігати таким викликам, реагувати на них відповідно до наявних інструкцій, рівня безпекових викликів та власних потреб. (Одним із етапів проекту було написання аналітичного звіту за результатами проведеного управлінського ігрового моделювання. Таким способом було залучено жінок та інші соціально вразливі групи, виявляти проблеми в громаді, напрацьовувати механізми їх вирішення, формувати та об'єднуватися навколо власних проектів).

Коаліція «Волинь 1325» та громадська організація «Розвиток Волині» реалізували проект «Гендерний аудит безпеки міста Луцька», в межах якого було проаналізовано безпекову ситуацію в Привокзальному районі міста Луцька та розроблені рекомендації для її поліпшення.

Гендерний аудит безпеки – інструмент, що дає змогу виявити архітектурні, інфраструктурні, інформаційні та комунікаційні бар'єри, що обмежують доступ мешканок і мешканців громади до просторів та послуг і призводять до їх прямої чи непрямой дискримінації, соціальної ізоляції та виключення з громадського й політичного життя.

Проект «Флагманські ініціативи громад Волині на підтримку 1325» реалізовувався громадською організацією «Гендерний креативний простір» та Коаліцією «Волинь – 1325». Проект було спрямовано на виконання Обласного плану дій щодо забезпечення рівноправної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо запобігання конфліктам, їх розв'язання, постконфліктного відновлення на всіх рівнях та в усіх сферах, надання допомоги особам, які постраждали від конфліктів, тощо. Проект реалізовувався у чотирьох громадах Волинської області – Городищенська, Володимир-Волинська, Камінь-Каширська та Ковельська. Для напрацювань локальних Планів дій у громадах було створено робочі групи.

У результаті проведених тренінгів, онлайн-вебінарів, онлайн-консультацій громади розробили проекти локальних Планів дій, які подані на розгляд голів та депутатського корпусу ТГ.

Результат реалізації проекту:

1. Розпорядження Камінь-Каширського міського голови від 27.12.2023 р. № 208 «Про затвердження плану заходів з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період 2024–2025 роки у Камінь-Каширській міській територіальній громаді».

2. Розпорядження Ковельського міського голови від 05.01.2024 р. № 4-р «Про затвердження плану заходів з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, Мир, Безпека» на період до 2025 року».

3. Рішення Городищенської сільської ради від 10.01.2024 року № 36/2 «Про затвердження плану заходів з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період 2024–2025 роки у Городищенській сільській територіальній громаді».

Адвокаційні заходи відіграли ключову роль у вирішенні проблем, пов'язаних із безпековими викликами, оскільки адвокація спрямована на зміну уявлень, стереотипів і політик, що стосуються прав і безпеки жінок; навчання навичкам самозахисту та безпеці, щоб жінки могли ефективно реагувати на потенційні небезпеки; протидія сексуальному та ґендерно зумовленому насильству; забезпечення доступу до необхідних ресурсів, таких як медичні послуги та консультації; адвокація; ство-

рення безпечних середовищ у громадах, де жінки можуть відчувати себе захищеними; затвердження локальних Планів дій.

Написання та впровадження локальних Планів дій може призвести до конкретних заходів з поліпшення безпеки жінок у громадах, що сприятиме їхньому фізичному та психологічному благополуччю. Це, у свою чергу, дасть поштовх до збільшення участі жінок у прийнятті рішень та розвитку ефективних механізмів реагування на насильство [7].

Таким чином, можемо підсумувати, що Національний план дій 1325 – це добірка безпекових пріоритетів для всієї країни. Вплив збройної агресії різний на Луганщині та Волині, на Харківщині та Хмельниччині. Десь найнагальніше – реабілітація ветеранок і ветеранів, деякі збройні частини лихоманить від внутрішніх конфліктів, в іншій області жінки не знаходять роботу і виїжджають із країни, залишаючи дітей без піклування, а регіон – без робочих рук і голів, а ще десь про більшість лих можна було б забути, якби жінки не боялися засинати під одним дахом із домашніми тиранами й агресорами, ходити неосвітленими вулицями чи дихати повітрям, яке безкарно отруює промисловість. Локалізація Національного плану 1325 – це створення планів дій для своєї області, міста чи міністерства, тобто конкретизація завдань у відповідь на проблеми безпеки, найгостріші для регіону чи структури. А потім – пошук можливостей їх виконати і перевірити результат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Оперативний ґендерний аналіз ситуації в Україні: огляд вторинних даних. URL: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf (дата звернення 27.03.2024).
2. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325> (дата звернення 27.03.2024).
3. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери / Колектив авторів. Київ, 2017. 172 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf> (дата звернення 27.03.2024).
4. Забезпечення ґендерної рівності в Україні в умовах війни. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/03/zabezpechennya-hendernoyi-rivnosti-v-ukrayini-v-umovakh-viyny> (дата звернення 27.03.2024).
5. Резолюції Ради Безпеки ООН: жінки, мир та безпека. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2017/WPS-Resolutions-Poster-UK.pdf> (дата звернення 27.03.2024).
6. На Волині оновлюють план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». URL: <https://voladm.gov.ua/new/na-volini-onovlyuyut-plan-diy-z-vikonannya-rezolyuciyi-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka/> (дата звернення 27.03.2024).

7. У громаді працювали над Локальним планом дій 1325.URL: <https://volodymyrrada.gov.ua/u-gromadi-praczuvaly-nad-lokalnym-planom-dij-1325/> (дата звернення 27.03.2024).

REFERENCES:

1. OperatyvnyiigendernyianalizsytuatsiivUkrainiogliadvtorynnnychdanych [Operational gender analysis of the situation in Ukraine: review of secondary data.] Retrieved from https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf (data zvernennia 27.03.2024) [in Ukrainian].
2. RezoliutsiiaRadyBezpekyOON 1325 «Zhinky, myr, bezpeka» [UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security"]. Retrieved from <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325> (datazvernennia27.03.2024) [in Ukrainian].
3. Zhinky.Myr.Bezpeka: Informatsiino– navchalnyi posibnyk z gendernych aspektiv konfliktiv dlia fachivtsiv socialnoii sfery / Kolektyvavtoriv. Kyiv, 2017. 172s. [Women. Peace. Security: Informational and educational guide on gender aspects of conflicts for social specialists. 2017. Kyiv]. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf> (data zvernennia 27.03.2024) [in Ukrainian].
4. Zabezpechennia hendernoyi rivnosti v Ukraini v umovakh viyny. [Ensuring gender equality in Ukraine in conditions of war]. Retrieved from <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/03/zabezpechennya-hendernoyi-rivnosti-v-ukrayini-v-umovakh-viyny>[in Ukrainian].
5. Rezoliutsii Rady Bezpeky OON:zhinky, myr, bezpeka [Resolutions of the UN Security Council: women, peace and security]. Retrieved from <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2017/WPS-Resolutions-Poster-UK.pdf>.
6. Na Volyni onovliuyut plan diy z vykonannia Rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 «Zhinky. Myr. Bezpeka» [In Volyn the action plan for the implementation of the UN Security Council resolution 1325 "Women. Peace, Security" is being up dated]. Retrieved from <https://voladm.gov.ua/new/na-volini-onovlyuyut-plan-diy-z-vikonannya-rezolyuciyi-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka/>.
7. U gromadi pratsiuvaly nad lokalnym planom diy 1325 [The community worked on Local Action Plan 1325]. Retrieved from <https://volodymyrrada.gov.ua/u-gromadi-praczuvaly-nad-lokalnym-planom-dij-1325/>.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 349.4:332.27 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/7>

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ШЛЯХОМ МЕДІАЦІЇ

Валянська Тетяна Петрівна,

здобувачка кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
приватний нотаріус Луцького міського нотаріального округу
ORCID ID: 0009-0004-9825-2966

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється особливостями захисту прав на землю та впровадження альтернативних способів захисту прав. Безумовно, важливого значення набуває питання захисту прав на землю під впливом сучасних державних процесів.

Стаття спрямована на визначення поняття медіації та розкриття її особливостей, переваг та недоліків як способу вирішення спорів у сфері земельних відносин. Метою статті є обґрунтування ефективності використання медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері земельних відносин.

Провідними методами дослідження є діалектичний та системний методи, що дозволяють розглянути правову природу медіації. Системний метод дає можливість визначити види медіації з урахуванням категорій земельних спорів.

В даному науковому дослідженні визначено переваги та недоліки медіації як альтернативного способу вирішення земельних спорів. Визначені етапи проведення медіації у сфері земельних відносин. Запропоновано розуміння медіації як способу вирішення земельного спору та процесу налагодження ділових відносин.

Теоретична цінність даної статті полягає у дослідженні переваг використання медіації при земельних спорах. Практична цінність даного наукового дослідження полягає у виокремленні етапів проведення медіації направлених на пошук на прийняття взаємовигідного рішення сторонами конфлікту.

Ключові слова: медіація, спір, конфлікт, земельний спір, захист земельних прав, способи захисту прав, альтернативне вирішення спорів.

Valianska Tetiana. Resolving disputes in the field of land relations through mediation

The relevance of the declared topic of scientific research is determined by the peculiarities of protection of rights to land and the implementation of alternative methods of protection rights. Undoubtedly, the issue of protection of land rights under the influence of modern state processes is gaining importance.

The article is aimed at defining the concept of mediation and revealing its features and advantages and disadvantages as a way of resolving disputes in land relations. The purpose of the article is to substantiate the effectiveness of using mediation as an alternative method of resolving disputes in the field of land relations.

The leading methods of research are dialectical and systemic methods that allow considering the legal nature of mediation. The system method makes it possible to determine the types of mediation taking into account the categories of land disputes.

In this scientific study, the advantages and disadvantages of mediation as an alternative way of resolving land disputes are determined. The stages of mediation in the field of land relations are defined. An understanding of mediation as a way of resolving a land dispute and the process of establishing business relations is offered.

The theoretical value of this article lies in the study benefits of using mediation in land disputes. The practical value of this scientific study consists in distinguishing the stages of mediation aimed at the search for a mutually beneficial decision by the parties to the conflict.

Key words: mediation, dispute, conflict, land dispute, protection of land rights, methods of rights protection, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. Сьогодні, дедалі частіше, суспільство стикається зі складними викликами у сфері земельних відносин, де спори стають невід'ємною складовою суспільного життя. Питання, пов'язані з земельними ділянками, настільки різноманітні та складні, що без належного вирішення вони можуть стати джерелом конфліктів, які тягнуть за собою економічні збитки, соціальну напругу та екологічні проблеми.

Швидке зростання населення та розвиток галузей економіки призводять до збільшення попиту на земельні ділянки для житлового будівництва, промислового використання, сільськогосподарських потреб та інфраструктурних проектів. Це призводить до конфліктів між різними групами інтересів, такими як власники, орендарі, державні органи та громадські організації.

Відсутність чіткої та однозначної законодавчої бази у галузі земельних відносин часто призводить до неузгодженості та недоречності при вирішенні спорів. Наприклад, різноманітність нормативних актів на різних рівнях влади, а також їхнє суперечливе тлумачення може створювати правові прогалини, що сприяють виникненню конфліктів.

Крім того, виклики сучасності спонукають до використання ефективних новітніх механізмів врегулювання спорів. Традиційні методи вирішення спорів, такі як судовий розгляд справи, часто є довготривалими та витратними, а також вони не завжди призводять до взаємовигідного вирішення спорів. В результаті чого, одна або навіть обидві сторони спору залишаються незадоволені рішенням суду, в такому випадку конфлікт між сторонами продовжується або навіть трансформується в більш складний конфлікт. До того ж, впровадження інституту медіації в Україні змістовно пов'язує сучасний розвиток правової системи України з європейськими правовими системами, цінностями та пріоритетами розвитку сучасного цивілізованого світу [1, с. 5].

Тому, актуальним є пошук нових підходів та способів вирішення спорів у сфері земельних відносин, які б забезпечували ефективність, швидкість та справедливість у процесі вирішення спорів у сфері

земельних відносин. Один із альтернативних способів вирішення спорів є медіація, яка може бути застосована до різних видів конфліктів.

Медіація, як процес вирішення спорів за допомогою незалежного посередника, відіграє ключову роль у забезпеченні мирного та конструктивного вирішення спорів у сфері земельних відносин. Земельні спори є складною категорією справ через те, що до нього залучаються суб'єкти з різними потребами та інтересами. В свою чергу медіатор може допомогти знайти спільне рішення щодо врегулювання спору. У порівнянні з традиційними судовими процедурами, які можуть тривати роками, медіація зазвичай є швидшим та ефективнішим способом вирішення конфліктів. Медіація сприяє збереженню відносин землекористувачів та сприяє збалансованому розвитку сільськогосподарських, екологічних та інших видів господарської діяльності. Завдяки можливості залучення експертів у відповідних галузях, медіатор може сприяти розробці інноваційних рішень, що враховують інтереси всіх зацікавлених сторін.

Дослідження питань використання медіації для вирішення земельних спорів має велике теоретичне та практичне значення. Так, теоретичне значення дослідження полягає у розширенні теоретичного розуміння процесу медіації у сфері земельних відносин та визначення особливостей правового регулювання вирішення земельних спорів. Практичне значення полягає в тому, що дослідження дозволить розвинути та вдосконалити методики медіації, спеціально адаптовані до потреб вирішення земельних спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням запровадження та використання медіації як способу вирішення спорів присвятили свої дослідження Л. І. Галупова, Н. А., Мазаракі, Ю. Д. Прилика, Л. Д. Романадзе, К. С. Токарева, Г. О. Ульянова. Окремі питання медіації у сфері земельних відносин розглядали в своїх наукових працях Д. В. Бусуйок, О. А. Вергелес та М. Кучерова, проте на даний час, існує потреба щодо комплексних досліджень у окремих аспектів медіації у сфері земельних відносин з метою розширення та уточнення теоретичного

розуміння цього питання та визначення її ефективності щодо даної категорії спорів.

Метою статті є обґрунтування ефективності використання медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Медіація – це переговорний процес, в якому третя, нейтральна сторона (медіатор), допомагає сторонам врегулювати конфлікт [2, с. 76]. Медіація може запроваджуватися для запобігання виникненню конфліктів чи спорів у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів, у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях заради примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим. Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [3].

Медіація не використовується у випадках, коли спори або конфлікти можуть порушити права та законні інтереси третіх осіб, які не беруть участі в процесі медіації, а також у інших випадках, передбачених законом. У медіаційному процесі сторони добровільно беруть участь у структурованій процедурі, що відбувається позасудово та під строю конфіденційністю, з метою вирішення конфлікту за допомогою переговорів, проведених за участю медіатора або медіаторів. Медіатор, який проводить процедуру, є незалежною, нейтральною і неупередженою особою, який не приймає рішення по справі а допомагає сторонам прийняти взаємоузгоджене рішення [4, с. 338].

Медіація має свої особливості, які відрізняють її від інших альтернативних способів врегулювання конфліктів. Так, медіація передбачає участь третьої нейтральної та неупередженої сторони, яка має спеціальну підготовку. Під час медіації сторони самостійно приймають рішення щодо вирішення спору. На відміну від традиційного судового розгляду, медіація не

обмежується процесуальним предметом спору [5]. Ці специфічні риси сприяють ефективному розгляду спірних питань та шляхів вирішення конфлікту.

Сфера земельних відносин відзначається своєю складністю та різноманітністю конфліктів, що виникають між різними зацікавленими сторонами. Розуміння особливостей земельних спорів дає можливість проведення успішних переговорів та прийняття взаємовигідного рішення. Серед таких особливостей можемо навести наступне:

По-перше, однією з основних особливостей є комплексність земельних конфліктів. Земельні спори часто включають в себе різноманітні сфери, такі як користування, оренда, екологічні питання та інфраструктурний розвиток. Медіатор, уважно аналізуючи сферу відносин між сторонами конфлікту та допомагає сторонам поглянути на проблему з іншого боку. Крім того, в ході медіації, сторони можуть узгодити нові вигідні умови землекористування чи договору оренди т.п.

По-друге, важливою особливістю є велика кількість зацікавлених сторін у земельних відносинах (конфліктах). Вони можуть включати власників, орендарів, місцеву владу, громадські організації та інших осіб. В такому випадку, медіатор аналізує участь кожного із суб'єктів у конфлікті та спільно із виявленими сторонами обговорює можливість примирення.

По-третє, слід відзначити специфіку земельних відносин, пов'язаних із культурною, історичною та соціальною спадщиною. Медіатор, маючи розуміння цих аспектів, може створити сприятливу атмосферу для взаєморозуміння та співпраці між сторонами.

Нарешті, важливо враховувати законодавче забезпечення медіації у сфері земельних відносин. Наявність чіткої правової бази та підтримки державних органів сприяє успішному впровадженню медіаційних процедур та забезпечує легітимність ухвалених рішень.

Використання медіації як способу вирішення земельних спорів може мати свої переваги та недоліки. Так, перевагами медіації є:

1. Збереження добрих ділових, сімейних, сусідських відносин між сторонами

конфлікту, оскільки вони добровільно приходять до компромісу і знаходять рішення, яке буде задовольняти інтереси усіх.

2. У порівнянні з судовим захистом, медіація може бути значно швидшою, оскільки не потребує довгих судових розглядів та вчинення процесуально обов'язкових дій.

3. Медіатор допомагає сторонам під іншим кутом поглянути на причини конфлікту та проаналізувати свої інтереси та потреби, що часто призводить до прийняття більш вигідного рішення, ніж рішення, яке може прийняти суд.

4. При медіації сторони самостійно контролюють переговорний процес та процес прийняття рішень.

Попри вищевказані переваги медіації, дана процедура не позбавлена певних недоліків, серед яких:

1. Не завжди сторони готові дійти до компромісу або добросовісно виконати умови примирення.

2. Недобросовісна сторона може використати медіацію для затягування конфлікту.

Крім цього, науковці зауважують існування певної проблеми, пов'язаної загалом з запровадженням медіації, у порівнянні з європейськими країнами, де цей інститут існує давно і є надійним регулятором відносин між сторонами конфлікту. Так, зокрема, Б. М. Кравчик наголошує на тому, що у порівнянні з європейськими країнами процес впровадження медіації в правовий простір України здійснюється повільними темпами. Усі причини такого сповільнення можна виокремити в групи:

- присутність морально-етичних проблем за наявності низького рівня правової культури суспільства;

- присутність психологічних проблем, котрі зумовлені неготовністю громадян до пошуку компромісів, і безпосередньо сам менталітет;

- присутність фінансових проблем, тому що для українського простору не характерне достатнє виділення фінансування для проєктів із запровадження медіації;

- наявність правових проблем, які пов'язані з відсутністю законодавства з урегулювання здійснення процедури медіації [6, с. 120]. Слід зазначити, що наразі питання законодавчого врегулю-

вання застосування медіації вже є вирішеними з прийняттям відповідного закону.

Досліджуючи ефективність медіації у сфері земельних відносин, Д. В. Федчишин доречно вказує на певні проблемні питання залучення професійного медіатора до вирішення земельних спорів у сільській місцевості. На думку науковця, через низький рівень освіченості населення про медіацію може не виникнути потреби у зверненні до медіатора. Крім того, оплата професійної медіації може бути недосяжною для значної частини сільського населення. Довіра до медіатора може стати проблемою, що перешкоджає вирішенню конфліктів професійним шляхом. Таким чином, більш ефективним може бути залучення медіатора, який є місцевим мешканцем, обізнаним із специфікою життя та відносин між сторонами конфлікту, та має довіру спільноти [7, с. 172].

Загалом, медіація має значні переваги порівняно з іншими юрисдикційними та неюрисдикційними способами вирішення спорів, але в той же час вона не позбавлена певних недоліків, які варто враховувати при виборі способу захисту прав.

Україна в останні роки активно розвиває практику медіації у сфері земельних відносин з метою ефективного вирішення конфліктів та покращення правового клімату. Одним з ключових викликів є велика кількість конфліктів, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням земельними ділянками [8, с. 234].

Національна асоціація медіаторів України активно сприяє розвитку медіаційних послуг у сфері земельних відносин, популяризує принципи та переваги медіації серед зацікавлених сторін. Деякі регіональні органи влади та місцеві громадські організації також ініціюють програми підтримки медіації для вирішення земельних конфліктів.

Однією з важливих переваг медіації українській сфері земельних відносин є можливість швидкого та мирного вирішення конфліктів, що допомагає забезпечити сталість господарських відносин та залучення інвестицій у розвиток земельного господарства.

Незважаючи на позитивні тенденції, важливо продовжувати просування медіа-

ції у сфері земельних відносин, забезпечуючи доступність послуг для всіх зацікавлених сторін, підвищуючи усвідомлення її переваг та зміцнюючи інституційну підтримку для її розвитку.

Медіація у сфері земельних відносин є важливим процесом, який вимагає особливих підходів для вирішення конфліктів. Відтак, для процесу медіації є характерними певні етапи, проходження яких сприяє усвідомленню причин конфлікту інтересів сторін та шляхів подолання розбіжностей. Так, на першому етапі медіації відбувається детальний аналіз конфлікту, включаючи його передумови, визначення та характеристика сторін, їхні потреби та інтереси, а також правовий та соціокультурний аспекти. Це допомагає зрозуміти специфіку конфлікту та визначити найбільш ефективні шляхи його вирішення та підходи до переговорного процесу.

На другому етапі медіації важливо залучити до переговорного процесу всіх зацікавлених сторін, включаючи власників, орендарів, місцеву владу, громадські організації та інших осіб. Це забезпечує широку підтримку та участь у процесі прийняття рішень.

Третій етап, на нашу думку є ключовим, оскільки на даному етапі відбуваються безпосереднього переговори за участю посередника. Сторонам надається можливість озвучити свої вимоги, почути вимоги опонента та обговорити можливі варіанти врегулювання конфлікту. Нейтральний та кваліфікований медіатор з розумінням особливостей земельних відносин відіграє ключову роль у проведенні медіації. Він допомагає сторонам знайти спільне рішення, враховуючи інтереси всіх зацікавлених сторін. При цьому медіатор не може надавати поради сторонам, консультувати, опиратись на свій досвід. Роль медіатора в даному процесі – це допомога сторонам самостійно зрозуміти чого вони прагнуть від переговорів та знайти те рішення, яке буде відповідати цим вимогам [9].

Медіатор сприяє створенню сприятливої атмосфери для взаєморозуміння та співпраці між сторонами. Це може включати проведення спільних зустрічей, обговорення спільних цілей та пошук взаємовигідних рішень.

Медіатор активно слухає обидві сторони, допомагаючи їм висловлювати свої погляди та інтереси. Він сприяє конструктивній комунікації між сторонами та пошуку рішень, що задовольняють всіх.

На наступному етапі відбувається аналіз інтересів та потреб сторін, медіатор допомагає їм розробити взаємовигідні та сталі рішення, які враховують інтереси всіх зацікавлених сторін та сприяють мирному вирішенню земельного конфлікту.

Поетапність проведення медіації сприяє ефективному вирішенню конфліктів у сфері земельних відносин та сприяє сталому розвитку цієї сфери.

Зважаючи на багатоаспектність земельних відносин, можемо виділити окремі види медіації направленої на вирішення земельних спорів. Так, видами медіації у сфері земельних відносин є:

1. Медіація при спорі між власниками та орендарями земельних ділянок. У цьому випадку медіація може дозволити сторонам знайти компромісне рішення щодо умов оренди, встановлення платежів та правил використання земельних ділянок. Завдяки медіації може бути підписаний укладений новий договір, який задовольнить обидві сторони та забезпечить стабільність у відносинах.

2. Медіація при спорі між місцевою владою та громадськістю щодо земельних проектів. При таких спорах медіація може допомогти сторонам знайти спільне рішення щодо планування та реалізації земельних проектів, враховуючи потреби та інтереси місцевої спільноти. Результатом медіації може стати прийняття компромісного плану розвитку, який враховував економічні, екологічні та соціальні аспекти.

3. Медіація при спорі між спадкоємцями щодо розподілу земельних ділянок. При таких спорах медіація може сприяти врегулюванню конфлікту між спадкоємцями шляхом обговорення їхніх потреб та інтересів. За допомогою медіатора сторони можуть узгодити рішення щодо розподілу земельних ділянок, та запобігти подальшим конфліктам у сім'ї.

Перелік видів медіації в земельних спорах не є вичерпним, оскільки розвиток суспільних відносин може спонукати до зіткнення прав та інтересів в даній сфері.

Висновки. Медіація є ефективним способом вирішення земельних конфліктів, забезпечуючи сторонам можливість самостійно приймати рішення та зберігаючи добрі відносини між ними. Оскільки медіація не носить обмежувального характеру, вона може розглядатись не тільки як спосіб вирішення земельного спору, але і як переговорний процес, в ході якого можуть народжуватись ділові відносини.

Вирішення конфліктів за допомогою медіації сприяє сталому розвитку земельних відносин, забезпечуючи мирне співіснування та ефективне використання земельних ресурсів. Для ефективного застосування медіації у сфері земельних відносин важливо забезпечити свідоме розуміння методики медіації та підготовку кваліфікованих медіаторів з розумінням специфіки цієї галузі.

На основі аналізу проблематики використання медіації для вирішення земельних спорів можна запропонувати подальші напрямки наукових досліджень ефективності медіації у різних видах спорів (наприклад, спори між власниками та орендарями, спори між місцевою владою та громадою, спори щодо спадкування земельних ділянок) для визначення найбільш оптимальних методик проведення медіації. Крім того, подальші наукові дослідження використання медіації в земельних спорах можуть стати підґрунтям розробки та вдосконалення спеціалізованих медіаційних програм та методик для вирішення конкретних видів земельних спорів з урахуванням їхньої специфіки та складності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія / Н. А. Мазаракі / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.
2. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Галупова Лариса Ігорівна. Одеса, 2021. 207 с.
3. Що таке медіація і як вона реалізовується: роз'яснення. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/257329-cho-takoe-mediatsiya-i-kak-ona-realizuetsya-razyasnenie>
4. Бусуйок Д. В. Сучасний стан розвитку стан законодавства засад медіації земельних спорів. *Часопис Київського університету права*. 2020. 2. С. 337–341.
5. Медіація в державах Європейського союзу. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-vderzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/
6. Кравчик М. Б. Світовий досвід функціонування медації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 119–123.
7. Федчишин Д. В. Практика медіації за законодавством зарубіжних країн як спосіб захисту прав на землю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2018. Випуск 51. С. 172 С. 170–173.
8. 5 років діалогу і 25 років медіації в Україні: від протистояння до порозуміння / А. Гусєв та ін.; за ред. І. Терещенко. Київ, 2019. 340 с.
9. Про медіацію: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2022, № 7, ст. 51. № 1875-IX. 16 листопада 2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>.

REFERENCES:

1. Mazaraki, N. A. (2018). *Mediatsiia v Ukraini: teoriia ta praktyka [Mediation in Ukraine: theory and practice]*. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].
2. Halupova, L.I. (2021). *Alternatyvni sposoby vrehuliuvannia konfliktiv u sferi prava intelektualnoi vlasnosti [Alternative ways of resolving conflicts in the field of intellectual property rights]. Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
3. Shcho take mediatsiia i yak vona realizovuietsia: roziasnennia [What is mediation and how is it implemented: explanation]. (n.d.). *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/ukraine/257329-cho-takoe-mediatsiya-i-kak-ona-realizuetsya-razyasnenie> [in Ukrainian].
4. Busuiok, D.V. (2020). *Suchasnyi stan rozvytku zakonodavchych zasad mediatsii zemelnykh sporiv [The current state of development of the legal framework for mediation of land disputes]*. *Chasopys Kyivskohou universytetuprava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 337–341 [in Ukrainian].

5. Mediatsiia v dezhavakh Evropeiskoho soiuzu [Mediation in the déjà vu of the European Union]. (n.d.). *ukrainepravo.com*. Retrieved from https://ukrainepravo.com/international_law/european_union_law/mediatsiya-vderzhavakh-evropeyskogo-soyuzu/ [in Ukrainian].

6. Kravchuk, M.B. (2021). Svitovyi dosvid funktsionuvannia mediatsii [Global experience of mediation functioning]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 10, 119–123[in Ukrainian].

7. Fedchyshyn D.V. (2018). Praktyka mediatsii zazakonodavstvom zarubizhnykh krain yak sposib zakhystu prav na zemliu [Mediation practice under the laws of foreign countries as a way to protect land rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 51, 170–173 [in Ukrainian].

8. Husiev A. (2019). 5 rokivdialohui 25 rokivmediatsii v Ukraini: vid protystoiannia do porozuminnia [5 years of dialogue and 25 years of mediation in Ukraine: from confrontation to understanding]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainypro mediatsiiu [The Law of Ukraine on Mediation]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>

УДК 346.54+ 341.018

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/8>

ОКРЕМІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПЛИВУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ НА ПРАВА, ІНТЕРЕСИ І СВОБОДИ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Духневич Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач, професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8293-7646

Карпінська Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623

Стаття присвячена розгляду окремих концептуальних питань впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Аналізуються визначення міжнародних економічних санкцій і причини їх впливу на суб'єктивні права, інтереси і свободи учасників господарських відносин. Розглядаються види міжнародних економічних санкцій.

Формується висновок, що, як правило, у майновому обороті держава приймає участь лише в опосередкованій формі, зокрема через участь у господарських товариствах або через державні підприємства або ж взагалі не приймає безпосередньої участі в майнових операціях у зв'язку з чим отримує «непрямі майнові результати» від такого обороту у вигляді податків, що сплачують їх учасники. У зв'язку з цим застосування міжнародних економічних санкцій майже завжди спричиняє вплив на права, інтереси і свободи учасників господарських правовідносин. Саме суб'єктивні права, інтереси і свободи цих суб'єктів, як правило, виступають безпосереднім об'єктом впливу міжнародних економічних санкцій і в той же час «проміжною» ціллю і водночас способом досягнення основної мети відповідних економічних засобів у формі погіршення економіки держави, відносно якої такі санкції застосовуються.

У зв'язку з цим формування механізму застосування конкретних міжнародних економічних санкцій повинно визначатись не лише економічними наслідками застосування відповідних засобів для держави, відносно якої вони застосовуються, і держави, яка їх застосовує, проте також і особливостями побудови господарських відносин всередині держави, відносно якої застосовуюся санкції, а також специфікою юридичних механізмів міжнародних економічних відносин. Саме такий підхід дозволить застосовувати ефективні інструменти впливу у кожній конкретній ситуації і обирати ті, що здатні досягти визначеної мети.

Ключові слова: міжнародні економічні санкції, суб'єктивні господарські права, господарсько-правові свободи, господарські відносини, міжнародні економічні відносини.

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia. Certain conceptual issues of international economic sanctions influence over the rights, interests and freedoms of participants of economic juridical relations

The article deals with considerations of the certain conceptual issues of international economic sanctions influence over subjective rights, interests and freedoms of the participants of legal economic relationships.

The author analyzes the notions of an international economic sanctions as well as causes of their influence over subjective rights, interests and freedoms of the participants of legal economic relationships. The classification of international economic sanctions is conducted.

It is concluded that as a rule state take part in circulation of economic goods in indirect form, particularly through participation in business entities or state enterprises. And when state do not participate property operations directly the only revenue it gets are taxes paid of such operations

by their participants. Consequently the implementation of international economic sanctions almost always influence rights, interests and freedoms of juridical economic relationships. The subjective rights, interests and freedoms of appropriate subjects as a rule become the direct aim of the international economic sanctions and at the same time intermediate aim on the way to the main goal that is to weak the economy of a state to which appropriate sanctions sent.

From that point of view formation of concrete international economic sanctions mechanisms has need to be defined not only with regard for the economic consequences of appropriate means for state that send appropriate sanctions and to state to which they are sent but also with regard for features of principles of formation of economic relationships within state appropriate sanctions send to and taking into account the specificity of juridical mechanisms of appropriate sanctions implementation. Just such approach could provide the application of the most effective economic instruments in every concrete situation and let to choose those of them that are able to achieve the purpose.

Key words: *international economic sanctions, subjective economic rights, juridical economic freedoms, economic relationships, international economic relationships.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення міжнародні економічні санкції набувають значення важливого практичного і теоретичного питання, яке має міжгалузевий характер у зв'язку з чим підлягає розгляду не лише з економічної, проте також і з юридичної та інших точок зору. Більше того, саме юридичний вимір розкриває інструментальну юридичну природу міжнародних економічних санкцій, механізм їх впливу на суспільні відносини, а тому і спосіб досягнення цілей відповідних заходів. Більше того, саме юридична складова вносить чіткість у питання доцільності, співмірності та ефективності міжнародних економічних санкцій. Адже крім суто економічного розрахунку, який демонструє лише економічний ефект від санкцій і можливі їх економічні наслідки для суб'єкта відносно якого вони застосовуються і суб'єкта, який їх застосовує, такі засоби здатні спричинити конкретні юридичні наслідки для суб'єктивних господарських прав, інтересів та свобод учасників майнових відносин, не кажучи вже про те, що запровадження міжнародних економічних санкцій пов'язується з функціонуванням механізму правового регулювання відповідних відносин у зв'язку з чим повинно враховувати його особливості для того, щоб забезпечити бажаний економічний ефект.

Збройне вторгнення Російської Федерації на територію України у разі підвищило актуальність піднятого питання, враховуючи сучасні реалії побудови міжнародних економічних зв'язків в Європі. Адже раніше економічні санкції у такому обсязі застосовувалися в Європі хіба що у під час світових війн.

Саме тому, враховуючи характер наслідків, спричинюваних застосуванням міжнародних економічних санкцій, наразі важливе значення мають у тому числі концептуальні юридичні аспекти їх застосування, розгляд яких створює умови для більш глибокого розгляду піднятого питання на рівні окремих галузевих досліджень. Одним з таких концептуальних аспектів виступає вплив міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи міжнародних економічних санкцій, їх мети і порядку застосування, що у тій чи іншій мірі стосуються їх впливу на суб'єктивні права, інтереси і свободи учасників господарських правовідносин ставали предметом розгляду таких вчених правників як М. Бенгтсон, Д. Блад, А. Даштевський, Ю. Ільєва, Ф. Кокотович, Н. Павліха, А. Сищук, М. Соссаї, О. Тетерук, Д. М. Тойвенін, Д. Форрер та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у розгляді окремих концептуальних питань впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси та свободи учасників господарських правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній літературі склалось майже уніфіковане розуміння міжнародних економічних санкцій. Зокрема, М. Бенгтсон визначає їх як дії, що ініціюються одним або декількома міжнародними акторами («адресантами» – з англ. *the senders*) проти одного чи декількох інших міжнародних акторів («цілі» – з англ.

the targets) з метою покарати останніх шляхом обмеження їх доступу до певних благ та/або примушування підкоритись нормі, яку «адресанти» вважають важливою [1, с. 14]. Подібне визначення пропонує і Д. Блад, визначаючи міжнародні економічні санкції як дії, вчинювані одним або декількома міжнародними акторами («адресантами») проти одного чи декількох інших міжнародних акторів («отримувачів» – з англ. *«the recievers»*) з однією або декількома цілями: покарати отримувачів шляхом позбавлення їх деяких майнових благ та/або переконати забезпечити дотримання отримувачами певних норм, які є важливими для адресанта [2, с. 10].

Окреслені підходи чітко демонструють сучасне розуміння міжнародних економічних санкцій вченими юристами. По суті йдеться про економічний вплив одного міжнародного актора на іншого. При цьому такий вплив здійснюється у зв'язку з настанням певних обставин, реалізовується у визначений спосіб і спрямовується на досягнення певної мети.

Міжнародні економічні санкції накладаються, як правило, у зв'язку з порушенням актором норм міжнародного права. При цьому об'єктом порушення, яке виступає підставою для накладення санкцій, можуть бути як норми міжнародного права, що стосуються міждержавних відносин в частині добросусідства, економіки тощо, так і норми, пов'язані з міждержавними збройними конфліктами (як у випадку збройної агресії Росії проти України [3, с. 19]) і навіть стандарти прав людини [4, с. 201].

Конкретними підставами застосування санкцій можуть виступати грубі порушення прав людини певною державою, наприклад, розстріли, безпідставні масові арешти, порушення виборчих прав, репресії, відмова у доступі до демократичних інститутів тощо. Також підставами застосування санкцій можуть виступати розробка міжнародними акторами технологій, що створюють загрозу міжнародній безпеці (як у прикладі з ядерної програмою Ірану), або навіть придбання державою певних видів зброї [5].

Однак, незважаючи на окреслені наукові підходи до розуміння міжнародних економічних санкцій, підстав і мети їх застосування, інструментальна складова

відповідних засобів безпосередньо передбачає їх вплив не лише на міжнародних акторів, проте у першу чергу на учасників господарських правовідносин і на правові можливості суб'єктів господарського права у цілому.

Річ у тім, що в умовах активного розвитку ринкових відносин і сучасного рівня їх еволюції, доля безпосередньої участі держави у майновому обороті і міжнародній торгівлі є відносно невеликою. Як правило, держави приймають безпосередню участь у майнових відносин, якщо йдеться, наприклад, про суверенні позики і кредити або торгівлю майном, що вилучене з цивільного обороту. У такому разі, як правило, майнові договори укладаються безпосередньо державами в особі їх органів або посадових осіб у зв'язку з чим набувають характеру суверенних, тобто міждержавних відносин. Щодо всіх інших майнових операцій у межах традиційної конструкції міжнародних економічних відносин, держава приймає лише опосередковану участь в одній з декількох форм.

В якості першої форми виступає забезпечення майнових інтересів вітчизняних товаровиробників. З метою сприяння міжнародній торгівлі держава укладає двосторонні або багатосторонні договори з іншими міжнародними акторами в частині визначення торговельних квот, якості продукції, тарифних правил торгівлі тощо, які мають обов'язковий характер для учасників відповідних міжнародних майнових операцій. За таких умов держава не виступає безпосереднім учасником відповідних операцій, а лише, наприклад, створює умови для вітчизняних товаровиробників щодо експорту товарів в інші країни з урахуванням їх інтересів в частині конкурентоспроможності і їх недискримінації на іноземних ринках, а також умови для іноземних товаровиробників і вітчизняних трейдерів імпортувати товари на власну територію за оптимальними тарифним регулюванням.

В якості другої форми опосередкованої участі держави у міжнародних економічних відносинах виступає заснування нею господарських товариства або підприємств чи набуття нею статусу учасника таких суб'єктів з прийняттям участі в управлінні ними. У межах такої форми участі держави

у міжнародній торгівлі вона також, як правило, не виступає безпосереднім учасником майнових операцій. Адже у такому разі зовнішньоекономічні угоди укладає відповідна юридична особа, яка, виходячи з принципу майнової самостійності і розмежування власності підприємницької юридичної особи і її засновників/учасників, виступає самостійним учасником майнового обороту.

У зв'язку з цим навіть якщо держава повністю контролює відповідну юридичну особу, тобто саме державі належить частка контрольної участі у статутному капіталі такої особи або ж відповідна юридична особа взагалі є державним підприємством єдиним засновником і учасником якого є держава, формально в майновому обороті безпосередню участь приймає відповідна юридична особа, а не держава.

Саме тому запровадження міжнародних економічних санкцій проти певної держави, наприклад, у вигляді заборони експорту у таку державу певних товарів або імпорту з неї певних майнових благ, хоча у кінцевому рахунку і спрямовується на здійснення впливу на економіку такої держави, проте майже завжди безпосередньо впливає на обсяг прав і свобод учасників господарських відносин, будь-то господарські товариства приватної форми власності, що позбавляються можливості укласти нові договори і виконувати чи вимагати виконання вже укладених з контрагентами з держав-адресантів санкцій, або ж державні підприємства, чії права і свободи як учасника господарських відносин і майнового обороту у цілому обмежуються.

Крім того, сучасна практика застосування міжнародних економічних санкцій, у тому числі практика України, показує, що їх об'єктом можуть виступати конкретні суб'єктивні права учасників господарських правовідносин. Перелік санкцій, які можуть застосовуватись органами державної влади в Україні, визначається статтею 4 Закону України «Про санкції», прийнятого ще у 2014 році, і який систематично вдосконалюється з урахуванням виявлення нових форм загроз державній безпеці. Відповідний перелік містить, зокрема такі види санкцій як блокування активів; стягнення в дохід держави акти-

вів, що належать фізичній або юридичній особі; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; заборони виведення капіталів за межі України; зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів тощо [6, ст. 4].

При цьому практика застосування відповідних санкцій активно набирає оберти по мірі розвитку міждержавного збройного конфлікту. Одним з прикладів цього виступає стягнення Вищим антикорупційним судом України в дохід держави Україна частки у розмірі 100% статутного капіталу Товариства з обмеженою відповідальністю «Авангард-Віларті», а також частки у розмірі 66,65% статутного капіталу Товариства з обмеженою відповідальністю «Інвестиційний союз «Либідь» які належали російським олігархам, що підтримують збройну агресію Росії проти України (Постанова Суду від 20 березня 2023 року у справі № 991/1914/23) [7].

Більш широко поглянути на характер впливу міжнародних економічних санкцій на права, інтереси і свободи учасників господарських відносин дозволяють види таких санкцій.

1. За характером суб'єкта, який накладає санкції, вони поділяються на колективні та автономні. Колективні санкції накладаються Радою Безпеки ООН на підставі статті 39 Статуту ООН, яка може зажадати від Членів ООН вжиття необхідних заходів для їх реалізації [8]. Своєю чергою автономні санкції накладаються окремими державами або регіональними організаціями [9, с. 63] у тому числі торговельними.

2. Відповідно до однієї з класифікацій, яка отримала значне поширення у юридичній літературі, економічні санкції поділяються на бойкоти та ембарго.

При цьому в якості мети бойкотів розглядається економічна та соціальна ізоляція окремої особи, групи осіб або держави, у той час ембарго як більш ворожа форма санкцій, передбачає заборону перевезення у певну країну товарів повітряним, морським або наземним сполученням. При цьому ембарго передбачає можливість

у тому числі конфіскації майна іншої держави [1, с. 14].

Водночас бойкоти в залежності від суб'єктів їх здійснення можна поділити на приватні [10, с. 84], що ініціюються приватними особами або неурядовими організаціями, та державні, які ініціюються державними інституціями, що створює умови для висновку, що в якості суб'єктів ініціювання міжнародних економічних санкцій можуть виступати не лише держави як міжнародні актори, проте також і безпосередньо учасники господарських відносин, наприклад, товаровиробники, трейдери тощо.

Однак сьогодні ця класифікація набула у певній мірі умовного характеру, оскільки заходи економічного впливу одного міжнародного актора на іншого втілюються у розгалуженій системі конкретних інструментів економічного впливу, які не зводяться лише до обмежень експорту, заборони імпорту, переривання фінансових потоків [2, с. 10], контролю ринку для уникнення досягнення успіху на ньому держави, щодо якої вони застосовуються [1, с. 14], а конкретизуються у більш розгалуженій системі засобів частина з яких отримала закріплення на рівні положень Закону України «Про санкції» [6].

3. За сферою впливу міжнародні економічні санкції поділяються на секторальні та індивідуальні. Секторальні санкції мають об'єктний характер, оскільки встановлюють обмеження на здійснення операцій стосовно певних товарів, робіт та послуг, тобто тих, що стосуються певного сектору економіки (виробництва) і при цьому не встановлюються стосовно конкретно визначених суб'єктів. Це санкції охоплюють певну сферу економіки, тобто діяльності у певній сфері, а тому стосуються невизначеного кола осіб, які здійснюють або можуть здійснювати відповідну діяльність.

Своєю чергою індивідуальні санкції мають суб'єктний характер, оскільки накладаються відносно конкретних суб'єктів у тому числі суб'єктів господарювання і при цьому ці особи можуть здійснювати діяльність у різних сферах економіки, а тому не мати у них монопольного становища.

Феномен індивідуальних санкцій наразі виступає одним з основних напрямків

розвитку юридичних досліджень. Результати їх більш глибокого омилення отримали втілення у концепції так званих «*smart sanctions*», тобто «розумних санкцій» які передбачають замість здійснення впливу на всю державу, вплив на її лідерів [1, с. 19], зокрема і через підконтрольні їм бізнес структури. Саме індивідуальні смарт санкції багато у чому спрямовані на обмеження прав учасників майнового обороту.

4. Також міжнародні економічні санкції поділяються на основні та вторинні. Як зазначає М. Соссаї, основні економічні санкції забороняють економічні відносини безпосередньо між державою, яка їх накладає, а також фізичними і юридичними особами та суб'єктом, на якого спрямовуються санкції. Своєю чергою вторинні санкції полягають у тому, що третя держава, яка не вжила аналогічних економічних заходів, що й відправник, заборонить своїм громадянам і компаніям вести бізнес з підсанкційною державою [9, с. 63]. Крім того, вторинними економічними санкціями також називають заходи економічного впливу, які застосовуються до суб'єктів, які порушують санкційний режим, зокрема вступаючи у заборонені відносини з підсанкційними особами.

Поряд із цим від економічних санкцій необхідно відрізнити внутрішньодержавний контроль та нагляд за обігом окремих майнових благ. Наприклад, такі заходи як ліцензування або імпорتنі чи експортні обмеження, запроваджувані державою, є частиною загальнодержавної політики з регулювання ринкових відносин, які застосовуються систематично і, як правило, не являють собою реакцію на поведінку іншого міжнародного актора. У той же час санкції є реакцією на порушення іншою державою норм міжнародного права або прав людини і, як правило, встановлюються на період поки відповідні порушення не будуть припинені або їх негативні наслідки не будуть повністю скасовані чи значно мінімізовані.

Відповідні заходи також мають різну цільову спрямованість. Регулятивні ринкові обмеження, як правило, пов'язані із захистом економіки держави або прав споживачів у той час як економічні санкції мають яскраво виражене охоронне (у широкому розумінні) значення, оскільки

вживаються для тиску на державу з метою припинення порушення, унеможливлення його продовження або зниження інтенсивності та масштабів порушення.

Висновки. Підводячи підсумок під викладеним вище, необхідно констатувати, що в умовах високого рівня розвитку міжнародних економічних відносин, як це характерно для сучасного світу, міжнародні економічні санкції виступають засобами впливу, які здатні більш «м'якими» порівняно з безпосереднім військовим протистоянням способами вплинути на міжнародних акторів задля їх схилення до дотримання норм міжнародного права.

Поряд із цим на тлі тієї обставини, що у майновому обороті держава приймає участь лише в опосередкованій формі, зокрема через участь у господарських товариствах або через державні підприємства або ж взагалі не приймає безпосередньої участі в майнових операціях у зв'язку з чим отримує «непрямі майнові результати» від такого обороту у вигляді податків, що сплачують їх учасники, застосування міжнародних економічних санкцій

майже завжди торкається прав, інтересів і свобод учасників господарських правовідносин. Саме суб'єктивні права, інтереси і свободи цих суб'єктів, як правило, виступають безпосереднім об'єктом впливу міжнародних економічних санкцій і в той же час «проміжною» ціллю і водночас способом досягнення основної мети відповідних економічних засобів у формі погіршення економіки держави, відносно якої такі санкції застосовуються.

Саме тому формування механізму застосування конкретних міжнародних економічних санкцій повинно визначатись не лише економічними наслідками застосування відповідних засобів для держави, відносно якої вони застосовуються, і держави, яка їх застосовує, проте також і особливостями побудови господарських відносин всередині держави, відносно якої застосовуються санкції, а також специфікою юридичних механізмів міжнародних економічних відносин. Саме такий підхід дозволить застосовувати ефективні інструменти впливу у кожній конкретній ситуації і обирати ті, що здатні досягти визначеної мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bengtsson M. *Economic Sanctions Go Smart. A human rights perspective: Master Thesis*. 2022. 51 p.
2. Blad J. *Economic Sanctions and Repression. The effect of economic sanctions on repression conditional on levels of democracy: Student thesis*. 2019. 34 p.
3. Syschuk A., Pavliha N., Teteruk O. The Mechanism of International Economic Sanctions Influence on the National Economy. *Економічний часопис Східноєвропейського нац. Університету імені Лесі Українки*. 2017. № 2. С. 18–24.
4. Illieva J., Dashtevski A., Kokotovic F. Economic sanctions in international law. *UTMS Journal of Economics*. 2018. Vol. 9. P. 201–211.
5. Запровадження санкцій у США та країнах Європи: інформаційна довідка. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8F.pdf (access date: 05.10.2023).
6. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
7. Постанова Вищого антикорупційного суду від 20.03.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500> (дата звернення: 05.10.2023).
8. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (access date: 06.10.2023).
9. Sossai M. Legality of extraterritorial sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group. P. 62–79.
10. Thouvenin J-M. History of implementation of sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group. P. 83–92.

REFERENCES:

1. Bengtsson, M. (2022). *Economic Sanctions Go Smart. A human rights perspective: Master Thesis*. Sweden: Uppsala University.

2. Blad, J. (2019). Economic Sanctions and Repression. *The effect of economic sanctions on repression conditional on levels of democracy: Student thesis*. Sweden: Uppsala University.
3. Syschuk, A., Pavliha, N., & Teteruk, O. (2017). The Mechanism of International Economic Sanctions Influence on the National Economy. *Ekonomichyj chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo Uniwersytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 2, 18–24 [in Ukrainian].
4. Illieva, J., Dashtevski, A., & Kokotovic, F. (2018). Economic sanctions in international law. *UTMS Journal of Economics*, 9, 201–211 [in Macedonia].
5. Zaprovdzhennia sanktsii u SShA ta krainakh Yevropy: informatsiina dovidka [Imposition of sanctions in the US and Europe: information reference]. (n.d.). *pdf.usaid.gov*. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XH8F.pdf
6. Zakon Ukrainy pro sanktsii [The Law of Ukraine about sanctions] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
7. Postanova Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Resolution of the High Anti-Corruption Court]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500>
8. United Nations Charter (full text). (n.d.). *un.org*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
9. Sossai, M. (2019). Legality of extraterritorial sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.
10. Thouvenin, J-M. (2019). History of implementation of sanctions. *Economic Sanctions in International Law and Practice*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis Group.

УДК 347.122:347.214.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/9>

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО
У РАЗІ ЙОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ**

Спесівцев Денис Сергійович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-7337-7907

Scopus Author ID: 57218913451

Стаття присвячена визначенню особливостей застосування відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно у зв'язку з його знищенням або пошкодженням у контексті відновлювальної спрямованості зазначеного захисного інструмента.

Автором визначену мету і форми відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав. Встановлено, що такий спосіб захисту наділений безальтернативно високим рівнем відновлювальної універсальності. Ця характеристика полягає у тому, що з одного боку відшкодування шкоди може бути застосоване для захисту практично будь-яких суб'єктивних цивільних прав. Водночас з іншого боку ця властивість визначається здатністю такого способу відновити майнову сферу особи незалежно від того чи збереглося право, порушення якого визначило можливість його застосування.

Обґрунтовується, що у разі пошкодження об'єкта нерухомого майна відшкодування шкоди як спосіб захисту права власності реалізовується за умови безпосереднього цільового фінансування порушником робіт з відновлення нерухомості (грошове відшкодування) або безпосереднього самостійного поладження ним нерухомої речі (натуральне відшкодування).

Водночас у разі знищення об'єкта нерухомого майна відшкодування майнової шкоди здатне переважно лише відновити «майнову сферу» особи, якій завдано шкоду. Відшкодування у грошовій формі не здатне відновити право власності на знищену нерухомість, оскільки це суперечить критеріям знищення.

При цьому повне відновлення майнової сфери потерпілої особи за рахунок передачі їй заповідювачем шкоди «речі того ж роду та тієї ж якості» неможливе у силу унікальності нерухомості як економічного блага і неможливості наділення іншої нерухомої речі повністю тотожними економічними властивостями відносно зі знищеним нерухомим майном. Таке відновлення можливе лише при повному відтворенні знищеної нерухомої речі.

Ключові слова: нерухомість, права на нерухомість, захист прав на нерухомість, відшкодування, збройний конфлікт, знищення, пошкодження.

Spiesivtsev Denys. Certain Problems of Restorative Orientation of Compensation of Harm as a Way of Protection of Subjective Civil Rights to Real Estate in Case of its Destruction or Damage

The article deals with the features of the application of compensation for harm as the mean of protection of subjective civil rights to real estate in case of destruction or damage and in the context of restorative orientation of such protective instrument.

The author defines the aim and the forms of compensation for damage as a way of protection of subjective civil rights. It is revealed that such a protective way is empowered by exceptionally high level of restorative universality. This characteristic is embodied on the one hand in possibility of such way to be used for protection of almost every kind of subjective civil right. But on the other hand it can be used for restoration of person's property sphere despite of existence or termination of subjective civil right which violation has determined the possibility of application of appropriate protective way.

It is stated that in case of real estate damage the compensation for harm can be used as a protective way only when offender directly finances the works of real estate restoration (monetary compensation) or when offender restores the damaged real estate by himself personally (natural compensation).

At the same time in case of destruction of real estate the compensation of harm can only restore the 'property sphere' of the injured person. Compensation made with money is not able to restore the property right to the destroyed thing as such protective way contradicts the criteria of destruction.

Moreover the complete restoration of the property sphere of the injured person by getting by him 'thing of the same kind and quality' from the violator is also almost impossible as no real estate can be conferred with the economical features totally identic with the features of the destroyed real estate. Such restoration can only be got with the complete reproduction of the destroyed real estate.

Key words: real estate, rights to real estate, protection of rights to real estate, compensation, armed conflict, destruction, damage.

Постановка проблеми. Відшкодування шкоди завжди займало особливе місце серед інструментів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин, важливою детермінантою чого виступила, зокрема можливість здійснення такого відшкодування у грошовій формі, що надало йому певною мірою характеру універсального захисного інструмента.

Використання критерію грошової вартості у ході встановлення розміру завданої шкоди, незалежно від того, чи мав відповідний факт місце у договірних чи недоговірних відносинах, з одночасною можливістю її погашення у грошовій формі забезпечує переймання правовідносинами з відшкодування завданої шкоди усіх зручностей і переваг, пов'язаних з цивільно-правовими аспектами феномену грошей. Адже вимога про відшкодування шкоди, яка може бути задоволена лише за наявності останньої, передбачає її оцінку у грошовому еквіваленті, тобто посередництвом універсальної міри. Своєю чергою безпосередньо сплата відповідної грошової суми у рахунок ліквідації негативних економічних наслідків відповідного юридичного факту, який спричинив завдання шкоди, як правило, забезпечує задоволення вимог сторони, яка зазнала відповідної шкоди, «універсальним» майновим благом.

Саме ці обставини, слід припустити, сприяли поступовому поширенню думки про те, що відшкодування шкоди виступає універсальним способом захисту суб'єктивних цивільних прав.

Підтримку відповідної позиції можна зустріти як серед вчених-правників

[1, с. 78], так і серед практикуючих юристів [2]. При цьому під «універсальністю» способу сучасні вчені дуже часто розуміють можливість його використання для захисту будь-якого суб'єктивного цивільного права [1, с. 78; 3, с. 50]. Водночас, незважаючи на це, у сучасних юридичних дослідженнях починають висловлюватися тези про «міфологізацію» універсальності окремих способів захисту суб'єктивних цивільних прав, що визначені положеннями чинного цивільного законодавства України, і необхідності розвінчування відповідного «міфу» [Див.: 4].

Більш глибоко на проблему відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних прав, а також його універсальність дозволяє поглянути розгляд підстав і порядку його застосування у ситуаціях знищення або пошкодження об'єкта нерухомого майна. При цьому актуальність окресленого ракурсу проблеми в сучасних умовах детермінується у тому числі широкомасштабним збройним вторгненням військ РФ на територію України, що супроводжується численними випадками знищення та пошкодження об'єктів нерухомості різних форм власності, що розташовані на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема застосування відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав тією чи іншою мірою ставала предметом наукового аналізу таких вчених правників як І. Е. Берестова, І. В. Берестовський, Ю. В. Білоусов, Ю. В. Желіховська, І. В. Жилінкова, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, І. В. Макаренко, О. О. Маркова,

А. О. Покровська, І. В. Розізнана Н. А. Сліпенчук, Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей застосування відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно у зв'язку з його знищенням або пошкодженням у контексті відновлювальної спрямованості зазначеного захисного інструмента.

Основний матеріал дослідження. Приступаючи безпосередньо до розгляду предмету наукового аналізу необхідно внести ясність у питання понятійно-категоріального апарату, що виступає важливим фактором, який визначає чіткість умов аналізу і сприяє однозначності формування та сприйняття висновків.

У першу чергу у контексті моделі причинно-наслідкового зв'язку «підстава для захисту суб'єктивного цивільного права – власне захист суб'єктивного цивільного права» необхідно звернутися до проблеми категорій «знищення» та «пошкодження» нерухомості, які виступають підставою для застосування аналізованого інструмента.

Досить тривалий час положення цивільного законодавства України не пропонували ані визначення знищення та пошкодження речі, ані критеріїв диференціації цих двох категорій.

Поряд із цим 23 лютого 2023 року під впливом негативних наслідків широкомасштабного збройного вторгнення військ РФ на територію України Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Закон).

Положеннями Закону пропонуються визначення знищеного та пошкодженого нерухомого майна.

Знищений об'єкт нерухомого майна визначається, зокрема як такий, що приведення у непридатний для використання за

цільовим призначенням стан, відновлення якого є неможливим шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції, реставрації чи економічно недоцільним (пункт 4 частини першої статті 1 Закону) [5, ст. 1].

В основу цього підходу покладено функціональний критерій (невідновлювальна втрата функціонального призначення), а також поєднання функціонального та економічного критеріїв (відновлювальна втрата функціонального призначення нівельована економічною недоцільністю) про що свідчить використання сполучника «чи» у відповідному формулюванні, який фактично поділяє відповідну «гіпотезу» на дві частини, запроваджуючи у такий спосіб дві різні самостійні умови (групи умов) знищення нерухомої речі.

Водночас неможна не звернути увагу на те, що це визначення торкається також формального критерію в частині проблеми створення чи не створення нового об'єкта нерухомості у результаті капітального ремонту, реконструкції чи реставрації. При цьому з відповідного формулювання прямо слідує, що внаслідок таких дій (капітального ремонту, реконструкції, реставрації) нерухомість не знищується і навіть навпаки, можливість їх проведення свідчить про відновлюваність нерухомої речі, а тому про її пошкодження.

Своєю чергою пунктом 6 частини першої статті 1 Закону пошкоджений об'єкт нерухомого майна характеризується, зокрема як пошкоджений і при цьому такий, що може бути відновлений шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції чи реставрації, відновлення якого є економічно доцільним [5, ст. 1]. У даному випадку також застосовується комбінована конструкція функціонального та економічного критеріїв (збереження функціонального призначення з економічно доцільною можливістю відновлення елементів, що зазнали деструктивного впливу).

Відносно відшкодування шкоди слід зазначити, що цей спосіб захисту безпосередньо передбачений пунктом 8 частини другої статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [6, ст. 16]. При цьому, як справедливо зазначає І. В. Розізнана, це випадок, коли вид відповідаль-

ності водночас визначений в якості способу захисту цивільних прав [1 с. 78], що, слід визнати, у цілому відображає сучасне цивілістичне розуміння категорій «захист» та «відповідальність» як таких, що не є взаємовиключними і навпаки можуть перебувати у взаємному зв'язку і навіть в окремих випадках ототожнюватись, що у цілому також отримує додаткове обґрунтування на рівні сучасних цивілістичних дисертаційних досліджень [Див.: 7, с. 9, 10, 37, 42 та ін.].

Важливою обставиною виступає те, що відшкодування шкоди являє собою спосіб захисту відновлювальної спрямованості, тобто такий, що спрямовується на відновлення правового та майнового становища потерпілого учасника цивільних правовідносин [8, с. 131].

У цьому сенсі відшкодування шкоди як акт передачі коштів або іншого майна у рахунок погашення вимоги іншого учасника цивільного правовідношення, зумовленого протиправним завданням йому шкоди, у тому числі шляхом знищення або пошкодження належного йому нерухомого майна, не здійснює превентивний вплив, а також припинення порушення, оскільки, як правило, має місце після того, як порушення було вчинено, або під час вчинення продовжуваного порушення. У зв'язку з цим відшкодування шкоди може лише непрямо сприяти припиненню порушення, проте все ж таки орієнтується на відновлення майнової сфери потерпілого, що підкреслюється необхідністю встановлення обсягу завданої шкоди і суми збитків на момент звернення з відповідною вимогою, як умови її відшкодування.

Поряд із цим, окреслений вище підхід отримав поглиблення на рівні цивілістичної доктрини. Зокрема О. О. Кот, розкриваючи правову природу права на захист, зазначає, що він зокрема спрямований на «відновлення порушеного права або, у разі неможливості його відновлення, на компенсацію заподіяних правопорушенням збитків» [9, с. 187]. Схожий висновок висловив у свій постанові від 27 лютого 2019 року у справі № 2-856/12 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, зокрема зазначивши, що ефективний спосіб захисту повинен забезпечувати поновлення порушеного права, а у разі немож-

ливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування [10].

Наведені положення мають важливе значення для предмету нашого дослідження, оскільки створюють базис для розмежування двох різних за своєю телеологічною спрямованістю форм застосування відшкодування шкоди як способу захисту.

Повертаючись до категорій «знищення» та «пошкодження» нерухомості, констатуємо, що відновлювальна орієнтація відшкодування шкоди як способу захисту безпосередньо корелює із ситуацією пошкодження нерухомості. Інакше кажучи, вона гармонізує з відповідними умовами, які характеризуються відновлюваністю функціональних властивостей об'єкта цивільних прав. Адже пошкодження речі, певною мірою, змінює цінність прав на неї в частині економічно детермінованого потенціалу володіння, користування та розпорядження (економічні характеристики) у зв'язку з чим відновлення відповідного майна, здійснюване за рахунок відшкодованих збитків, забезпечує відновлення також і економічних характеристик відповідного права [11, с. 179].

Однак, у світлі окреслених вище обставин слід звернути увагу на передбачені положеннями чинного цивільного законодавства України способи відшкодування шкоди, а також можливі варіації зв'язку їх реалізації в умовах практики з можливою цільовою спрямованістю на відновлення права власності на нерухомість.

Системний аналіз статті 22 ЦК України дозволяє дійти висновку про існування двох форм відшкодування шкоди у випадку знищення або пошкодження речей (у тому числі нерухомих), а саме: грошової як основної, а також натуральної (передання речі того ж роду та тієї ж якості, пошкодження пошкодженої речі) [6, ст. 22] як факультативної.

У контексті аналізованого способу захисту суб'єктивних цивільних прав важливою є його телеологічна спрямованість.

У випадку відшкодування шкоди, завданої пошкодженням нерухомої речі, за умови осмислення такого способу захисту як спрямованого на відновлення поруше-

ного права шляхом відновлення речі, стосовно якого воно існує, слід урахувувати можливі варіації обставин фактичної і правової реальності.

По-перше, власник пошкодженої нерухомої речі може відновити її власним коштом у зв'язку з чим на момент здійснення відшкодування порушене право буде відновлене самим власником за рахунок зменшення іншої частини його майнової сфери. По-друге, використання власником отриманих в якості відшкодування порушником збитків грошових коштів на інші потреби мало би свідчити про те, що порушник не відновив суб'єктивне цивільне право власника на нерухомість. Це певною мірою розмежовує фактичну і юридичну складові відновлення за якої відновлення речі не завжди надає відшкодування характеру способу, спрямованого на відновлення порушеного права. Інакше кажучи, «відновлення права власності на пошкоджену нерухомість» за рахунок реалізації такого способу захисту як відшкодування у грошовій формі завданих пошкодженням збитків у вузькому розумінні може відбуватись лише при цільовому фінансуванні порушником робіт, пов'язаних з відновленням пошкодженої нерухомості. В інших випадках зберігається ймовірність розриву зв'язку між відшкодуванням та відновленням, яке може або не здійснюватись взагалі, або здійснюватись з інших фінансових джерел.

Проблема відшкодування шкоди у натуральній формі також не позбавлена специфіки. Серед способів натурального відшкодування, визначених частиною четвертою статті 22 ЦК України, лише поладження пошкодженої речі, здійснюване порушником власними силами, здатне відновити об'єкт нерухомості і право на нього. Передача речі того ж роду та тієї ж якості не здатне відновити право на пошкоджену річ, оскільки, по-перше, нерухомість має занадто багато унікалізуючих її ознак, а, по-друге, у такому випадку йдеться про набуття прав на іншу річ, а не про відновлення порушеного права на пошкоджену нерухому річ.

Таким чином, можливість здійснення цільового відшкодування, що супроводжується ймовірністю витрачання особою, яка зазнала шкоди, відповідних коштів

на інші потреби, а також передбачена законом можливість здійснення відшкодування речами того ж роду та тієї ж якості, що навіть у контексті речей, визначених родовими ознаками, змушує замислитись над тим чи здійснюється у такому випадку відновлення прав, підштовхує до висновку, що об'єктом захисту у такому разі все ж таки виступає не суб'єктивне цивільне право, наприклад, право власності на нерухому річ, а, можливо, інтерес у відновленні речі й у відновленні відповідного права.

Це змушує більш серйозно замислитись над тим чи відповідають сучасні наукові уявлення про категорію «інтерес» вимогам сьогодення, чи можна зводити його до бажання і прагнення набутти майно і чи можна вважати захистом відшкодування шкоди внаслідок якого відбувається не просто забезпечення, а задоволення такого інтересу.

Водночас у випадку знищення об'єкта нерухомого майна обставини набувають ще більшої чіткості, адже у такому разі припиняє існування право власності як об'єкт захисту [12, с. 96], що унеможлилює застосування відшкодування шкоди як способу «відновлення права власності на знищений об'єкт нерухомості». Інакше кажучи, неможна захищати те, чого немає і не буде.

Крім того, неможливість застосування аналізованого способу захисту для захисту «права власності на знищену нерухомість» пов'язується з ще однією обставиною.

З точки зору правової кваліфікації, спричинення для нерухомості таких деструктивних наслідків, які визначають невідновлювальну втрату її функціонального призначення, означатиме спробу використати відновлювальний за цільовим призначенням спосіб захисту для відновлення права власності на невідновлювальний об'єкт. У зв'язку з цим його використання з самого початку пов'язується з телеологічною несумісністю, тобто містить ваду мети у конкретній ситуації.

Своєю чергою застосування такого способу захисту для відновлення нерухомості у ситуації відновлювальної втрати функціонального призначення, нівельованої економічною недоцільністю, ставитиме під сумнів сам факт знищення майна, оскільки

спростовуватиме критерій «економічної недоцільності» або, принаймні, вступатиме з ним у суперечність.

Ураховуючи зазначене, така лексична конструкція як «відшкодування шкоди як спосіб захисту права власності на нерухомість у разі її знищення» містить у собі серйозну змістовну суперечливість.

Сформовані вище висновки узгоджуються і з положеннями чинного цивільного законодавства України, у яких термінологічні конструкції «відшкодування шкоди» та «відшкодування збитків» ніколи не вживається у контексті «відновлення права». У відповідних приписах зажди йдеться про відновлення об'єкта.

Важливим у цьому контексті є положення пункту 1 частини другої статті 22, яке визначає в якості збитків втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) [6, ст. 22]. У даному положенні можна простежити певне умовне розмежування втрат, пов'язаних зі знищенням або пошкодженням речі з однієї сторони, а також витрат, які особа понесла для відновлення порушеного права. Це забезпечує винесення категорії «збитки» за межі умовної двоєдиної конструкції «річ – право», тобто не прив'язує цю категорію до зазначеної конструкції у її єдності, й наділяє «збитки» універсальністю в частині інтерпретації способів відновлення майнової сфери потерпілої особи.

Також частиною другою статті 779 ЦК України визначається право наймодавця вимагати відшкодування завданих йому збитків «у разі неможливості відновлення речі» [6, ст. 779]. У абзаці другому частині першої статті 1192 ЦК України словосполучення «відшкодування збитків» вживається у контексті «реальної вартості втраченого майна» та «виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі» [6, ст. 1192].

Таким чином, відшкодування шкоди у випадках знищення та пошкодження нерухомості може мати різні форми за своєю безпосередньою спрямованістю, а тому переслідувати мету як у формі відновлення об'єкта нерухомості і порушених прав на нього, так і відновлення «враже-

ної майнової сфери» потерпілого у цілому.

Водночас у випадку знищення нерухомості специфіка об'єкта нерухомого майна майже повністю унеможливорює повне відновлення майнової сфери потерпілого у стані, що існував до моменту знищення, при здійсненні відшкодування у натуральний спосіб, у той час як у контексті грошового відшкодування можна вести мову лише про відновлення універсальними засобами. Тобто знищення нерухомої речі і подальше відшкодування як у натуральній, так і у грошовій формах не забезпечать отримання потерпілим абсолютно таких же економічних благ, що були втрачені при знищенні.

Це обумовлюється тим, що нерухомість є індивідуально визначеною річчю, яка, як правило, наділена унікальними характеристиками у силу внутрішнього планування, оснащення, місця розташування тощо. У зв'язку з цим передача власнику знищеної нерухомості «речі того ж роду та тієї ж якості» є майже неможливим. Якщо йдеться про квартиру, то її знищення, як правило, пов'язується зі знищенням усього будинку або його окремих конструкцій, що унеможливорює відшкодування особі шкоди шляхом передачі у власність такої самої квартири, проте поверхом (поверхами) вище або нижче. Тут же постає проблема відтворення внутрішнього оздоблення та технічного оснащення квартири. Своєю чергою така ж квартира в іншому будинку матиме інший вигляд з вікон, розташовуватиметься на іншій сонячній стороні тощо.

Водночас будинок садибного типу має ще більше унікальних властивостей. Можна стверджувати, що його унікальне розташування на момент знищення визначає можливість максимального наближення до економічних характеристик відповідного об'єкта лише при його відтворенні на тому ж самому місці або на суміжних земельних ділянках тієї ж вулиці.

Окреслені особливості яскраво контрастують у порівнянні, скажімо, з відшкодуванням у натурі шкоди, завданої знищенням транспортного засобу. Збереження у продажі на момент знищення автомобілів того ж кольору та комплектації (якщо знищений авто не було модифіковано) дозволяє максимально наблизитись у відшко-

дуванні до відновлення володіння благом, економічні властивості якого були характерні для знищеної нерухомої речі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає змогу сформулювати висновки, які як поглиблюють розуміння відшкодування шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів у цілому, так і визначити специфіку і мету застосування такого способу захисту у разі знищення або пошкодження нерухомої речі.

1. Відшкодування шкоди, яке згідно з положеннями чинного цивільного законодавства України може здійснюватися як у грошовій, так і натуральній формах, наділене безальтернативно високим рівнем відновлювальної універсальності, яку можна умовно охарактеризувати у «горизонтальному» та «вертикальному» розуміннях.

Відновлювальна універсальність у горизонтальній площині втілюється у здатності відшкодування шкоди бути застосованою для захисту практично будь-яких суб'єктивних цивільних прав за умови, що їх порушення призвело до наслідків, що можуть бути виміряні у грошовому та (або) майновому еквіваленті.

Відновлювальна універсальність відшкодування шкоди у вертикальній площині визначається здатністю такого правового способу відновити майнову сферу особи незалежно від того чи збереглося право, порушення якого визначило можливість його застосування. У цьому аспекті слід висловити обережне припущення, що така здатність визначається у тому числі збереженням у особи майнового інтересу у відновленні її порушеної майнової сфери у зв'язку з чим відновлювальна універсальність відшкодування полягає не лише у можливості його застосування для захисту прав різних суб'єктів, проте також інтересів однієї особи у випадку припинення її права на знищену річ за умови, що відповідні втрати у майновій сфері особи можуть бути визначені посередництвом майнового еквівалента.

Це питання підлягає науковому розв'язанню у ході подальших досліджень, оскільки зіштовхується з проблемою об'єкта захисту, зокрема чи може інтерес захищатися шляхом відшкодування шкоди, адже

в результаті його здійснення він припинить існування і чи можна у такому випадку взагалі стверджувати про відшкодування як спосіб захисту або ж йдеться про альтернативні функції відшкодування чи про те, що відповідний спосіб не є відшкодуванням за визначенням.

2. У разі пошкодження об'єкта нерухомого майна відшкодування шкоди як спосіб захисту права власності реалізовується за умови безпосереднього цільового фінансування порушником робіт з відновлення нерухомості (грошове відшкодування) або безпосереднього самостійного покладання ним нерухомої речі (натуральне відшкодування).

Передача порушником особі, чие право порушено пошкодженням, грошових коштів, яка хоча б і обумовлена їх використання для відновлення пошкодженої нерухомої речі, тим не менше не може вважатися «відновленням права власності на пошкоджену нерухомість», оскільки виключається прямий причинно-наслідковий зв'язок між передачею коштів і відновленням пошкодженої нерухомості. Своєю чергою передача порушником відповідній особі нерухомої речі «того ж роду та тієї ж якості» є практично неможливою і, крім того, не відновлює права власності на пошкоджену нерухому річ, а лише забезпечує набуття відповідною особою права власності на інше майно.

Водночас у зазначених випадках відшкодування здатне відновити «майнову сферу» особи, якій завдано шкоду.

3. У разі знищення об'єкта нерухомого майна відшкодування майнової шкоди здатне переважно лише відновити «майнову сферу» особи, якій завдано шкоду. Відшкодування у грошовій формі не здатне відновити право власності на знищену нерухомість, оскільки згідно із запровадженими чинними положеннями цивільного законодавства України критеріями, знищенням є невідновлювальна втрата функціональних властивостей або відновлювальна їх втрата, нівельована економічною недоцільністю. У зв'язку з цим застосування відшкодування з відновлювальною метою не узгоджується з відсутністю об'єкта захисту на момент застосування відшкодування, а його мета суперечить критеріям знищення.

Своєю чергою повне відновлення майнової сфери потерпілої особи за рахунок передачі їй заподіювачем шкоди «речі того ж роду та тієї ж якості» неможливе у силу унікальності нерухомості як економічного блага і неможливості наділення

іншої нерухомої речі повністю тотожними економічними властивостями відносно зі знищеним нерухомим майном.

Таке відновлення можливе лише при повному відтворенні знищеної нерухомої речі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Розізнана І. В. Поняття і зміст збитків при порушенні договірних зобов'язань. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 26. С. 78–81.
2. Скрипник А. Відшкодування збитків: ТОП-10 рішень господарських судів. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/204763_vdshkoduvannya-zbitkv-top-10-rshen-gospodarskikh-sudv (дата звернення: 26.03.2024).
3. Берестова І. Е. Кондикційне зобов'язання як універсальний спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав. *Приватне право і підприємництво*. Київ, 2012. Вип. 11. С. 49–52.
4. Сліпенчук Н. А. Підстави та умови ефективного застосування вимоги про відшкодування збитків (майнової шкоди). *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2020. Вип. 62. С. 162–165.
5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. *Відом. Верхов. Ради України*. 2023. № 60. Ст. 191 (із змінами).
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356 (із змінами).
7. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 «Право». Харків, 2023. 214 с.
8. Жилінкова І. Превентивний спосіб захисту права власності. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2005. № 3 (42). С. 130–136.
9. Кот. О. О. Поняття захисту суб'єктивних цивільних прав. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2016. № 4. С. 184–189.
10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.02.2019 р., судова справа № 2-856/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80715967> (дата звернення: 04.03.2024).
11. Спесівцев Д. Телеологічний аспект захисту суб'єктивних цивільних прав. *Правове регулювання суспільних відносин: питання теорії та практики*: монографія / А. В. Духневич, І. М. Якушев, Д. С. Спесівцев та ін., вид. 2-ге, перероб і доп. Луцьк: Завжди Поруч, 2022. С. 164–199.
12. Спесівцев Д. Проблеми визнання права власності на об'єкт нерухомого майна, що не прийнятий в експлуатацію, як судового способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів інвестора. *Слово Нац. школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 94–102.

REFERENCES:

1. Roziznana, I. V. (2014). Poniattia i zmist zbytkiv pry porushenni dohovirnykh zobov'iazan [The Concept and Content of Losses in Case of Breach of Contractual Obligations]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Serii PRAVO – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 26, S. 78–81 [in Ukrainian].
2. Skrypnyk, A. (2021) Vidshkoduvannya zbytkiv: TOP-1 rishen hospodarskykh sudiv [Compensation for harm: TOP-10 of Commercial Courts Judgments]. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analytics/204763_vdshkoduvannya-zbitkv-top-10-rshen-gospodarskikh-sudv [in Ukrainian].
3. Berestova, I. E. (2012). Kondyktiine zobov'iazannia yak universalnyi sposib zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Conditional Obligation as a Universal Way of Protecting Subjective

Civil Rights]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo – Private Law and Entrepreneurship*, 11, S. 49–52 [in Ukrainian].

4. Slipenchuk, N. A. (2020). Pidstavy ta umovy efektyvnoho zastosuvannya vymohy pro vidshkoduvannya zbytkiv (mainovoi shkody) [The Grounds and Conditions of Application of a Claim for Damages Compensation (Property Damage)]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriya PRAVO – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 62, S. 162–165 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii ob'ektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzenoho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy" [Law of Ukraine "On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, and Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, and Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation Against Ukraine"] (2023, February 23). *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 60, St. 191. Kyiv: Parlam. vyd-vo. [in Ukrainian].

6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. 2003. № № 40–44. St. 356 (iz zminamy). [in Ukrainian].

7. Pokrovska, A. O. (2023). Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh [Self-help in Contractual Relations]: dys. ... d-ra filosofii za spets. 081 «Pravo». Kharkiv, 2023. 214 s. [in Ukrainian].

8. Zhylinkova, I. (2005). Preventyvnyi sposib zakhystu prava vlasnosti [Preventive Way of Property Right Protection]. *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy – Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (42), S. 130–136 [in Ukrainian].

9. Kot, O. O. (2016). Poniattia zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav [The Concept of Subjective Civil Rights Protection]. *Chasopys Kyiv. un-tu prava – Law Review of Kyiv University of Law*, 4, S. 184–189 [in Ukrainian].

10. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Civil Court of Cassation on the Supreme Court] vid 27.02.2019 r., sudova sprava № 2-856/12. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80715967> [in Ukrainian]

11. Spiesivtsev, D. (2021). Teleolohichni aspekt zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav [Teleological Aspect of the Protection of Subjective Civil Rights] *Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: pytannia teorii ta praktyky – Juridical Regulation of Social Relationships* (pp. 164–199). Lutsk: Zavzhdy Poruch. [in Ukrainian].

12. Spiesivtsev, D. (2020). Problemy vyznannia prava vlasnosti na ob'ekt nerukhomoho maina, shcho ne pryiniaty v ekspluatatsiiu, yak sudovoho sposobu zakhystu subiektyvnykh tsyvilnykh prav ta interesiv investora [The Problems of Recognition of Property Right on Not Accepted for Operation Immovable Property as a Judicial Mean of Protection of Investor's Subjective Civil Rights and Interests]. *Slovo Nats. shkoly suddiv Ukrainy – Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 3 (32), S. 94–102.

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.097.022(477):343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/10>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Кондратішина Вікторія Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6124-8892

У статті досліджено зміст правових категорій «запобігання» злочинності та «протидія» злочинності, що вживаються у чинному законодавстві України та створюють таким чином відповідне правове підґрунтя для суб'єктів правозастосування.

Крім цього, здійснено науковий аналіз змісту таких аналогів терміну «запобігання», як: профілактика, превенція, попередження тощо, а також виведено їх співвідношення поміж собою, що важливо у контексті організації діяльності щодо підвищення рівня та недопущення вчинення насильницьких злочинів у всіх галузях суспільної діяльності України.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, підтримання позиція науковців, які наполягають на тому, що при співвідношенні правових норм пріоритетне місце займають ті із них, які відносяться до змісту так званого матеріального права.

Доведено також, що термін «запобігання» є ширшим за змістом та етимологічним значенням за термін «протидія», позаяк останній означає реакцію певного суб'єкта діяльності (у даному випадку – правоохоронного чи правозавтошового органу) на дію чи бездіяльність іншого суб'єкта суспільних відносин, тобто не стосується ранніх стадій недопущення вчинення кримінального правопорушення (зокрема, на етапі формування злочинного умислу).

Враховуючи зазначене, запропоновано насильницьку злочинність розглядати в контексті теорії запобігання та удосконалювати у зв'язку з цим правовий механізм недопущення вчинення цих кримінальних правопорушень на різноманітних рівнях (доктринальному, законодавчому, правозастосовчому тощо).

Такий висновок ґрунтується не тільки на існуючих в науці доктринальних підходах з означеної проблематики, але й на тих негативних тенденціях розвитку насильницької злочинності в Україні, які склалися у сьогоденні та обумовлені воєнними діями держави-агресора щодо нашої країни, активна фаза яких розпочалася 24 лютого 2022 року.

Зокрема, науково обґрунтована необхідність видозміни на законодавчому рівні в Україні тих кримінально правових норм, що стосуються насильницької злочинності, а саме: ст. 186 КК «Грабiж», ст. 187 КК «Розбiй», ст. 126¹ КК «Домашнє насильство», інші.

Ключові слова: запобігання, протидія, профілактика, превенція, попередження, насильницька злочинність, кримінальне правопорушення.

Kondratishyna Viktoriia. Modern approaches to preventing and combating violent crime in Ukraine

This article examines the content of the legal categories of "prevention" of crime and "counteraction" to crime used in the current legislation of Ukraine and thus creating the relevant legal basis for law enforcement entities.

In addition, the author makes a scientific analysis of the content of such analogues of the term "prevention" as: prophylaxis, prevention, warning, etc., and also derives their correlation with each other, which is important in the context of organizing activities aimed at raising the level and preventing the commission of violent crimes in all areas of public activity in Ukraine.

Based on the results of the study, the author supports the position of scholars who insist that when correlating legal norms, priority is given to those that relate to the content of the so-called substantive law.

This article examines the content of the legal categories of "prevention" of crime and "counteraction" to crime used in the current legislation of Ukraine and thus creating the relevant legal basis for law enforcement entities.

It is also proved that the term "prevention" is broader in content and etymological meaning than the term "counteraction", since the latter means the reaction of a certain subject of activity (in this case, a law enforcement or law enforcement agency) to the action or inaction of another subject of public relations, i.e. it does not apply to the early stages of prevention of a criminal offense (in particular, at the stage of formation of criminal intent).

Given this, the author proposes to consider violent crime in the context of the theory of prevention and to improve in this regard the legal mechanism for preventing the commission of these criminal offenses at various levels (doctrinal, legislative, law enforcement, etc.).

This conclusion is based not only on the existing doctrinal approaches to this issue, but also on the negative trends in the development of violent crime in Ukraine which have developed today and are caused by the military actions of the aggressor State against our country, the active phase of which began on February 24, 2022.

In particular, the author scientifically substantiates the need to modify at the legislative level in Ukraine those criminal law provisions relating to violent crime, namely: Article 186 of the Criminal Code "Robbery", Article 187 of the Criminal Code "Robbery", Article 1261 of the Criminal Code "Domestic Violence", and others.

Key words: *prevention, counteraction, prevention, prevention, prevention, violent crime, criminal offense.*

Постановка проблеми. У ч. 1 ст. 1 КК України визначено поряд з іншими завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Натомість, у сучасних законодавчих актах все частіше замість терміну «запобігання» вживаються його аналоги, типу: протидія, профілактика, превенція, попередження тощо, що з огляду змісту правоохоронної та правозастосовчої діяльності, а також теоретичних розробок у цьому контексті, не можна визнати тотожними видами суспільно-правової діяльності.

Отже, у наявності не тільки так звана правова колізія, але й прикладна проблема, пов'язана з ефективністю використання у нашій державі правових можливостей суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Враховуючи зазначене, на теоретичному рівні досить важливо з'ясувати сутність зазначених вище термінів, за результатами якого розробити низку науково обґрунтованих заходів, спрямованих у тому числі на підвищення правової захищеності об'єктів кримінального права, на які посягають у тому числі загальнокримінальні насильницькі злочини, маючи на увазі, що в жодному законі зміст цих понять не визначений.

Більш того, закріплення у законодавчих актах України аналогів слова «проти-

дія» (буквально – дія на дію) [1], а саме: превентивна, профілактична, запобіжна діяльність (п. 1 ч. 1 ст. 23, ст. 31, т. ін. Закону України «Про Національну поліцію») – тільки ускладнило розуміння суб'єктами правозастосовної практики щодо сутності і змісту функціонування цього правоохоронного органу у правовій площині реалізації його завдань.

Враховуючи зазначене, метою даної наукової статті є обґрунтування необхідності підвищення правової культури суб'єктів законодавчої та правозастосовчої діяльності шляхом доведення необхідності дотримання принципу пріоритетності норм матеріального права щодо норм процесуального права у контексті завдань запобігання кримінальним правопорушенням.

У свою чергу, головним завданням цієї роботи є здійснення наукового аналізу змісту термінів, які вживаються у чинному законодавстві України та є дотичними до терміну «запобігання» кримінальним правопорушенням, а також визначені їх співвідношення поміж собою з урахуванням правових реалій, пов'язаних з необхідністю недопущення вчинення цих суспільно небезпечних діянь та більш ефективного використання можливостей правоохоронних органів у протидії злочинності.

Стан дослідження. Аналіз доктринальних джерел показав, що питаннями запобігання насильницькій злочинності займаються як фахівці загальної, так і особливої частини кримінального права, а саме: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, П. А. Воробей, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. К. Грищук, О. М. Ігнатов, О. О. Кваша, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та інші.

Поряд з цим, звертає увагу на себе той факт, що учені, які вивчають проблеми правового забезпечення діяльності правоохоронних органів України, досі на доктринальному рівні остаточно не визначилися із тлумаченням терміну «запобігання» та його аналогів (протидія, профілактика, попередження тощо), позаяк останні передбачають реакцію цих суб'єктів тільки на вже вчинене кримінальне правопорушення (здійснюють дію на дію (бездію)).

Саме ця обставина обумовила необхідність розгляду проблем насильницької злочинності через призму існуючих на сьогодні законодавчих підходів в Україні та стала вирішальною при виборі теми даної наукової статті.

Виклад основних положень. Як показали результати вивчення наукової літератури, під запобіганням злочинності (а, досі саме так, не дивлячись на внесені у КК видозміни) розуміють такий вид соціальної профілактики відповідних суб'єктів, що здійснюється на чітко визначеній законодавчій основі, яка спрямована на недопущення вчинення кримінальних правопорушень та усунення, блокування, нейтралізацію тощо детермінант, які обумовили та сприяли їх вчиненню [2]. При цьому, запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика, де остання розуміється як цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення [3].

Залежно від виду норм, запобігання порушенням яких здійснює соціальна профілактика, зокрема й щодо загальнокримінальних насильницьких злочинів, науковці виділяють: а) санітарну, технічну

(запобігання санітарним, технічним порушенням); б) моральну (запобігання аморальним вчинкам), правову (запобігання правопорушенням); в) правову (запобігання адміністративним, цивільним, трудовим правопорушенням та злочинам, у тому числі й насильницького характеру [3]).

У той самий час, якщо підійти до розуміння терміна «соціальна профілактика» на більш високому рівні узагальнення суспільної організації у вигляді соціальної системи в цілому, то слід констатувати, що ця діяльність має

певну досконалість, а тому профілактика має розглядатися як частина збереження досконалості та стабільності цієї системи [2].

Зазначений методологічний підхід дозволив у цій роботі не тільки визначити зміст соціально-профілактичної діяльності з питань запобігання загальнокримінальній насильницькій злочинності, але й чітко обґрунтувати її предмет, а саме: це такий специфічний вид діяльності відповідних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням насильницького характеру (пріоритетним з яких є згідно положень ст. 216 КПК Національна поліція України) щодо перешкоджання дії детермінантів даного виду злочинності, передусім її причин та сприяючих умов, з метою обмеження, нейтралізації та усунення їх протиправного впливу на об'єкти кримінально правової охорони (ч. 1 ст. 1 КК).

Саме цим, на переконання науковців, й визначається функціональна спільність та змістовний зв'язок усіх елементів запобіжної діяльності: її сфер, предмета, цілей, суб'єктів, об'єктів та ін.

Отже, до запобігання даного виду злочинності може належати лише така діяльність, що здійснюється стосовно обмеження дії причин і умов, а також інших детермінантів цього прояву людської анти-суспільної активності [3].

Якщо дану «теоретичну формулу» застосувати до вирішення досліджуваної у цій роботі проблематики та врахувати при цьому пріоритетності норм матеріального права у системі законодавства України, то необхідно визнати, що зокрема, у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» замість завдання «протидія злочинності» варто закріпити завдання щодо

«запобігання кримінальним правопорушенням».

Така видозміна, як видається, дозволить не тільки гармонізувати норми чинного КК та вказаного вище законодавчого акта, але й дасть можливість на практиці підвищити рівень ефективності реалізації принципу системності у нормотворчій діяльності та створить таким чином належні та ефективні правові гарантії охорони об'єктів, на які посягають насильницькі кримінальні правопорушення.

Більш того, при вказаному законодавчому підході, діяльність Національної поліції та інших правоохоронних органів України, перелік яких визначено в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [4], набуде зовсім іншої змістовної спрямованості, а саме – поряд з безпосередньою реакцією на факт вчинення кримінального правопорушення, включаючи насильницького характеру, ці суб'єкти правоохоронної діяльності зобов'язані будуть запобігати, тобто не допускати вчинення будь-якого злочину, а також настання його суспільно небезпечних наслідків з боку винних осіб, а не формально протидіяти зазначеним діям за фактами їх вчинення.

Що це означає у контексті закріплених для вказаного буд якого правоохоронного органу завдань?

Оскільки законодавець визначив завдання протидіяти, а не запобігати кримінальним правопорушенням, то таким чином і формується на практиці зміст безпосередньої діяльності будь якого правоохоронного органу.

Така наукова позиція та тлумачення кримінологічної складової у діяльності, що стосується протидії кримінальним правопорушенням, знайшла своє відображення й у інших галузях законодавства. Так, у КПК 2012 року, жодним словом не сказано про запобігання кримінальним правопорушенням, при тому, що такі норми мали б у ньому бути у силу вторинності походження норм першого щодо КК.

Нелогічність вжитого у законодавстві України, зокрема у Законі України «Про Національну поліцію» терміну «протидія злочинності» підтверджується й іншими нормами даного законодавчого акта, у яких мова ведеться одночасно про:

а) профілактику (органічну складову запобіжної діяльності); б) превенцію (ту ж таки профілактику, з огляду іншомовного походження цього терміну) [1]; в) запобігання вчиненню правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 23 даного Закону).

Отже, необхідність заміни у вказаному законодавчому акті словосполучення «протидія злочинності», яке закріплене у визначенні поняття «Національна поліція України (поліція)» (ст. 1) та у завданнях діяльності цього органу (ст. 2) на інше, більш об'ємне та змістовно спрямоване – «запобігання кримінальним правопорушенням» – є очевидною та об'єктивно необхідною правовою реальністю, яка обумовлена завданнями більш високого рівня, що закріплені як у Конституції України (ст. 3), так і у Європейській конвенції з прав людини, у яких зазначено ключове положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються є найвищою соціальною цінністю, яка має забезпечуватися відповідною діяльністю держави та її органів.

Проте, як свідчить вивчення наукових джерел, прихильники сучасної правової конструкції закріплення у законі завдань правоохоронних органів України мають у зв'язку з цим іншу позицію. Зокрема, термін «протидія» ці учені пропонують розглядати у двох значеннях:

а) кримінально-правовому, тобто у сенсі застосування до винної у вчиненні кримінального правопорушення особи тієї чи іншої норми КК, відповідно до правил так званої кваліфікації злочинів [5];

б) кримінологічному, яке полягає у здійсненні тих заходів, що передбачає зміст терміну «запобігання», мова про який велась вище [6].

Знову ж таки, як видається, навіщо вводити в обіг на законодавчому рівні новий термін, який тільки аспектально (у виді наукового передбачення) передбачає завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням, та у такій постановці не в повній мірі по змісту співпадає із закріпленим у законі принципом законності. Це витікає зі змісту ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої, органи державної влади (у даному випадку – правоохоронні органи) та їх

посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Саме за цим критерієм оцінюють їх діяльність суди України та Європейський Суд з прав людини. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» діяльність правоохоронців, яка суперечить принципу законності, визнається протиправною та кваліфікується як перевищення влади або службових повноважень (п. 5: вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти [7]).

У свою чергу, у рішенні Європейського суду з прав людини від 28 квітня 2016 року у справі «Багієва проти України» (Заява № 41085/05) з цього приводу зазначено, що проведення будь якої слідчої дії має здійснюватися відповідно до закону та визнав у зв'язку з цим порушення процедури обшуку, а також права заявниці з цих питань (ст.ст. 8, 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) [8].

Особливо важливими ці положення є у сенсі і контексті вирішення завдань, що стосуються змісту загальнокримінальної насильницької злочинності, при умові дотримання правил юридичної техніки та принципів нормотворчості [9].

Зокрема, у більшості статей КК, законодавець, вживаючи термін «наси́льство», не здійснив так званого автентичного його тлумачення (тобто роз'яснення, яке виходить від «автора» норм права) [9], віддаючи по суті вирішення питання про його наявність чи відсутність на розсуд суду, рішення якого не відносяться до джерел законодавства (ст. 3 даного Кодексу), породжуючи таким чином підстави для їх оскаржень відповідними учасниками кри-

мінального провадження (ст. ст. 393–394; 424–425 КПК), а також звернення громадян до Європейського Суду з прав людини.

Враховуючи вказану правову прогалина, логічно було б:

1. У примітці до ст. 186 КК «Грабіж» дати визначення поняття «наси́льство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого», під яким слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побойів, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння.

2. У примітці до ст. 187 КК «Розбій» дати визначення поняття «напад», під яким слід розуміти умисні дії, спрямовані на негайне вилучення чужого майна шляхом застосування фізичного або психічного насильства, метою якого є заволодіння чужим майном, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

3. Стаття 126¹ «Домашнє насильство» дати визначення поняття «систематичне», під яким необхідно розуміти три задокументованих випадки насильства, незалежно від того, в якій спосіб закріплено факти вчинення домашнього насильства [10].

4. У такому ж контексті, логічно було б внести зміни у інші статті КК, що стосуються загальнокримінального та іншого насильства.

Висновки. Таким чином, виходячи з отриманих результатів вивчення наукової літератури, законодавчих актів, судової практики, включаючи рішення ЄСПЛ, а також сучасної нормотворчої діяльності, слід констатувати, що лише запобігання, як один із видів соціальної профілактики, здатне у повній мірі та ефективно не тільки реалізовувати визначені у КК завдання, але й своєчасно недопускати вчинення насильницьких кримінальних правопорушень, враховуючи потенційні можливості даної суспільної практики та їх перевагу над тими аналогами (протидія, профілактика, попередження тощо), які все частіше вживаються у законодавчому процесі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1728 с.
2. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: у 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 51–52, 138.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 323–325.
4. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>
5. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / М.Г. Арманов, О.О. Книженко, Н.М. Ярмиш та ін. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 10–12.
6. Бандурка О. М. Ситуаційний аналіз системи протидії злочинності/ Олександр Маркович Бандурка, Олексій Миколайович Литвинов. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 63–71.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 №15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>
8. Справа «Багієва проти України» (Заява № 41085/05). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. С. 365-366, 449.
10. Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 року у справі № 583/3295/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6e1e0&d=5>

REFERENCES:

1. Busel, V.T. (Eds.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Dzhuzha, O.M., Mykhailenko, P.P., Kulyk O.H. et al. (2001). *Kurs kryminolohii: Zahalna chastyna: Pidruchnyk: u 2 kn.* [Criminology course: General part: Textbook: in 2 books.]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: U 3 kn.* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books]. *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky*. (Books 1), (pp. 323–325). Kyiv: Vydavnychy Dim «In Yure» [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv»* [The Law of Ukraine «On State Protection of Court and Law-Enforcement Bodies Staff»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> [in Ukrainian].
5. Armanov, M.H., Knyzhenko, O.O., Yarmysh, N.M. (2017). *Problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii* [Problems of criminal-legal qualification]. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
6. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2021). *Sytuatsiinyi analiz systemy protydii zlochynnosti* [Situational analysis of the crime prevention system]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of criminological association of Ukraine*, 2(25), 63–71 [in Ukrainian].
7. *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyschennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen» vid 26.12.2003 № 15* [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of abuse of power or official powers" dated 12.26.2003 No. 15]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> [in Ukrainian].
8. *Sprava «Bahieva proty Ukrainy» (Zaiava № 41085/05)* [The case "Bahieva v. Ukraine" (Application No. 41085/05)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text [in Ukrainian].
9. Skakun, O.F. (2021). *Teoriia prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
10. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25.02.2021 roku u spravi № 583/3295/19* [Resolution of the Supreme Court dated February 25, 2021 in case No. 583/3295/19]. *iplex.com.ua* Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213443&red=1000033faa38c89ba39fba71a8c4d01ec6e1e0&d=5> [in Ukrainian].

ПОНЯТТЯ «ЗЛОЧИН, ПОВ'ЯЗАНИЙ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ»: ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Шамринський Дмитро Олександрович,

аспірант

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0005-6968-1232

У статті досліджуються підходи до тлумачення змісту та сутності поняття «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», його співвідношення з кримінально-правовою нормою, що встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство, а також особливості застосування у судовій практиці. Стверджується, що існує низка проблем у правозастосуванні, які виникли після впровадження в кримінальне законодавство України інституту домашнього насильства, однак все ще залишаються невирішеними деякі питання, які ускладнюють роботу як правоохоронних органів, так і судової гілки влади, а отже потребують законодавчого врегулювання.

Підтримано позицію, що поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» є значно ширшим, ніж зміст кримінально-правової норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за власне «домашнє насильство». З урахуванням наукової доктрини та вже сформованої правової позиції Верховного Суду запропоновано нормативно закріпити поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством», передбачити у Кримінальному кодексі України можливості призначення обмежувальних заходів не лише за злочини, а й за кримінальні проступки, а відтак і замінити досі наявну в окремих його нормах термінологію із «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» на «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством».

Зроблено висновок, що сформована практика Верховного Суду дає законодавцю можливість закріпити поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» та розмежувати його з «домашнім насильством», усунути наявні проблеми правового регулювання застосування кримінально-правових норм, якими запроваджено криміналізацію домашнього насильства, а відтак і наблизити національне розуміння домашнього насильства до міжнародних стандартів, викладених у Стамбульській конвенції.

Ключові слова: домашнє насильство, злочин, пов'язаний з домашнім насильством, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, обмежувальні заходи.

Shamrynskyi Dmytro. The Concept of "Crime Related to Domestic Violence": Interpretation and Application in Judicial Practice

The article examines the approaches to the interpretation of the content and essence of the concept of "crime related to domestic violence", its correlation with the criminal law provision establishing criminal liability for domestic violence, and the peculiarities of its application in court practice. It is argued that there are a number of problems in law enforcement which have arisen after the introduction of the institute of domestic violence into the criminal legislation of Ukraine, but some issues remain unresolved which complicate the work of both law enforcement agencies and the judiciary and therefore require legislative regulation.

The author supports the position that the concept of "criminal offense related to domestic violence" is much broader than the content of the criminal law provision establishing criminal liability for "domestic violence" itself. Taking into account the scientific doctrine and the already established legal position of the Supreme Court, the author proposes to enshrine the concept of "criminal offense related to domestic violence" in the legislation, to provide for the possibility of imposing restrictive measures in the Criminal Code of Ukraine not only for crimes but also for criminal offenses, and thus to replace the terminology from "crime related to domestic violence" to "criminal offense related to domestic violence" in some of its provisions.

It is concluded that the established practice of the Supreme Court enables the legislator to consolidate the concept of "criminal offense related to domestic violence" and to distinguish it from "domestic violence", to eliminate the existing problems of legal regulation of the application

of criminal law provisions which criminalize domestic violence, and thus to bring the national understanding of domestic violence closer to the international standards of the Istanbul Convention.

Key words: *domestic violence, crime related to domestic violence, criminal offense, criminal misdemeanor, restrictive measures.*

Починаючи з 2014 року, триває активний процес приведення українського законодавства до вимог європейських, стандартів та їх імплементації у вітчизняні нормативно-правові акти. Задля втілення у національний правовий простір положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 [1], законодавцем прийнято низку законів, а саме: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (в редакції від 07.01.2018); Закон України від 14.03.2018 № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації».

Невід'ємною частиною законодавчих новел став і Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [2], яким було криміналізоване домашнє насильство. Зокрема, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) доповнено новими нормами, а окремі його статті зазнали змін. Відтак, з'явився новий склад кримінального правопорушення, визначений у статті 126¹ КК України «Домашнє насильство», яка набула чинності з 11.01.2019, а також новий термін – «злочин, пов'язаний з домашнім насильством».

Закріплення у КК України одночасно двох термінів «домашнє насильство» та «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», з одного боку, як зазначають О. Харитинова та І. Тітко [3], свідчить про гнучкість, яку заклав законодавець, щоб забезпечити комплексне реагування на

будь-які прояви домашнього насильства через призму саме Стамбульської конвенції, рамкова дія якої заснована на чотирьох стовпах (the Four Pillars) – 4-P: Prevention (попереджати усі форми насильства проти жінок), Protection (захищати від усіх форм насильства проти жінок), Prosecution (переслідувати усіх, хто звинувачується у вчиненні актів насильства проти жінок), Policy integration (інтегрувати політики, тобто протидіяти насильству щодо жінок завдяки комплексним інтегрованим механізмам). Однак, з іншого боку, одночасна дія цих двох термінів, без належного їх тлумачення та розмежування, потягнула за собою низку проблем як у теоретичній площині, так і у практичному застосуванні, зокрема під час досудового розслідування таких протиправних діянь та їхньої кваліфікації, а також під час судового розгляду при вирішенні питання про закриття кримінального провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Жодна з норм КК України досі не містить визначення «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», що надає підґрунтя для досліджень у науці кримінального права, поступового формування судової практики саме з цих питань, а у кінцевому результаті і вирішення наявних суперечностей.

Дослідженнями домашнього насильства у кримінальній доктрині займалися О. Дудоров, Ю. Ковалик, Д. Крикливець, С. Мирославський, І.Тітко, М. Хавронюк, О. Харитинова, С. Щербак та інші науковці. Водночас деякі питання особливостей кваліфікації саме кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, залишились відкритими.

На цей час у науковому середовищі вже сформоване бачення теоретичної конструкції «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», і учені дійшли einstайного висновку, що його зміст значно ширший, ніж термін «домашнє насильство» в розумінні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹

КК України. Втім, позиції науковців щодо визначення його сутності різняться і фактично розділились на такі напрями.

До злочину, пов'язаного з домашнім насильством, О. Дудоров та М. Хавронюк [4] відносять будь-який злочин, який: 1) полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві; 2) вчиняється у сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; 3) наслідками якого є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи; 4) вчиняється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи).

На думку О. Харитонової та І. Тітка [3], злочин, пов'язаний з домашнім насильством, це: 1) злочин, передбачений ст. 126¹ КК України; 2) злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; 3) злочин, поєднаний з обтяжуючими обставинами, передбаченими у п. 6¹ ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебував (перебуває) у близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України в частині «вчинення злочину... у присутності дитини».

Схожої, але дещо іншої позиції притримується Ю.Ковалик, який до злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, відносить перелічені вище протиправні діяння за умови, що вони відбулись в одній із форм домашнього насильства, тобто у фізичній, сексуальній, психологічній або економічній [5], що виглядає логічним та послідовним.

Однак, на мою думку, найбільш широке тлумачення поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, пропонує А. Вознюк [6], який визначає його як будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене особливою частиною КК України, що полягає у застосуванні фізичного, психологічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Цей же автор, залежно від видів домашнього насильства, усі злочини, пов'язані з домашнім насильством, класифікує на чотири групи: 1) злочини, пов'язані з домашнім насильством фізичного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК України); 2) психологічного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 129, 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК України); 3) економічного характеру (наприклад, передбачені ст. ст. 150, 150¹, 164, 165, 166, 167, 304 КК України); 4) сексуального характеру (ст. ст. 152, 153, 154 КК України) [7].

Варто згадати, що у кримінальному законодавстві відсутнє визначення поняття «близькі відносини», яке згадується у ст. 67 КК України. Воно міститься у Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (п. 8 ч. 1 ст. 2), згідно якого близькі відносини – це сімейні відносини між особами, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі між особами, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також незалежно від зазначених умов відносини між чоловіком та дружиною, батьком (вітчимом), матір'ю (мачухою) та сином (пасинком) та/або дочкою (падчеркою), усиновлювачем та усиновленим, зятем та тестем, тещею, невісткою та свекром, свекрухою, а також відносини опіки між опікуном та особою, яка перебуває під опікою, відносини піклування між піклувальником та особою, яка перебуває під піклуванням [8].

Зважаючи на наведені вище класифікації злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, беручи до уваги наведені у статті 67 КК України обтяжуючі обста-

вини та тлумачення поняття близьких відносин у законодавстві, а відтак і коло осіб, які є їх учасниками, можна дійти висновку, що на цей час встановити як на законодавчому рівні, так і у теоретичній площині виключний перелік таких злочинів досить складно.

Втім, вбачається за можливе взяти за основу класифікацію кримінальних правопорушень цієї категорії, наведену А. Вознюком, однак, сформулювати її не за видами домашнього насильства, а за розділами Особливої частини КК України, і тоді вона буде дещо ширшою. Проте охопити всі ймовірні склади злочинів, передбачені Особливою частиною КК України, об'єктивна сторона яких може включати дії, пов'язані з домашнім насильством, дуже проблематично.

При цьому кількість проблемних питань у практичному застосуванні зазначених новацій кримінального законодавства збільшилась з впровадженням Законом України від 22.11.2018 № 2617-VIII інституту кримінальних проступків та введенням поняття «кримінальних правопорушень», які поділяються на «злочини» та «кримінальні проступки» [9]. Відтак, термін «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» вступив у протиріччя з оновленою термінологією КК України, оскільки поняття «кримінального проступку» охопило ряд складів, передбачених КК України, пов'язаних із домашнім насильством, у тому числі передбачені ч. ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК України.

Так, в окремих нормах КК України термін «злочин» був замінений на «кримінальне правопорушення», у тому числі в п. п. 6, 6¹ ч. 1 ст. 67 КК України, однак, положення, що регламентують застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство (ч. 2 ст. 76, ст. 91¹ КК України), залишились такими ж. За таких обставин, законодавець надав можливість застосовувати обмежувальні заходи, передбачені ст. 91¹ КК України, до осіб, які вчинили домашнє насильство, виключно у формі злочину.

Крім того, наразі існують суперечності в назві статті 91¹ КК України «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» (як вже зазначалось вище, склад злочину

«Домашнє насильство» передбачений лише статтею 126¹ КК України), та в змісті її норм, зокрема у частині першій цієї ж статті мова йде про можливість застосування судом до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальних заходів в інтересах потерпілого, однак вже не від домашнього насильства, а від «злочину, пов'язаного з домашнім насильством».

З наведеного можна зробити висновок, що законодавець передбачив можливість застосування обмежувальних заходів лише до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 126¹ КК України, що, на мою думку, не сприяє реалізації в повній мірі завдань кримінального провадження та потребує зміни цієї норми закону.

У продовження проблематики, пов'язаної з введенням інституту кримінальних проступків, необхідно зауважити, що деякі із кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, у тому числі передбачені ст. ст. 126¹, 125, 126, 129, 154 КК України, згідно ст. 477 КПК України віднесено до кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке може бути розпочато тільки на підставі заяви потерпілого. При цьому законодавець виключив можливість потерпілої особи відмовитись від обвинувачення у провадженнях приватного обвинувачення саме щодо проваджень досліджуваної категорії, доповнивши п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України словами «крім злочинів, пов'язаних з домашнім насильством».

Таке формулювання у згаданих вище нормі, з огляду на відсутність визначення термінів «домашнє насильство» та «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», їх розмежування, неузгодження останнього з введеним терміном «кримінальний проступок», не сприяло єдності судової практики при застосуванні положень ст. 284 КПК України до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення про злочини, пов'язані з домашнім насильством, а навпаки потягло прийняття суперечливих судових рішень.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного Кримінального суду в ухвалі від 03.10.2019 р. [10], дійшов до висновку, що «викорис-

тане у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України законодавче формулювання «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», яким встановлюється обмеження для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, є відсилочним виключно до змісту ст. 126¹ КК України, а відтак кваліфікація дій особи за ч. 1 ст. 125 КК України не дає підстав розцінювати передбачений цією статтею злочин як такий, що пов'язаний з домашнім насильством, а тому і вважати, що за таких умов є обмеження для закриття кримінального провадження у разі відмови потерпілого від обвинувачення». Майже ідентичну позицію викладено і в ухвалі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного Кримінального суду від 21.10.2019 [11].

Кардинально протилежний висновок зробив Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду в ухвалі від 28.11.2019 [12]. Аналізуючи комплексний характер домашнього насильства, Суд підкреслив неправильність його звуженого тлумачення та зазначив: «...поняття «домашнє насильство» має комплексний характер, регламентується у різних сферах суспільних відносин, а тому при встановленні змісту поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» слід виходити із конкретних фактичних обставин вчиненого насильства щодо особи, а не юридичної оцінки дій винуватця. У зв'язку з цим, колегією суддів передано провадження на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Однак з такими висновками щодо відсилочного поняття «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду не погодилась. Відповідно до висновку останньої, викладеному у постанові від 12.02.2022 [13], формулювання поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» згідно з нормою ст. 126¹ КК України, оскільки може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й інших суспільно небезпечних діянь, які мають ознаки домашнього насильства. Тому поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» не є відсилочним (до ст. 126¹ КК України),

у розумінні законодавця має комплексний характер і регламентується у різних сферах суспільних відносин, а при встановленні змісту згаданого поняття слід виходити з конкретних фактичних обставин справи, які враховуються під час кваліфікації дій винуватця.

У контексті зазначеного, злочин, пов'язаний з домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один з елементів, перелічених у статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК України як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [14] під домашнім насильством розуміється діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Також суд дійшов до висновку, що встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, але за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього.

Спільне питання щодо можливості застосування положень п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України до кримінальних проступків, пов'язаних з домашнім насильством, частково було вирішено в Законі від 17.06.2020 № 720-IX, яким поняття «злочин» у цій нормі замінено на поняття «кримінальне правопорушення» (пов'язане з домашнім насильством).

У свою чергу, Верховний Суд у своїх подальших рішеннях (від 25.02.2020 у справі № 442/2191/19, від 10.03.2020 у справі № 531/270/19, від 19.03.2020 у справі № 675/813/19, від 31.03.2021 у справі № 155/457/20, від 17.06.2021 у справі № 717/764/20) притримувався позиції, що обов'язковою умовою визнання судом злочину пов'язаним із домашнім насильством є відображення зазначеного у формулюванні обвинувачення (у повідомленні про підозру, в обвинувальному акті) із встановленням органами досудового розслідування відповідних фактичних обставин (ступінь родинних відносин або спорідненості між потерпілим та винуватцем, характер насильства тощо).

Вже цього року, у постанові від 06.03.2023 у справі № 472/302/22 Верховний Суд зазначив, що поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», яке вживається в п.7 ч.1 ст.284 КПК України, охоплює не лише склад злочину, передбачений статтею 126-1 КК України, а й інші суспільно-небезпечні діяння, які мають ознаки домашнього насильства. Коли особі пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, і він мав можливість захищатися від цього обвинувачення, то кримінальне провадження не може бути закрито у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [15]. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2023 (справа № 496/4142/14-к) наголошено на обов'язковості зазначення стороною обвинувачення у повідомленні про підозру, обвинувальному акті про те, що суспільно небезпечне діяння пов'язане з домашнім насильством, а на обґрунтування цього надавати докази [16].

Отже, за відсутності в обвинувальному акті посилання на вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством,

кривдник може уникнути кримінальної відповідальності, а кримінальне провадження стосовно нього може бути закрито.

З викладеного слідує, що і науковці, і практики з часом одностайно прийшли до висновку, що поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» є значно ширшим, ніж зміст кримінально-правової норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за власне «домашнє насильство».

Крім того, сформована практика Верховного Суду дає законодавцю можливість закріпити поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» та розмежувати його з «домашнім насильством», усунути наявні проблеми правового регулювання застосування кримінально-правових норм, якими запроваджено криміналізацію домашнього насильства, а відтак і наблизити національне розуміння домашнього насильства до міжнародних стандартів, викладених у Стамбульській конвенції.

На цей час напрацюваннями судової практики подолано низку проблем у правозастосуванні, які виникли після впровадження в кримінальне законодавство України інституту домашнього насильства, однак все ще залишаються невирішеними деякі питання, які ускладнюють роботу як правоохоронних органів, так і судової гілки влади, а отже потребують законодавчого врегулювання.

Зокрема, з урахуванням наукової доктрини та вже сформованої правової позиції Верховного Суду, вбачається раціональним та логічним нормативне закріплення поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством», передбачення у КК України можливості призначення обмежувальних заходів не лише за злочини, а й за кримінальні проступки, а відтак і заміну досі наявної в окремих його нормах термінології із «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» на «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок

і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>

3. Харитонova О. В., Тітко І. А. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. Liga Zakon Юрліга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats

4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел КК України) / за ред. М.І. Хавронюка. К. : Ваіте, 2019. 288 с.

5. Ковалик Ю. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством, як підстава призначення особі одного чи декількох обмежувальних заходів. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/36.pdf>

6. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55(2). С. 6–14.

7. Вознюк А. А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 111–114.

8. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>

10. Ухвала Верховного Суду від 03.10.2019 у справі № 653/666/19, провадження № 51-4906ск19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84746160>

11. Ухвала Верховного Суду від 21.10.2019 року у справі № 474/442/19, провадження № 51-5124ск19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85075665>.

12. Ухвала Верховного Суду від 28.11.2019 у справі № 453/225/19, провадження № 51-4000 км 19, URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86035315>

13. Постанова Верховного Суду від 12.02.2023 у справі № 453/225/19, провадження № 51-4000км19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/>.

14. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

15. Постанова Верховного Суду від 06.03.2023 у справі № 472/302/22, провадження № 51-170км23. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109479890&red=1000033b7467d02d95e025c21f12df66cd083c&d=5>.

16. Постанова Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 496/4142/14-к, провадження № 51-4103км22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109303198&red=1000031d833a72ead3dd8a71f2f7323032716d&d=5>.

REFERENCES:

1. Konventsia Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyshchamy : pryiniata 11 traw. 2011 roku. Ofitsiynny pereklad [Council of Europe. Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence from 11 2011. Official translation]. (n.d.). <https://www.coe.int/en/web/portal/home> Retrieved from <https://rm.coe.int/1680462546> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrayiny z metoyu realizatsiyi polozhen' Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu z tsymy yavyshchamy : pryiniaty 6 grud. 2017 roku № 2227-VIII [Law of Ukraine on Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to implement the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence from December 6 2017, № 2227-VIII]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> [in Ukrainian].

3. Kharytonova, O. V., & Titko, I. A. (2020). Zlochyn, pov'yazanyy z domashnim nasyt'stvom: pravovi problemy ta praktychni rekomendatsiyi [Crime related to domestic violence: legal

problems and practical recommendations] Liga Zakon Yurliha. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analytcs/192450_zlochin-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemita-praktichn-rekomendats [in Ukrainian]

4. Dudorov, O.O., & Khavronyuk, M.I. (2019). Vidpovidal'nist' za domashnye nasyt'stvo i nasyt'stvo za oznakoyu stati (naukovo-praktychnyy komentar novel KK Ukrayiny) [Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on the novels of the Criminal Code of Ukraine)] / za red. M.I. Khavronyuka [in Ukrainian]

5. Kovalyk, Yu.M. (2022). Zlochin, pov'yazanyy z domashnim nasyt'stvom, yak pidstava pryznachennya osobi odnogo chy dekil'kokh obmezhuval'nykh zakhodiv [A crime related to domestic violence as a basis for imposing one or more restrictive measures on a person]. *Elektronne naukove vydannya «Analytychno-porivnyal'ne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Jurisprudence»*. Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/36.pdf> [in Ukrainian]

6. Voznyuk, A.A. (2019). Kryminal'na vidpovidal'nist' za domashnye nasyt'stvo: aktual'ni pytannya teorii ta praktyky [Criminal liability for domestic violence: current issues of theory and practice]. *Forum prava – Law forum*. 55 (2), 6–14. [in Ukrainian]

7. Voznyuk, A.A. (2019). Obmezhuval'ni zakhody, shcho zastosovuyut'sya do osib, yaki vchynily domashnye nasyt'stvo [Restrictive measures applied to persons who have committed domestic violence]. II Vseukrain'ska naukovo-praktychna konferentsiia «Aktual'ni problemy kryminal'noho prava, protsesu, kryminalistyky ta operativno-rozshukovoyi diyal'nosti» – The Second All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Current Issues of Criminal Law, Procedure, Criminalistics and Operational Investigative Activities». (pp. 111–114). Khmel'nyts'kyy : Vyd-vo NADPSU [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky : pryiniaty 23 lut. 2006 roku № 3480-IV. [The Law of Ukraine «On capital markets and organized commodity markets»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' : pryiniaty 22 lyst. 2018 roku № 2617-VIII. [The Law of Ukraine « On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [in Ukrainian].

10. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 03.10.2019 u spravi № 653/666/19, provadzhennya № 51-4906sk19. [Decision of the Supreme Court dated October 3, 2019 in case No. 653/666/19] Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84746160> [in Ukrainian].

11. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 21.10.2019 roku u spravi № 474/442/19, provadzhennya № 51-5124sk19. [Decision of the Supreme Court dated October 21, 2019 in case No. 474/442/19]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/85075665> [in Ukrainian].

12. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 28.11.2019 u spravi № 453/225/19, provadzhennya № 51-4000 km 19. [Decision of the Supreme Court dated November 28, 2019 in case No. 453/225/19]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/86035315> [in Ukrainian].

13. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.02.2023 u spravi № 453/225/19, provadzhennya № 51-4000km19. [Decision of the Supreme Court dated February 12, 2023 in case No. 453/225/19]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy Pro zapobihannya ta protydiyu domashn'omu nasyt'stvu : pryiniaty 7 grud. 2017 roku № 2229-VIII. [Law of Ukraine On preventing and combating domestic violence from December 7 2017, № 2229-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 06.03.2023 u spravi № 472/302/22, provadzhennya № 51-170km23. [Decision of the Supreme Court dated March 06, 2023 in case No. 472/302/22]. Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109479890&red=1000033b7467d02d95e025c21f12df66cd083c&d=5> [in Ukrainian].

16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28.02.2023 u spravi № 496/4142/14-k, provadzhennya № 51-4103km22. [Decision of the Supreme Court dated February 28, 2023 in case No. 496/4142/14-k]. Retrieved from <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109303198&red=100031d833a72ead3dd8a71f2f7323032716d&d=5> [in Ukrainian].

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 346.7:620.91

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/12>

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

Грачук Вадим Сергійович,

асистент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0002-1696-2485

Стаття присвячена аналізу сучасного стану законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні. В умовах війни, розпочатої проти України російською федерацією, питання пошуку та заміщення традиційної енергії, поширення та використання альтернативних джерел є вкрай актуальними.

У статті проаналізовані основні засади та тенденції реформування енергетичної сфери в Україні та встановлено такі характерні ознаки: а) реформування відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС; б) спостерігається відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики (більшість нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики постійно змінюється та носить суто декларативний характер); в) характерний значний ступінь динамічності законодавства; г) відмічається програмний характер нормативно-правових актів, головною рисою якого є прагнення до реформування енергетичного сектору, подальшого розвитку використання альтернативних джерел енергії та адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Виявлено відсутність належного застосування та правового регулювання в законодавстві України інших, широкопоширених у світі, альтернативних джерел енергії, зокрема, аеротермальної, геотермальної, гідротермальної.

Зроблено висновок, про те, що сучасних умовах законодавство у сфері альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі реформування, вектор якого обирається зважаючи на важливість забезпечення сталого розвитку виробництва енергії з альтернативних джерел, як ключового інструменту гарантування енергетичної незалежності держави, з урахуванням усіх викликів воєнного та післявоєнного часу.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, законодавче забезпечення, сталий розвиток, ЄС, енергетична безпека.

Hrachuk Vadym. Legislative support for the use of alternative energy sources in Ukraine

The article analyses the current state of legislative support for the use of alternative energy sources in Ukraine. In the context of the war waged against Ukraine by the Russian Federation, the issues of searching for and replacing traditional energy, spreading and using alternative sources are extremely relevant.

The article analyses the main principles and trends of reforming the energy sector in Ukraine and identifies the following characteristic features: a) the reform is heavily influenced by the EU-Ukraine Association Agreement; b) there is no clear system of legislation in the field of alternative energy (most of the regulatory legal acts in the field of alternative energy are constantly changing and are purely declarative); c) a significant degree of dynamism of legislation is characteristic; d) the programme nature of regulatory legal acts is noted.

It was found that other alternative energy sources, which are widespread in the world, in particular, aerothermal, geothermal, and hydrothermal, have not found proper application and legal regulation in the legislation of Ukraine.

It is concluded that under current conditions, the legislation in the field of alternative energy in Ukraine is at the stage of reform, the vector of which is chosen with due regard

for the importance of ensuring sustainable development of energy production from alternative sources as a key instrument for guaranteeing the energy independence of the State, taking into account all the challenges of wartime and post-war periods.

Key words: *alternative energy sources, legislative support, sustainable development, EU, energy security.*

Постановка проблеми. До початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України відновлювані джерела енергії вважались світовою спільнотою, у першу чергу, інструментом боротьби з невідворотною зміною клімату та скорочення викидів вуглецю [1].

З перших годин після вторгнення, російські війська масовано обстрілюють не лише українські міста і селища, але й намагаються знищити критичні об'єкти енергетичної інфраструктури: високовольтні мережі, трансформаторні підстанції, диспетчерські пункти, а також безпосередньо електростанції, включно з об'єктами відновлюваної енергетики. Загалом, після об'єктів атомної енергетики та ліній електропередачі, електростанції відновлюваної енергетики стали другими по пріоритетності знищення для російських загарбників.

24 лютого 2022 року розпочався зворотній відлік часу не лише до військової перемоги України над російським загарбником, але й до її енергетичної незалежності. Завдяки цій кривавій війні, цінність відновлюваних джерел енергії трансформувалась з більш екологічної на безпекову та економічну. Ще 2021 року український сектор відновлюваної енергетики виборював собі право функціонувати за справедливих умов, гарантованих державою, але вже у 2022 році – готується стати однією з основ післявоєнної відбудови України та подальшого нарощення енергетичної незалежності держави. На сьогоднішній день – вітрова, сонячна, біо, мала гідро та воднева енергетики є запорукою енергетичної безпеки та незалежності держав, а її собівартість є значно нижчою за викопне паливо [1]. Щодо України, то частка таких джерел відновлюваної енергетики як вітрова енергія, енергія сонця та енергія води (гідроенергетика). становить приблизно 99% від усієї енергії, виробленої з відновлювальних джерел [2].

Підписання у 2014 році Україною Угоди про асоційоване членство з ЄС та принци-

повий вектор розвитку у напрямку європейської інтеграції, водночас, актуалізація в умовах війни питань пошуку, поширення, використання та заміщення традиційної енергії, здобуває ще більшої популярності та обумовлює науковий інтерес як щодо європейського досвіду розвитку альтернативної енергетики і реалізації програм щодо її впровадження так і щодо дослідження особливостей національного правового регулювання відновлювальної енергетики. Як зазначає Харитонова Т. Є. розвиток новітнього енергетичного законодавства, що стане запорукою екологічної нейтральності, – це реальність для багатьох країн світу та Європи, невід'ємною частиною якої є Україна [3]. Разом з тим, розвиток джерел відновлювальної енергетики є важливим елементом стратегій сталого розвитку: на глобальному рівні – Цілі сталого розвитку на період до 2030 р., на регіональному рівні – Стратегія сталого розвитку ЄС, на національному рівні – Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р [4, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання особливостей правового регулювання використання відновлювальних джерел енергії висвітлювались у роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Т. Є. Харитонова [3], Х. А. Григор'єва [3], К. М., Караханян [3], М. С. Дубінін [3], І. І. Григорецька [4], Є. О. Платонова [5], І. І. Дороніна [6, с. 31-43].

Водночас, беручи до уваги воєнні виклики та той факт, що проблематика правового регулювання альтернативної енергетики не належить до традиційних, добре вивчених сфер суспільних відносин, дослідження сучасного стану законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні є актуальними та своєчасними.

Метою статті є аналіз сучасного законодавчого забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підвалини законодавчого забезпечення альтернативної енергетики були закладені у результаті прийняття Закону України «Про енергозбереження» [7] та Закону України «Про електроенергетику» [8], що заклали підвалини законодавчого забезпечення функціонування енергетичної системи, зокрема і її невід'ємної складової – альтернативної енергетики.

В нормах Закону України «Про енергозбереження» уперше було закріплено визначення нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії, заходи стимулювання енергозбереження, зокрема, для розвитку альтернативної енергетики. Законом встановлено, що нетрадиційні та поновлювані джерела енергії це джерела, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси [7].

Прийняття спеціального законодавства у сфері альтернативної енергетики, а саме, Закону України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року дало можливість визначити коло правових, соціально-економічних, екологічних та організаційних засад використання альтернативних видів палива [9].

У прийнятому Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20.02.2003 р. законодавець закріплює та оперує поняттям «альтернативні джерела енергії» (під яким розуміються відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів) яке є ширшим, оскільки окрім екологічно чистих відновлюваних джерел включає і вторинні енергетичні ресурси [10].

Варто зауважити, що під відновлювальною енергією відповідно до статті 2 Директиви ЄС 2018/2001 розуміється енергія з відновлюваних невикопних джерел, а саме

вітру, сонця (сонячна теплова та сонячна фотоелектрична) та геотермальна енергія, енергія всього навколишнього середовища, енергія припливів, хвиль та інша океанічна енергія, гідроенергія, біомаса та біогаз, включаючи той, що утворюється під час очищення стічних вод [11].

Важливим кроком на шляху переходу України від галузевих програм до стратегічного програмування розвитку альтернативної енергетики стало схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року [12]. У вказаному документі ній зазначалося, що розвиток відновлюваних джерел енергії країни у довгостроковій перспективі повинен відбуватися з урахуванням їх потенційних переваг на основі економічної конкуренції з традиційними джерелами. Наголошується на необхідності використання при освоєнні та розвитку відновлюваних джерел енергії механізмів підтримки та стимулювання («зелений тариф»), а також забезпеченні на законодавчому рівні сприятливих умов для інвестування.

Вбачаємо, що прийняття довгострокової Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 [13] дозволило врахувати перспективи зростання виробництва електроенергії на базі відновлюваних джерел енергії на основі твердої біомаси і біогазу, енергії сонця та вітру. 21 квітня 2023 було прийнято Енергетичну стратегію України на період до 2050 року [14], якою передбачається досягнення Україною вуглецевої нейтральності енергетичного сектору до 2050 року, та яка відображає цілі Європейського зеленого курсу (Green Deal) та базується на принципах комплексного підходу до формування і реалізації політики у сфері енергетики, створення умов для сталого розвитку економіки України. Передбачається, що поставлені цілі досягатимуться шляхом розвитку всебічного використання відновлюваних джерел енергії, сучасної та безпечної атомної генерації, модернізації та автоматизації систем передачі та розподілу. Відповідно, втратила чинність попередня довгострокова Енергетична стратегія України на період до 2035 року.

Із прийняттям Закону України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15 грудня 2010 року [15] Україна взяла на себе зобов'язання здійснити імплементацію ряду директив ЄС, серед яких Директива 2001/77/ЄС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії. Приєднання України до цього Договору розпочало, як зазначає Караханян К. М. інтеграційний етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії, який характеризується трансформацією законодавства під впливом розширення міжнародного співробітництва у напрямі стимулювання енергетичного переходу, а також адаптацією національної правової бази у сфері альтернативної енергетики до відповідного законодавства ЄС [3, с. 26].

Нанесення шкоди значній частині енергетичної інфраструктури держави у результаті воєнних дій позначилося на скороченні обсягів відновлюваної генерації, поглибленні фінансової кризи на ринку альтернативних джерел енергії, призупиненні будівництва вітроелектростанцій, обмеженні розміру виплат за «зеленим» тарифом на період дії воєнного стану [3, с. 32]. Станом на кінець грудня внаслідок масованих атак Росії в Україні пошкоджено або знищено близько 50% української енергосистеми: підстанцій та високовольтних ліній електропередач. Росія щодня обстрілює українську інфраструктуру, завдаючи все нових і нових збитків [16].

Тому, один із ключових способів гарантувати Україні (та, відповідно, Європі) безпеку – розвивати відновлювані джерела енергії. Інформативними є результатами соціологічного дослідження організації «Екодія» про настрої українців щодо відновлюваних джерел енергії, відповідно до якого – більшість опитаних (78%) ставляться до відновлюваних джерел енергії позитивно. Серед дев'яти областей, де проводили опитування, лідирує Дніпропетровська, яка потерпає від регулярних обстрілів Росією енергетичної інфраструктури. Також переважна більшість опитаних (88%) погоджується з думкою, що Україна має достатньо природних ресурсів

для розвитку чистих джерел енергії. Водночас лівова частка респондентів та респонденток підтримує ідею зменшити використання викопного палива та поступово закривати атомні станції. Отже, більшість населення переконана, що чисті джерела енергії є ключовим фактором майбутнього розвитку енергетичної системи України та запорукою підвищення енергетичної безпеки [16].

На цьому шляху важливими політико-правовими рішеннями стали синхронізація енергосистем України та Молдови з енергосистемою континентальної Європи (ENTSO-E) (16 березня 2022 року); затвердження Європейською Комісією плану щодо прискореної відмови від російських енергоносіїв REPowerEU (18 травня 2022 року); надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС (23 червня 2022 року); підписання спільної декларації про асоціацію між Україною та Міжнародним енергетичним агентством (МЕА) (19 липня 2022 року); ратифікація Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімату (20 вересня 2022 року); презентація Національного плану відновлення України, підготовленого урядом України та представленого на Конференції з відновлення України (Лугано, Швейцарія, 4–5 липня 2022 року) [17].

Поруч із такими джерелами енергії як вітрова енергія, енергія сонця та енергія води – які є основними альтернативними видами в Україні, у світі широко використовуються інші види альтернативних джерел енергії (аеротермальна, геотермальна, гідротермальна), які ще не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України. Дані види енергії фрагментарно урегульовані нормами Закону України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року, де закріплюється їх визначення та деякі положення про особливості правового регулювання їх використання, проте цього недостатньо для належного впровадження даних видів енергії до енергетичного сектору країни.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що беручи до уваги виклики воєнного та післявоєнного часу які постали перед Україною,

забезпечення сталого розвитку виробництва енергії з альтернативних джерел є ключовим інструментом гарантування енергетичної незалежності держави.

Характерними ознаками сучасного законодавчого забезпечення функціонування альтернативної енергетики в Україні є те, що:

- вітчизняна доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні знаходиться на етапі становлення;

- відбувається процес реформування енергетичного законодавства, який започаткований прийняттям нового Закону України «Про ринок електричної енергії», що безпосередньо пов'язаний із розвитком альтернативної енергетики в державі. Проявом реформування є активне внесення до основних енергетичних законів (у середньому щопівроку) змін, які модифікують регуляторне середовище. Особливо активно зміню-

ється підзаконне нормативно-правове регулювання;

- реформування енергетичної сфери в Україні відбувається під значним впливом Угоди про асоціацію з ЄС;

- спостерігається відсутність чіткої системи законодавства у сфері альтернативної енергетики (більшість нормативно-правових актів у сфері альтернативної енергетики постійно змінюється та носить суто декларативний характер);

- відмічається програмний характер нормативно-правових актів, головною рисою якого є прагнення до реформування енергетичного сектору, подальшого розвитку використання альтернативних джерел енергії та адаптації законодавства України до законодавства ЄС;

- не знайшли належного застосування та правового регулювання в законодавстві України інші, широкопоширені у світі, альтернативні джерела енергії, зокрема, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрій Конеченков. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>.

2. Поліщук Олег Васильович. Розвиток альтернативної енергетики в Україні: стан та перспективи розвитку. URL: <http://www.er.gov.ua/doc.php?f=2582>

3. Правове забезпечення альтернативної енергетики в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Т. Є. Харитонові, д.ю.н., проф. Х. А. Григор'євої, к.ю.н., доц. Є. О. Платонові. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 364 с.

4. І. Григорецька. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. Морська безпека та оборона. № 1. 2023. С. 9–15.

5. Платонова Є. О. Тенденції правового регулювання альтернативної енергетики України в умовах війни URL: / <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef10110e-fefe-4651-8d96-03a891da0ea6/content>

6. Дороніна І. І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 1 (44). 2020. С. 31–43.

7. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text> (втратив чинність 13.11.2021 року)

8. Про електроенергетику: Закону України від 16.10.1997 (втратив чинність 01.07.2019 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Про альтернативні види палива: Закону України від 14 січня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>

10. Про альтернативні джерела енергії: Закону України від 20.02.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>

11. Директива ЄС 2018/2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj>

12. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013. № 1071-р. (втратила чинність 18.08.2017 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text>

13. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня

2017. № 605 (втратила чинність 21.04.2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

14. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>

15. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 170. 27

16. Альона Вишницька. Чому відновлювана енергетика – це запорука безпеки для України під час та після війни. URL: <https://ua.boell.org/uk/2023/02/22/chomu-vidnovlyuvana-enerhetyka-tse-zaporuka-bezpeky-dlya-ukrayiny-pid-chas-ta-pislya>

17. Україна та Європейський зелений курс. Річний моніторинговий звіт. 2022 рік. URL: <https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/>

REFERENCES:

1. Konechenkov, Andrii. Sektor vidnovliuvanoi enerhetyky Ukrainy do, pid chas ta pislia viiny [Ukraine's renewable energy sector before, during and after the war]. (n.d.). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>.

2. Polishchuk, Oleh Vasylovych. Rozvytok alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [Development of alternative energy in Ukraine: current state and prospects]. (n.d.). *er.gov.ua* Retrieved from <http://www.er.gov.ua/doc.php?f=2582>

3. Kharytonova, T. Ye., Hryhor'ieva, Kh. A, & Platonova, Ye. O. (2023). *Pravove zabezpechennia alternatyvnoi enerhetyky v Ukraini* [Legal support for alternative energy in Ukraine]. Lutsk : Vezha-Druk [in Ukrainian].

4. Hryhoretska, I. (2023). Pravove rehuliuвання vidnovliuvanoi enerhetyky: yevropeyskyi ta ukraïnskyi pidkhody [Legal regulation of renewable energy: European and Ukrainian approaches]. *Morska bezpeka ta oborona – Maritime security and defence* 1, 9–15

5. Platonova, Ye. O. (2023). Tendentsii pravovoho rehuliuвання alternatyvnoi enerhetyky Ukrainy v umovakh viiny [Trends in the Legal Regulation of Alternative Energy in Ukraine in the Time of War] (n.d.). *dspace.onua.edu.ua* Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ef10110e-fefe-4651-8d96-03a891da0ea6/content>

6. Doronina, I. I. (2020). Nomatyvno-pravove zabezpechennia rozvytku vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini [Nominal legal support for the development of renewable energy in Ukraine.]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannya – Public administration and local government*, 1 (44), 31–43. (n.d.). *journals.politehnica.dp.ua* Retrieved from <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/210/184>

7. Zakon Ukrainy pro enerhozberezhennia/ (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Zakonu Ukrainy pro elektroenerhetyku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Zakonu Ukrainy pro alternatyvni vydy palyva. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>

10. Zakonu Ukrainy pro alternatyvni dzherela enerhii. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>

11. Dyrektyva YeS 2018/2001. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj>

12. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro enerhetychny stratehiu Ukrainy na period do 2030 roku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text>

13. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro enerhetychny stratehiu Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist». (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

14. Pozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2050 roku. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>

15. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Protokolu pro pryiednannia Ukrainy do Dohovoru pro zasnuvannia Enerhetychnoho Spivtovarystva. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from

16. Vyshnytska, Alona (2023). Chomu vidnovliuvana enerhetyka – tse zaporuka bezpeky dlia Ukrainy pid chas ta pislia viiny [Why renewable energy is a guarantee of security for Ukraine during and after the war] (n.d.). *ua.boell.org*. Retrieved from <https://ua.boell.org/uk/2023/02/22/chomu-vidnovlyuvana-enerhetyka-tse-zaporuka-bezpeky-dlya-ukrayiny-pid-chas-ta-pislya>

17. Ukraina ta Yevropeiskyi zelenyi kurs. Richnyi monitorynhovyi zvit. 2022 rik [Ukraine and the European Green Deal. Annual monitoring report. 2022.]. (n.d.). *dixigroup.org*. Retrieved from <https://dixigroup.org/analytic-cat/zvity/>

УДК 94(477)] «1919/1920»

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/13>

АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ПОРЯДКУ УПРАВЛІННЯ ПОДІЛЬСЬКИМ КРАЄМ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК НАПЕРЕДОДНІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

Карнатовський Андрій Леонідович,

магістр, аспірант

Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

ORCID ID: 0000-0003-3523-5670

У статті проведено розгляд так званої «окупації» Поділля в 1919–1920 рр. польськими військами з метою визначення її впливу на історичний розвиток краю та знаходження відповіді на питання: чи була вона корисною для краю та його населення чи навпаки принесла горе та страждання. Під час тимчасового перебування польських військ на теренах Поділля наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., польська адміністрація у здійсненні своєї політики на Поділлі спиралася на місцевих поляків, які плекали сподівання на відновлення історичної Речі Посполитої у її колишніх кордонах. Очевидно, що це спричинило у регіоні загострення українсько-польських міжетнічних стосунків. Така політика польського війська й місцевої польської еліти викликала перманентні протести Головноуповноваженого Української Народної Республіки І. Огієнка, інших українських діячів. Проведено аналіз змін в структурі системи управління Поділля внаслідок входження на його терени польських військ та їх вплив на стан мешканців краю, їх майнове становище. Зроблено спробу класифікації знаходження польських військ за загально визначеними критеріями окупації з метою відповідності цим критеріям. В цьому розгляді використано архівні законодавчі документи польської влади Поділля того часу, які відображають настанови та законодавство Другої Речі Посполитої та також використано архівні документи українського місцевого самоврядування та проведено порівняльний аналіз систем управління Подільським краєм до і під час перебування підрозділів Війська Польського на території краю. Під час цього використовувалися історичні праці українських істориків як радянського періоду та періоду незалежності. Основна проблема полягає в тому, чи було це перебування «окупацією» краю з наукової точки зору та які його наслідки для краю і країни в цілому та чи дало воно поштовх і можливості для розвитку України як держави.

Ключові слова: Поділля, поляки, окупація, законодавство, система управління, влада, магістрат, війська, комендатура, Головний Комісар, Землі Поділля і Волині.

Karnatovsky Andriy. Analysis of the structure and management of Podolsky region during the stay of Polish troops on the eve of the Polish – Ukrainian-Russian war of 1920

The article examines the so-called "occupation" of Podillia in 1919–1920 by Polish troops with the aim of determining its impact on the historical development of the region and finding an answer to the question: was it useful for the region and its population or, on the contrary, brought grief and suffering. During the temporary stay of Polish troops on the territory of Podillia in late 1919 – early 1920, the Polish administration in the implementation of its policy in Podillia relied on local Poles, who cherished hopes for the restoration of the historical Polish-Lithuanian Commonwealth in its former borders. It is obvious that this caused aggravation of Ukrainian-Polish inter-ethnic relations in the region. This policy of the Polish army and the local Polish elite caused permanent protests by the High Commissioner of the Ukrainian People's Republic I. Ohienko and other Ukrainian figures. An analysis of the changes in the structure of the management system of Podillia as a result of the entry of Polish troops into its territory and their impact on the condition of the inhabitants of the region and their property situation was carried out. An attempt was made to classify the location of Polish troops according to generally defined occupation criteria in order to meet these criteria. In this review, archival legislative documents of the Polish authorities of Podilja at that time were used, which reflect the instructions and legislation of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, and archival documents of Ukrainian local self-government

were also used, and a comparative analysis of the administration systems of the Podilja Krai was carried out before and during the stay of units of the Polish Army in the territory of the region. During this, the historical works of Ukrainian historians were used, both of the Soviet period and the period of independence. The main problem is whether this stay was the "occupation" of the region from a scientific point of view, and what were its consequences for the region and the country as a whole, and whether it gave impetus and opportunities for development of Ukraine as a state.

Key words: Podillya, Poles, occupation, legislation, system of government, power, magistrate, troops, commandant's office, Chief Commissar, Lands of Podillia and Volhynia.

Постановка наукової проблеми та її значення. В історії регіонів України часто існують проміжки часу, які є суперечливими для більшості науковців. Таким є і відрізок часу з моменту входження польських військ на територію Поділля і Волині, тобто сучасної Хмельницької та Винницької областей до початку російсько-польсько-української війни 1920 року. Основна проблема полягає в тому, чи було це перебування «окупацією» краю з наукової точки зору та які його наслідки для краю і країни в цілому та чи дало воно поштовх і можливості для розвитку України як держави. Ця стаття має намір внести ясність в оцінку тих подій, які відбувалися на подільських теренах в той буремний час.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що з початку 90-х років ХХ сторіччя в Україні написано десятки докторських та кандидатських дисертацій, опубліковано значну кількість монографій, статей, збірників документів, проведено десятки наукових конференцій, присвячених добі української революції, питання структури системи управління Подільським краєм в 1920 році досліджувалося у вітчизняній історіографії переважно дотично. Досить ґрунтовних досліджень цієї проблеми не існує. Українські науковці зосередили основну увагу на політичних аспектах Варшавської угоди та наступної військової кампанії, або висвітлювали діяльність Симона Петлюри та високопоставлених українських політиків і офіцерів. Пояснення цієї ситуації досить банальне. На етапі відродження незалежності українські вчені (Р. Лаврецький, С. Литвин, І. Срібняк, О. Коханівський, О. Завальнюк, О. Комарницький, Л. Зашкільник, В. Верига, В. Савченко, Б. Гудь та інші) зосередилися на аналізі того історичного матеріалу, який залишили нам попередники. В роботах радянського періоду ця тема не була розкрита взагалі ні у радян-

ських істориків (Н. Какурин), ні в діаспорі (П. Христюк). Мемуарна література учасників подій того часу (М. Омелянович-Павленко, В. Прохода, Г. Порохівський, П. Сулятицький, М. Безручко, О. Удовиченко та інші) не торкається цієї території. Щодо історичних праць польських науковців, то в жодного з них ні в радянський період (Тадеуш Кутшеба, Пьотр Вандич, Алексій Деруга, Артур Леїнванд, Корнель Кшечунович, Юзеф Левандовський, Генрик Яблонський, Адольф Юзвенко, Сергіуш Мікулич, Вероніка Густинська, Тадеуш Домбковський та інші) ні в пострадянський період (Богдан Скарадзінський, Антоній Чубінський, Тадеуш Кшонстека, немає жодної згадки про структуру керування Поділля в той час і це є основною проблемою

Мета нашої роботи визначення впливу перебування польських військ на Поділлі на основі аналізу структури керування ним, побудованої поляками.

Виклад основного матеріалу. Характер окупаційної влади історики визначають наступними критеріями: а) встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції; б) проведення політики (в сферах політичного, економічного, культурного життя) на захоплених землях в інтересах окупаційної влади; в) придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами (створення оперативних спецпідрозділів, використання регулярної армії, мережі спецзакладів пенітенціарної системи); г) цілеспрямована політика національної асиміляції; д) обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад; е) депортації місцевого населення окупованих територій; ж) притягнення місцевого населення до служби у збройних силах держави-окупанта.

Через погіршення ситуації на денікінському фронті та зауження підконтр-

ольної української влади території УНР в середині листопада 1919 року Подільська округа потрапила під польський військовий контроль. Події, що розгорнулись на теренах України наприкінці 1919 р., принесли докорінні зміни в українському національно-визвольному русі. Не витримавши прямого збройного зіткнення з російськими більшовиками і білогвардійцями, ізольована в дипломатичній блокаді переможною Антантою, Українська Народна Республіка зазнала відчутної поразки – як військової, так і політичної. Її уряд втратив тоді всі контрольовані ним терени Правобережної України: більшість з них захопили денікінці, район Житомира і Бердичева утримували «червоні», а південно-західну частину Поділля разом з Кам'янцем-Подільським, тимчасовою столицею УНР, за згодою українського уряду зайняли польські війська. Якщо білогвардійці прийшли під гаслами відновлення «єдиної і неподільної Росії», то поляків формально «запросили» самі ж українці. Це дало змогу в умовах польської військової окупації зберегти тут органи цивільної адміністрації та державне майно УНР, а також забезпечити захист прав українського населення.

У другій половині дня 16 листопада 1919 р. до Кам'янця-Подільського на чотирьох автомобілях в'їхав польський розвідувальний патруль, який взяв під охорону всі найважливіші об'єкти (основні сили поляків підійшли наступного дня)¹. Незадовго до цього місто залишили українські військові частини та урядові установи з мінімальною кількістю працівників. Основна ж маса чиновників, загальною чисельністю близько 5 тис. чол.², залишилася в Кам'янці-Подільському, оскільки перед евакуацією уряду їх усіх було звільнено зі служби в безтермінову відпустку з виплатою повного грошового утримання до кінця року³. Інтереси української сторони в зайнятому польськими військами Кам'янці-Подільському представляв міністр сповідань й ректор місцевого університету професор І. Огієнко, якого спеціально із цією метою 15 листопада 1919 р. було призначено Головноуповноваженим уряду УНР. Свої управлінські функції професор І. Огієнко здійснював за допомогою очолюваного ним спеціаль-

ного комітету, до складу якого входило по одному представнику (референту) від кожного міністерства та центральної владної установи. Цей комітет мав здебільшого дорадчі повноваження, оскільки всі його постанови набували законної сили й втілювалися в життя лише після згоди Головноуповноваженого. Однак у своїх рішеннях і діях професор І. Огієнко не міг бути цілком самостійним і незалежним, оскільки постійно мусив зважати на думку польської окупаційної адміністрації, котра завдяки військовій силі була реальним господарем у районі Кам'янця-Подільського.

6 грудня у Новій Чорторії відбулася друга й остання нарада, на якій за відсутності С. Петлюри головував прем'єр-міністр І. Мазепа. Після тривалих дискусій її учасники прийняли одноголосне рішення ліквідувати регулярний фронт, а всі боєздатні частини вирядити в далекий партизанський рейд⁴. Це був єдиний вихід, аби врятувати армію від неминучої загибелі в «трикутнику смерті» і зберегти її кадрове ядро до настання весни 1920 р., коли можна було б сподіватись на покращення ситуації і надходження допомоги з-за кордон, по яку, власне, й поїхав С. Петлюра до Польщі. Того ж самого дня реорганізована Дієва армія чисельністю від 5 до 10 тис. вояків виступила у свій героїчний Перший зимовий похід ворожими тилами (дослідники вказують різну чисельність Дієвої армії, яка вирушила у Перший зимовий похід)⁵, що тривав рівно п'ять місяців. Водночас із цим припинив свою роботу і український уряд – сім чиновників приєдналися до війська як політичні референти при дивізіях, а міністри та більшість урядовців просто розійшлися «поміж люди», ставши, по суті, приватними особами. Після цього польські війська взяли під контроль район Миропіль – Любар, який до того часу займала Армія УНР. Поляки інтернували тут близько 8 тис. здебільшого хворих, поранених і деморалізованих українських вояків, а також захопили рештки запасів українського інтендантства та рухомий залізничний склад, зокрема, один панцерний потяг⁶. Скориставшись розгромом денікінців, польські війська дещо розширюють зону своєї окупації на Поділлі. Наприкінці грудня 1919 р. – на початок січня 1920 р.

вони без боїв займають залишені «білими» міста Проскурів, Старокостянтинів, Дунаївці, Ярмолинці та Нова Ушиця⁷.

Одразу же було створено систему управління захопленими землями. На чолі цієї системи стояв Цивільний Уряд Земель Волині та Подільського Фронту. На чолі цього Уряду стояв Генеральний Комісар Східних Земель. В межі виключної компетенції Цивільного Уряду входили такі справи: а) всякі адміністративні та поліцейні справи, які торкалися цивільної людності; б) податкові справи, нормування промислу, торгівлі та хліборобства, а також нормування перевозу товарів та живності; в) порядкування Державними маєтками, а також маєтками, де нема їх господарів, і майном, яке залишилося од німецької та большевицької влади, окрім воєнного матеріалу та й ті справи, що торкалися шкоди в маєтках та лісах; г) справи апровізації цивільної людності; д) присуди в справах цивільної людності, окрім тих справ, що належали до військового суду; е) всякі реквізиції та повинності в натурі; є) видання перепусків приватним людям.

Існуюча Подільська Губернська Земська Управа після того, як польські війська зайшли на терени Поділля, в зв'язку з прийняттям усіляких функцій губернських, адміністративних і самоврядних органів влади Подільською Окружною Адміністрацією, була ліквідована. Було створено Подільську Округу, до складу якої входили повіти бувшої Подільської губернії, зайняті польським військом, і Старокостянтинівський повіт бувшої Волинської губернії. Приміщення Управи з усім інвентарем, а також касу, поточні документи і архів було передано уповноваженому представникові Подільської Окружної Адміністрації п. Янові Кнотхему після оформлення відповідних протоколів.

Наказом Головного Комісара Земель Волині і Подільського Фронту 24 січня 1920 року Болеслава Крачкевича було призначено Начальником Подільської Округи, з місцем урядування у Кам'янці-Подільському, й він 15 лютого того ж року прийняв владу. На наступний день, 16 лютого 1920 року, їм було опубліковано «Звернення Начальника Подільської Округи до населення Поділля про дотри-

мання його наказів та засади польської політики», в ньому говорилося:

«Справуючи тут зверхню цивільну владу, в повному єднанні з військовою командою, домагаючись від людності безумовного послуху моїм приказам.

Бажаючи укріпити лад і спокій на зруйнованих безладом Подільських землях, буду боротись безоглядно зо всіма проявами безладдя і самоуправства, незалежно од того, які елементи будуть ставати державно-творчим замірам Головної Команди Польських Військ.

В творчій роботі коло відбудови краю, коло відновлення хліборобства, промислу й торгівлі та й інших прояв нормального громадського життя, буду шукати допомоги в широких мас людності, яка мирно працює.

Заявляю, що зо всякою кривдою тієї людності та зо всяким насильством над нею буду боротись всіма органами моєї влади. Згідно з наказами вищої влади, що надомною, заявляю, що польські війська, так як і влада польська, не приходять на Поділля як завойователі, але як прихильні й щирі приятелі цього краю. Як представники того народу, котрий не в голосних відозвах, але на ділі доказів, що вміє вшанувати свою й чужу свободу, польські влади будуть обороняти право кожного народу до вільного життя.

До державно-творчої ідеї українського народу, культурного й політичного визволення, польська влада буде ставитись прихильно й готова стати їй до помічі.

Разом з тим, польська влада буде проводити непохитно як найширшу свободу віри й національного розвитку, запевняючи всім національним меншостям що живуть в межах краю, повне рівноправство, повну свободу вчитися на рідні мові, справляти обрядки своєї віри і т.п.

Повернувши право власності до земель та лісів, польська влада домагається до своєї людності повної пошани того права. Польська влада не дозволить нікому ламати цього права, але не дозволить також нікому знущатись над людьми за те, що вони натворили в час безладдя, ані зводити приватні порахунки.

Потреба землі для малоземельних та безземельних буде заспокоєна шляхом правильної парцеляції землі.

Здійснення всіх земірів польської влади, направлених до заведення ладу й спокою, потребує спільної праці всіх місцевих творчих сил. До тієї спільної праці я й покликаю всіх окремих людей, всі організації, які бажають ладу, яким обридло вже безладдя та які не живлять національної ворожнечі.

Я вірю, що місцева людяність привітає прихильно органи польської влади, стане їй в допомозі й не захоче противитись їй безцільно»⁸.

В містах керував магістрат (міська управа), якій складався з бурміста, його заступника й радників (або лавників). Кількість радників залежала від чисельності населення міста: в містах, які мали менше 10 тисяч населення їх було 2; в містах, які мали від 10 до 25 тисяч населення – 3; а в містах, які мали більш 25 тисячів населення – 3.

Бурмістрів і їх заступників в великих містах, а також радників в повітових містах, призначав Комісар належної округи, а лавників в інших містах – належний Повітовий Комісар. Платню для бурмістрів і їх заступників платила польська влада, як їх призначала, а платні для радників – міська управа, яка брала гроши з фондів міста.

Магістрат мав право: а) завідувати міським майном враз з його прибутками і видатками; б) провадити докладний список міського майна; в) ухвалювати міській бюджет і видатки, як бюджет не передбачає, то робити в бюджеті конешні зміни; г) ухвалювати на користь міста податки оплати; д) розділювати податки й міські обов'язки; е) завідувати рахунками і касою міста; є) основувати й удержувати міські дороги, мости, вулиці, площі, городи й травники; и) основувати й удержувати міські средства комунікації; і) закладати і удержувати водотяги, каналізацію і урядження, які дають місту світло електрику; й) опікуватися вбогими і основувати й удержувати добродійні інституції; к) берегти суспільне здоров'я, основувати і удержувати лікарні і санітарні інституції; л) основувати й удержувати різниці, криті ринки й базари; м) апровізувати місто; н) підпирати місцеву торгівлю, промисел, а також засновувати кредитові інституції; о) опікуватися суспільною освітою, засновувати й удержувати школи, бібліотеки, музеї, театри

і т.д.; п) виступати від імені міста і переговорювати з владою й приватними людьми; р) постановляти службові посади (штати) і їх касувати; с) ухвалювати кошти для міських службовців; т) ухвалювати правила для своєї діяльності; у) оскаржити до суду і відповідати перед судом за міські справи; ф) іменувати і звільняти міських службовців, а також наглядати їхню діяльність; х) здавати відчутність надзірній владі у своєї діяльності і стану інституцій й майна міста, також ставити внески з обсагу міського хазяйства; ш) сповняти обов'язки, які доручить польська влада, також інші обов'язуючі розпорядження.

Засідання магістрату були правосильні якщо було присутньо більш чим половина його членів. Постанови магістрату виносилися більшості голосів; коли кількість голосів було рівна, – рішав голос провідника засідання. Бурмістр керував магістратом від його імені. Бурмістр проводив засідання магістрату, готував і керував виконанням його постанов. Але при цьому бурмістр мав право зупинити виконання постанови магістрату на протязі двох тижнів від часу її винесення, якщо вона була шкідливою для міста. Постанова, яку зупиняв бурмістр ставала стає знова правосильною, якщо не скасовувала її надвірна влада на протязі двох тижнів від часу її отримання.

Якщо бурмістр по причині хвороби або відсутності не міг тимчасово виконувати своїх обов'язків – то всі його права й обов'язки перебирав його заступник.

Магістрат мав право збирати на користь міста безпосередні й посередні податки й оплати. Податки збиралися на підставі окремих податкових статусів, чи-то в виде додатків до державних податків, чи в виді окремих міських податків. До часу постановлення цих статусів податки й оплати на користь міста побиралися на підставі російських правил, які були керівництвом в цих справах.

Урядовою мовою магістрату була польська мова. На цій мові спіл магістрати між собою і польською владою. Всі урядові книги й акти мають писати в польській мові. В інших справах місцеві мови рівноправні в магістратах з польською мовою.

Надзір над містами виконували в перші інстанції повітові комісари, в другій комі-

сар округи. Відклик від нижчої надвірної інстанції до висчої можна було внести на протязі 2 тижнів від дня одержання постанови від нижчої влади.

Постанови, які торкалися, справ щодо призначення бурмістра та магістрату і визначення розміру платні їм потребували підтвердження надвірної влади.

Якщо магістрат не вкладав в бюджет і не ухвалював додаткових витрат які мав покрити на підставі існуючих правил чи умов – то це робила надзінна влада.

Якщо місто не виконувало своїх обов'язків, зазначених в бюджеті, або виконувало неточно, надзінна влада видавала на кошт міста конешні розпорядження з домаганням їх виповнення, причім мала право вказати на джерела покриття коштів з ними залучених.

Магістрат міг розпустити лише Генеральний Комісар Східних Земель. Членів магістрату могла скинути лиш влада, яка їх назначила.

Постанови магістрату вважалися недійсними, коли: а) винесено їх на не правомочному зібранні; б) вони виходили поза обсяг ділання міської управи; в) протиричили існуючим керівним локументам про це вірішувала надзінна влада.

Одночасно з магістратом в містах керували й військові комендатури. Так, наприклад, комендатура міста Кам'янця-Подільського вимагала, що: а) право носіння знаків розрізнення і мундирів крою польського війська належало тільки офіцерам і солдатам дійсної служби польської армії, носіння військових відзнак, знаків розрізнення і т.п. будь-яких армій без спеціального дозволу було заборонено та зловживання цим суворо каралося; б) весь вуличний рух мав відбуватися з роз'їздом з правої сторони, створіння корків та перешкодження рухові було заборонено; в) було запроваджено комендантську годину (пересування цивільних осіб дозволяється виключно з 6-ої ранку до 10-ої вечора, поза тими годинами можна вільно пересуватися виключно за перепусткою виданою Комендатурою повіту і плацу); г) всі магазинні вивіски (таблиці) мали бути забезпечені польськими написами і при необхідності або російським (українським)перекладом, з докладним поданням виду підприємства, імені та приз-

вища власника, усі написи на таблицях іншими мовами мали бути усунути або зафарбовані, порушники мали бути притягнуті до відповідальності; е) торгівля споживчими товарами на вулицях та перехрестях була заборонена: вона мала здійснюватися в місці визначеному гміною (на ринкові), скуповування торгівцями споживчих товарів на ринкові дозволено таким чином з 10-ої години, про всі зловживання усі цивільні особи мали можливість доносити письмово (без штемпеля) Комендатурі повіту і плацу (станції етапування або постові жандармерії), усі навіть найдрібніші порушення мали би якнайсуворіше каратися; є) розклеювання будь-яких оголошень, афіш (навіть найдрібніших листівок) і т.п. без дозволу Комендатури повіту було заборонено; ж) усі громадські приміщення і магазини мали відкриватися не раніше ніж о 8-ій ранку, а закриватися о 7-ій вечора, про виняткові дозволи на триваліше відкриття приміщення належало письмово звертатися до Комендатури повіту і плацу (станцій етапування), в неділю споживчі магазини і перукарні мали бути відкриті до 11-ої до опівдня, а усі інші весь день закриті за винятком аптек, ресторанів, кав'ярень і цукерень, які можуть бути відкриті весь день, з 10-ої години до 7-ої години ранку брами домів і хвіртки подвір'їв замкнені під особисту відповідальність власників домів або керуючих; з) будь-які зібрання (комітети), розваги, читання, вистави, і т.п., як в громадських, так і в приватних приміщеннях, могли відбуватися винятково з дозволу Комендатури повіту і плацу (станцій етапування); і) згідно з обов'язковими приписами виняткового стану будь-які зібрання на вулицях і в громадських місцях більше 5-ти осіб були заборонені; й) засипання окопів, переміщення перешкод і розбирання будь-яких об'єктів, виставлених військом, збирання матеріалів військового вжитку без дозволу Комендатури повіту і плацу (станцій етапування)також були заборонені; и) заборонялося приймання військових осіб на квартири без квартирної карточки Комендатури повіту і плацу (станцій етапування або постів жандармерії), в той же час цивільних осіб не можна було приймати на квартиру без пред'явлення в їх документах візи

погодження в Комендатурі повіту і плацу (станцій етапування або постів жандармерії); к) продаж і подавання алкогольних напоїв за винятком вина та пива були заборонені. Також були заборонені будь-які азартні ігри, порушення цього суворо каралися.

Особи, які приїжджали і виїжджали з будь-якого міста, села, повіту мали обов'язок негайно з'явитися до Комендатури повіту і плацу, по можливості на Станції етапування, Постові жандармерії. Порушення цієї вимоги каралися з усією суворістю.

Усі безплатні реквізиції були заборонені; особа, яка проводила реквізицію повинна була за вимогою зацікавленої сторони пред'явити повноваження Командування дивізії або Комендатури повіту. Особа, яка проводила реквізицію мала також обов'язок пред'явити жандармське посвідчення, службову картку Польового суду або дозвіл Комендатури повіту чи Станції етапування. Це повідомлення мало бути доведено до відома цивільних осіб з огляду на зловживання, які в цьому напрямку здійснювалися особами, які не мають нічого спільного із військом. Якщо особа, яка проводила ревізію або реквізицію не бажала пред'явити вказаного вище посвідчення, належало людині, у якій проводили реквізицію у найкоротший термін негайно звернутися до Комендатури повіту і плацу, Станції етапування, Жандармерії чи Поліції, офіцера, якій проходив повз, аби даний орган міг негайно втрутитися.

Оголошувався перепис усього населення Кам'янця, починаючи від 14-ти років до 60-ти, без огляду на стать. З цією метою кожна особа мала особисто з'явитися на Губернаторській площі в будинку № 14 в такому порядку: особи, чиє родове прізвище починається з літери А – мали явитися 20/I, із Б – 21/I, із Ц – 22/I, із Д – 23/I, із Е – 24/I, із Ф – 26/I, із Г – 27/I, із Х – 28/I, із І – 29/I, із Й – 30/I, із К – 31/I, із Л – 3/II, із Л – 4/II, із М – 5/II, із Н – 6/II, із О – 7/II, із П – 9/II, із Р – 10/II, із С – 11/II, із Т – 12/II, із У – 13/II, із В – 14/II, із З – 16/II, із И, В, Ж – 17/II. На перепис належало з'явитися з усіма особистими документами, які хто мав: особи, які не отримали карти ідентичності видаваної при переписі до 17-го лютого, мали

бути арештовані. Отриману карту ідентичності кожна особа повинна була мати при собі і пред'являти на вимогу контрольних органів. За втрату цієї карти повинні були притягатимути до суворої відповідальності; про втрату належало негайно повідомляти до Комендатури повіту і плацу.

Довгий час серед багатьох істориків та краєзнавців Подільського краю існувала хибна думка, що період перебування військ Другої Речі Посполитої (1919–1920) був для його мешканців тягарем і приніс лише горе та страждання. Особливо це пропагувалося в радянський період. Так, наприклад, відомий в Хмельницькій області історик та краєзнавець Коханівський писав: «Був польський каральний загін і в маєтках Прушинських, зокрема в Решнівці 20 січня 1920 року. Поляки зігнали всіх чоловіків села на вигін коло церкви, поставили в снігу на коліна, наказали скинути шапки. Примусили знести 500 пудів вівса. За час окупації поляками Решнівка була пограбована: було забрано понад 600 пудів зерна, 36 коней, 46 овець, 23 корови, 27 свиней.»⁹. Продовження цього наративу знайшло відображення і в працях сучасних подільських істориків-краєзнавців. Так, наприклад, О. Завальнюк та О. Комарницький в своїй праці «Подільські містечка в добу Української революції» вказували, що, у зверненні начальника Подільської військової округи Б. Крачкевича до населення роз'яснювалося зокрема, що військовики Речі Посполитої та створений польський цивільний уряд слід сприймати не як окупантів, а прихильників і щирих приятелів цього краю. Але дуже скоро з сіл почалися скарги на дії польських жовнірів і урядовців. Так, у селах Ісаківці, Ляшківці, Гаврилівці, Вітківці та інших на селян наклали контрибуцію збіжжям, яка «забирається в спосіб як найбільш гострий і прикрий для місцевого населення». Крім того «військові особи дозволяють собі самочинно розправлятися нагаями, шомполами з селянами». Були пограбовані Панівецький млин (21 листопада з нього вивезли 125 пудів борошна), Кутковецька філія Кам'янецької спілки споживчих товариств (звідси забрали товарів на суму майже 80 тис. крб.), інфекційний шпиталь Українського Червоного Хреста у с. Панівці

(вилучили санітарне і господарське майно), а також телефонні станції в Ориніні і Лянцкоруні, в яких забрали комунікатори і телефонні апарати. Приміщення значної частини сільських шкіл були реквізовані під постій війська, яке «палить шкільну меблі, книжки». У селян примусово вилучали на кілька днів коней і підводи для перевезення різних вантажів¹⁰. Справжнім лихом для повітового населення стала вимога отримувати для пересування відповідні польські документи. «Через місток в селі всякий раз, щоб перейти чи до крамниці, чи до церкви, чи до школи, беруть платню з дорослого і малого. По шляху до Кам'янця спляють кожного і як нема перепустки або зовсім не пускають, або діляться чим захотять з проїжджими – тютюном, молоком чи іншими продуктами, а то і просто грошима», – повідомляла представнику української влади голова повітової народної управи О. М. Пашенко 28 січня 1920 року. Головноуповноважений міністр уряду УНР І. І. Огієнко, до якого стікалися сотні подібних скарг, опротестовував самовільні дії представників військ союзної країни, при цьому заявляв таке: «Щоденно з різних місць повіту приходять звістки, що польська влада забирає з склепів, млинів, економій..., станцій, лікарень, шкіл, волосних управ різне майно без жодного порозуміння з українською владою. Все це викликає справедливе обурення¹¹. У травні 1920 року вступило в силу розпорядження Б. Крачковича, за яким селянські господарства 30 і більше моргів (від 16,8 га) повинні були в обов'язковому порядку продавати хлібні надлишки польському цивільному уряду за встановленими цінами. Це стосувалося і торгівців, в яких було понад 50 пудів збіжжя, або продуктів його переробки, а також всіх мешканців, якщо на одного члена сім'ї у них припадало не менше 6 пудів зерна або 5 пудів борошна. За невиконання вказаного розпорядження загрожував штраф в розмірі 30000 польських марок або тюремне ув'язнення строком до 6 місяців (допускалося два покарання одночасно) з конфіскацією хліба. 7 липня 1920 року польські війська і цивільна адміністрація покидали Кам'янецьчину через наближення Червоної армії. Направляючись до Гали-

чини окремі загони жовнірів намагалися забрати з собою, зокрема, велику рогату худобу, але селяни давали їм рішучу відсіч. Так сталося у містечку Маків, де вдалося повернути власникам 50 голів ВРХ¹².

Запереченням цієї думки є той факт, що з початку перебування польських військ на Поділлі в Кам'янці існувало Бюро Польського офіцера зв'язку при Верховному Головнокомандуванні Українських Військ, а з 13 грудня 1919 року для залагодження усіх справ дотичних стосунків Польських та Українських влад було призначено п. майора Боруту.

Для більш тісної співпраці з українськими урядовими інституціями 14 лютого 1920 року Верховним Комісаром Земель Волині і Подільського Фронту було видано наказ про співпрацю з органами української влади та польське адміністрування на Поділлі, якій гласив:

«1. Нашими прагненням є допомога у створенні Суверенної Української Держави, місцем якого мусить бути теперішня лінія фронту через те, що я не бачу можливості, аби в найближчих тилах Польського Війська могли існувати якісь інші органи Державної влади ніж Польські. В зв'язку з цим, вказую Вам усіма засобами, які є у Вашій компетенції, підтримати зусилля Українських державних урядників у утворенні Українських Збройних Сил, чітко дотримуючись поступок, наданих Українському Верховному Головнокомандуванню Верховним Командуванням Польських військ.

2. З вказаною вище метою уповноважую Вас дійти порозуміння з компетентними представниками Українського Уряду щодо призначення з боку цього Уряду особи, яка завдання і характер Генерального Уповноваженого Українського уряду в справах перенесення Центральних Українських Інституцій і Органів Державної Влади. Поза залежністю від вказаного вище, Генерального Уповноваженого, уповноважую Вас виразити згоду щодо призначення Українськими компетентними урядниками представника Українського населення, чиїм завданням буде інформування Вас про потреби цього населення, подання Вам заяв і т. п.

3. Стосовно справи освіти належить керуватися розпорядженнями

і обов'язковими до виконання приписами на всій території Східних Земель із тією відмінністю, що Українська освіта вилучена із загального Управління і буде діяти самостійно, мають на чолі керівника Української освіти і керуються розпорядженнями і директивами Українських державних урядників.

4. В судочинстві, як і в інших державних адміністраціях, українська мова має повністю рівні права із польською.

5. Охорона здоров'я населення Округу, забезпечення провізією, залізниці, пошти, телеграфи, телефони, шосейні дороги, як засоби тісно пов'язані із воєнними діями, підпадають під управління, експлуатування і вдосконалювання польськими органами державної влади. Це також стосується усієї служби безпеки, а також забезпечення спокою в тилу Польських Військ. До участі у праці належить залучати зацікавлених українців і уможливити їм дійсну участь.

6. Органам самоврядування належить якнайшвидше відновити працездатність, прагнучи до того, аби українське суспільство мало можливість взяти у самоврядуванні дійсну участь.

7. Справа валюти буде врегульована пізніше, після попереднього порозуміння із державними урядниками України.

8. Оскільки державні урядники України, на поточний момент, не мають можливості забезпечити безпеку монетного двору і Українського державного банку за нинішньою лінією фронту, то належить допустити тимчасове перебування у Кам'янці вказаних вище інституцій, які залишаються в управлінні Українських Органів Влади.

Керуючись наведеними вище вказівками, зверніть увагу і повідомте мені рапортом на те, чи була виконана обіцянка, дана православним Єпископом Піменом, провадження в церквах і селах служб українською мовою (в Кам'янці – в деяких). Одночасно намагатиметеся, аби у в повітових містах Поділля були впроваджені служби українською мовою»¹³.

Особливу увагу слід звернути на встановлений порядок відшкодування шкоди, яка була нанесена внаслідок військових дій. Для визначення і оцінки робіт для війська й шкід спричиненими операціями

Польських військ були установляються на території Подільської Округи такі Комісії: Повітові в повітових містах Округи, Міська в м. Кам'янці і Окружна в м. Кам'янці. Згідно з розпорядженням Відділу Ліквідації воєнних втрат від 29 вересня 1919 року визначенню й оцінці в цілях заплати при цьому підлягали воєнні свідчення й шкоди, які повстали наслідком операцій Польських військ по причині: а) реквізицій dokonаних на потреби польських військ; б) свідчень в натурі (як мусові роботи, підводи, кватировання); ц) шкід з причини випасу військових коней й худоби й; д) безпосередніх шкід, як-що шкоди спричинені наказом польських військ. Визначення й оцінка втрат й воєнних свідчень, спричинених операціями польських військ, були доручені Повітовим комісіям й Міській в місті Кам'янці, в склад якої входили: Повітовий Староста (комісар міста), або його заступник як Голова Комісії, такі члени: Повітовий Скарбовий Референт, Комендант Місцевого Повітового Етапу, або його заступник й три представники від місцевого населення, яких призначав Повітовий Староста (Комісар міста). Постанови цих Комісій в справі оцінки шкід до 5.000 польських марок були остаточні, а оцінки більшої шкоди мала підтвердити Окружна Комісія.

Окружна Комісія в місті Кам'янці складалася з Начальника Подільської Округи як голови, Інспектора Воєнних Шкід Округи, як заступника голови та також члена Комісії, Представника Команди Окружного Етапу, представника Скарбової палати в місті Кам'янці, бурмістра міста Кам'янця, або члена Кам'янецького магістрату й представника Окружної Рільничо-Суспільної організації. Окружна Комісія підтверджує оцінки Повітових Комісій й Міської в м. Кам'янці на шкоди більші 5.000 польських марок, а також розглядає відклики (рекламації) й жалоби на постанови Повітових Комісій й Міської в місті Кам'янці й заперечення (votaseparate) поодиноких членів цих комісій.

Витрати на визначення й оцінку воєнних свідчень і шкід, спричинених операціями Польських військ покривав Цивільний Уряд Земель Волині й Подільського фронту, крім коштів, спричинених неоправданими домаганнями. Всі прохання та також

документи, які надсилалися й зберігалися та посвідчення в справах ліквідації воєнних шкід звільнялися від маркової оплати.

Слід відмітити, що було введена обов'язкова легалізація всіх об'єднань громадян. Всі товариства, фахові організації робітничі, ремісничі, рільничі, як і також всі рільничі гуртки і союзи, які знаходяться на просторі Подільської Округи, повинні були до 15 травня 1920 року прислати до належного Старости (міського Комісара): 1) відписи (копії) своїх статутів разом з протоколами попередньої легалізації в 5-ти примірниках; 2) по два примірники звіту з діяльності за рік 1918, 1919; 3) списки членів управи, ради, й ревізійної комісії, яких вибрано на останніх зборах членів, з поданням їх імен й прізвищ, і місця роботи і дійсного місця проживання; 4) заяви, що до товариства не належать: а) неповнолітні особи; б) ученики початкових й середніх шкіл. Справжність підписів і заяв мали підтвердити управи товариств.

Товариства, які не виконували ці умови, вважались недійсними, тобто повинні були ліквідовані. А Товариства, які виконали їх, могли продовжувати свою діяльність згідно зі своїм статутом до часу вирішення справи по суті Начальником Округи.

Також було введено ряд заборон. Так заборонялася самовільна рубка ліса, чи то приватного, чи скарбового. Винні в порушенні цього розпорядження карались адміністраційно штрафом до 30.000 марок або шістьма місяцями тюрми.

Спочатку розпорядженням Начальника Подільської Округи від 17 квітня 1920 року аж до окремої постанови заборонялося вивозити з Подільської Округи австро-угорські корони поза лінію ріки Збруч. Також забороняється ввозити до Подільської Округи австрійсько-угорські корони з Румунії (Бесарабії). Ті особи, що не виконували це розпорядження, мали бути покарані, окрім конфіскації грошей, які перевозилися, штрафом до 30.000 польських марок і шістьма місяцями тюрми. Але вже 15 травня 1920 року на підставі розпорядження Начального Комісара (Урядовий Щоденник № 7) ця заборона ввозити австро-угорські корони до Подільської Округи й вивозити їх з Округи була скасована.

Заборонялася також до часу відкликання вивозити товари на схід від границі ріка Калюс – Нова Ушиця – Ваньківці – Деражня – Летичів – Ново-Константинів без дозволу від Начальника Подільської Округи. Але це розпорядження не торкалося військових транспортів. Старостами були видані належні накази Повітові жандармерії й державні поліції. Ті особи, що ігнорували це розпорядження каралися адміністративним порядком штрафом до 30000 польських марок. або 6 місяцями тюрми, а товар, який перевозився конфіскувався.

Щодо привозу всяких товарів на території, якими управляв Цивільний Уряд Земель Волині й Подільського Фронту, а також на їх вивіз з цієї території треба було мати дозвіл. Дозволи на привіз і вивіз виставляв Перевозовий Виділ Цивільний Уряд Земель Волині й Подільського Фронту в Варшаві й Начальники Волинської й Подільської Округів, та Повітові Староства в тих округах. Заборонялося перевозити товари без дозволу. При вношенню, прохання про перевіз й при одержанню дозволу треба було заплатити належну плату, розмір якої визначався окремо. Дозволи видавалися на ім'я даної людини й не могли бути передані кому іншому. За порушення цього порядку винні карались адміністративним порядком штрафом до 30.000 польських марок або тюрмою до 1 року, або й одним й другим разом, а крім цього конфіскувалися всі товари, які перевозилися без дозволу.

Існувало також обмеження щодо пересування населення краю. Згідно з приказом Головного Вождя Польських Військ з 18 травня 1919 року рух цивільних людей мала впорядкувати цивільна влада Земель Волині й Подільського Фронту. Всі розпорядження й правила в ті справи, які видавала до цього часу команда Подільського Фронту, їй піддані військові влади й цивільні в межах Подільської Округи відмінялися.

Згідно цього наказу особовий рух, так кінцями як по залізниці, в межах Подільської Округи був вільний й нічим необмежений. Кожен подорожний повинен був мати тільки при собі легітимацією, себто документ, якій свідчив, що він житель Подільської Округи. Легітимацію, після перевірки, що той, хто, хотів її отримати,

й справді виявлявся жителем своєї волості або міста, видавали начальники районів (для жителів повітів) і поліційні команди для жителів повітових міст. За легітимацію бралася плата по одній марці. До легітимації була потрібна фотографія або печатка з великого пальця лівої руки. Легітимації, які видавала до моменту видання вказаного наказу військова влада, мали силу й надалі. На виїзд з Подільської Округи до Волинської, Берестейської, Мінської та Віленської Округ треба було мати крім легітимації ще й перепуску. Перепуски видавали повітові Старости й Комісар міста Кам'янця терміном на один місяць, на один переїзд або на скільки. За перепуски бралася плата по п'ять польських марок. На виїзд до Малопольщі, бувшого Королівства, Білостоцької Округи й далше на захід, повітові Старости й Комісар міста Кам'янця видавали пашпорти з фотографією, з візою найближчого Інформаційного відділу оборони Команди армії. За пашпорт бралася плата по п'ять польських марок. Для отримання пашпорту населення мало подати прозьбу з гербовими марками. Перепуски за демаркаційну лінію, яку кожен раз встановлювала Команда армії, видавали повітові Старости або Комісар м. Кам'янця, але вони мали силу тільки з візою II Інформаційного (розвідувального) відділу Команди армії. Перепуски поза демаркаційну лінію повинні були бути на червоному папері, а всі інші перепуски на білому. За демаркаційну лінію вважалася аж до окремої постанови лінія, яка проходила на південь од Дністра східними межами Кам'янецького повіту, захоплюючи залізничну лінію, яка входила в межі Урицького повіту через станцію Зелінка до станції Лошківці, далі східною межею Проскурівського повіту (всі місцевості на операційному терені). Всі, хто приїздить до міст, містечок і сіл повинні були негайно заявити про себе, а ті, хто виїздить, мали зробити відмітку в Команді Державної Поліції, а де її не було, в жандармському пості. Всі пасажири на залізницях повинні були мати при собі посвідчення, що їм була щіплена віспа після 1 січня 1920 року¹⁴.

Треба звернути увагу на введення польською владою розпорядженням Начальника Подільської Округи від 18 березня

1920 року порядок користування майном та землею коли всяке майно, як рухоме, так і нерухоме, яке було забрано у власників, чи самовільно, чи на підставі розпоряджень більшовицької та української влади повинно було зараз же повернено законним його власникам. Торгівля таким майном суворо заборонялася й відповідальність за це несли як продавець так і покупець. Хто мав на руках чуже майно й не знав, чиє воно, повинен був заявити про таке майно повітовому Старості. Також Начальник Подільської Округи наказав всім власникам та посесорам, або їх законним повноважним представникам прийняти управління господарством, про що й подати писану заяву до належного Староства, до 1 квітня 1920 року. При цьому господарства, які були не прийняті до назначеного строку мали бути взяті в Управління Цивільного Уряду Земель Волині й Подільського Фронту. Цікавий факт, що було звернуто увагу на справу озимих посівів, які зроблені в осіні 1919 року, і вказано, що ця справа буде впорядкована окремим розпорядженням. Винні в невиконанні цього розпорядження від 18 березня 1920 року мали бути покарані штрафом до 30.000 польських марок, або 6-ти місячним арештом¹⁵.

Окремим засобом утвердження окупаційного режиму слугувала розгалужена система державної поліції. До її правоохоронних функцій додавалися й функції політичного тиску: поліція розслідувала політичні справи, щоквартально готувала звіти про настрої українського населення, давала характеристики політичним та громадським організаціям. Відбувалося стеження за українськими службовцями, звіти містили інформацію про конкретних осіб, їх національне та соціальне походження, членство у політичних та громадських організаціях та «ступінь небезпеки», що вони становлять для польської влади. У штаті державної поліції було введено посаду „конфідента” – таємного агента, завданням котрого було постачання для поліції інформації про антидержавні дії. Ще з 1919 р. на Західній Україні запроваджено надзвичайний стан (постійна готовність армії до придушення повстань, обмеження у пересуванні, комендантська година)¹⁶.

Для проведення судочинства в Польській державі було введено кілька видів судів. З 1918 р. існували надзвичайні військово-польові суди (*sąd doraźne*), тогочасною термінологією їх називали "наглими судами" (швидкими судами). Начальний Комісар Земель Волині й Подільського Фронту своїм розпорядженням від 6 травня 1920 року постановив встановити ці нагли суди на території Подільської Округи на час до 15-го листопада 1920 року. Цим судам підлягали підсудності проступки, передбачені в статтях 123, 222, 279, 558, 563, Ч. II. 584 і 589 Карного Кодексу 1903 року.

Виконання розпорядження о встановленні наглих судів було доручено начальникові Округного Суду в Кам'янці на Поділлі, а оповіщення громадськості було доручено Начальнику Подільської Округи Тадеушу Крижанівському¹⁷.

Слід більш детально розглянути зміст названих з тими доповненнями, які було введено згідно з розпорядженнями Начального Комісара Земель Волині й Подільського Фронту з 20 грудня 1919 року статей Карного Кодексу.

«Арт. 123. К. К. За участь в публічному збіговиську, яке спільними силами всіх учасників: 1) ставило злучений з насильством відпір збройній силі, яку покликане за для його розігнання, або сили учасників цього збіговиська поповнили напад злучений з насильством на військову патруль (розвідку) або зруйнували склад зброї або військових речей, фабрику зброї або муніципії, укріплене місце, військовий пароплав й залізну дорогу та телеграф й телефон які служать для вжитку, суспільного, або державного, також митницю, державний банк, або державну позичкову інструкцію, чи суспільну, чи акційну на яких закладення дав Уряд згоду. 2) коли це збіговисько освободило в'язнів з тюрми при допомозі насильства на сторожі, або при допомозі ушкодження тюремного дому, й коли оно користувалося до доконання насильств вибуховими матерією або знаряддям, – винні в участі в цим збіговиську підпадуть під кару смерті через розстріл. Винний в скликанню збіговиська або в підбурюванню до скликання, також учасник, який проводив в виконанні проступків названих в цим статтях або підбурював

до їх виконання тих проступків вибухових матерії або знаряддя – підпаде під кару смерті через розстріл.

Арт. 222. К. К. За виріб, набуття, переховування або позбування вибухових матерії або знаряддя, сили до того обставини промовляють за тим, що та матерія, чи знаряддя були свідомо призначені до доконання злочинних проступків винний підпаде під кару тяжкої тюрми без означення строку, або на час не менш 8 літ.

Арт. 279. К. К. За участь в банді, яка утворилась: 1) з метою пошкодження чужого майна в випадках названих в арт. 564; 2) з метою крадіж, розбою, насильств винний як що не підпаде під тяжку кару за проступки, які доконала банда – то буде покараний тяжкою тюрмою без означення строку, або не менш 8 літ.

Арт. 455. За вбиття 2) священника підчас богослужіння, або виконання релігійних чинностей (потреб); 3) урядової особи, коли виконує службові обов'язки, або починається до їх виконання; 4) за забійство доконане в банді; 5) за вбійство довершене в спосіб, який загрожував життю многих людей й 6) в спосіб, який спричинив великі терпіння вбитому – винний піде на розстріл.

Арт. 556. К. К. За ушкодження телеграфу або телефону, призначеного для публічного або державного вжитку, або приватних телеграфу й телефону о великій вартості якщо наслідком ушкодження припинилась їхня діяльність – винний буде каратись тяжкою безстроною тюрмою, або не менш 8 літ. Сли телеграф або телефон ушкоджено з метою припинення висилки урядового повідомлення то винний буде каратись тяжкою безстроною тюрмою або некоротшою 8 літ. Змагання в тім напрямі теж будуть каратись.

Арт. 558. К. К. За ушкодження, яке загрожує безпечності руху на залізницях або на воді, як ушкодження: 1) залізничної дороги або рухомого залізничного майна; 2) військового або пасажирського пароплаву; 3) за ушкодження перестерігаючи знаків, поставлених для безпечності залізничного або водяного руху – винний буде каратись тяжкою безстроною тюрмою, або не менш 8 літ. Якщо ушкодження спричинило розбиття залізничної валки

або пароплаву – то винний в цім піде на розстріл. Сили ушкодження dokonano з метою розбиття залізничної валки або пароплаву, то винний буде розстріляний.

Арт. 563. К. К. За ушкодження через підпал, вибух (експлозію) й затоплення: 1) костьола, церкви або іншого християнського дому молитви; 2) дому урядової або суспільної інституції, публічної бібліотеки, музею або іншої урядової або суспільної збірки (колекції) предметів науки або мистецтва; 3) за ушкодження залюдненого дому, пароплаву або іншого якого поміщення, о яким винний знав, що там знаходиться людина й що її життя через це загрожене, й сли кілька людей порозумівшись ділали разом та ще й в різних кінцях міста або села одночасно то винний в тім буде розстріляний.

Арт. 584. К. К. За крадіж: 1) вночі кількома людьми, які мали з собою оружя або знаряддя до нападу або оборони dokonano в залюднених домах, пароплаві або іншим яким незалюдненим житлі в яким одначе за відомістю винного знаходилась тоді якась людина, або за крадіж з обгородженого подвір'я залюдненого дому, й як ще до того винний вліз до того дому, або на подвір'я ушкодивши огорожу й інші перешкоди, які здержували вхід до них; 2) за крадіж при участі банди – винний буде покараний тяжкою безстрочною тюрмою, або не коротшою від 8 літ. Змагання теж будуть каратись.

Арт. 589. К. К. За забрання на власність чужого рухомого майна при допомозі доведення до непритомності, тілесного ушкодження, або насильства й погрозовий за такий же розбій – винний підпаде під кару тяжкої безстрочної тюрми, або не коротшої 8 літ. Сли ж розбою dokonano: 1) через завдання дуже тяжкого тілесного ушкодження; 2) в костьолі (церкві); 3) на відвертім морі; 4) сли розбою dokonalo кілька людей, які з тою метою напали на залюднений дім або інше таке поміщення; 5) сли довершила його людина, яка мала зі собою оружя й знаряддя до нападу або оборони; 6) за розбій при допомозі банди; й 7) коли розбою допустилася людина, яка була вже караною за крадіж, розбій, насильство, вирушення або обман й ще не минуло 5 літ від часу коли вона в останнє відбула свою кару – то винний піде на смерть через роз-

стріл. Тими самими карами й на самих підставах буде каратись винний в забранню в спосіб й в обставинах названих в цим артикулі документу або переписки (кореспонденції) названих в арт. 552.

Примітка: Арт. 552 передбачаються такі документи: 1) чужий документ, який служить доказом початку, зміни або кінця якого права обов'язку; 2) чужа переписка поштова або телеграфна, яка знаходиться поштово телеграфним уряді; 3) документ, який належить до актів урядових або суспільних установ»¹⁸.

Якщо зробити аналіз цих вказаних артикулів Карного Кодексу та порівняти їх з існувавшим в Україні до проголошення її незалежності в 1991 році законодавством (Центральної Ради, Директорії, УНР, Гетьманату П. Скоропадського та Української РСР), то ми бачимо, що вони аналогічні статтям Карного Кодексу Української РСР. Зміст цих артикулів був направлений на підтримання жорсткого порядку і запобігання будь-яких проявів спротиву діяльності польської влади. Це в подальшому привело до виникненню незадоволення цією діяльністю та непорозумінням між поляками та українцями, що слугувало в свою чергу приводом для суперечок та сутичок між ними.

Вироки й постанови Наглого Суду ставали правосильними з моменту їх оголошення. Смертні вироки не вимагали підтвердження та виконувалися не пізніше ніж за 24 години після оголошення.

Також слід відмити, що почалася цілеспрямована політика національної асиміляції. Підтвердженням цього був перший крок, який зробив Начальник Подільської Округи, затвердивши 28 березня 1920 року Правила для театрів та кіно-театрів у регіоні. Ці правила відносилися до всіх публічних вистав, а саме до театральних і кінотеатральних вистав, концертів, виступів вокальних і гімнастичних, все одно чи вхід на них був платний чи безплатний. Всі публічні вистави могли відбуватися лише за дозволом Старости і лише в таких домах, які пожарна і санітарна поліція перевіряли на відповідність до тої ціли. Особи, які мали такі доми, повинні були на протязі 8-ох днів внести до Староства заяву про комісійне обстеження будинку і виставлення відповід-

ного посвідчення. Особи, які мали задум впорядити виставу мали, щонайменше за 3 дні до того подати до Староства належну оплачену заяву, долучаючи 3 примірники змісту програми, чи то 3 примірники, п'єси (драми), а що до кіносеансів посвідчення Уряду Округу, що фільми є дозволені). Особи, які не мали таких посвідчень, мусили передавати фільми на розгляд особливої комісії, в склад якої входили: I) від війська: 1) офіцер-референт просвітних справ; 2) штабовий офіцер команди; II) від цивільного уряду: 1) адміністративний інспектор; 2) інспектор народних справ; 3) окружний шкільний інспектор; 4) представники товариств суспільної опіки над малолітніми і дітьми; 5) представники існуючих просвітних товариств, які подавали своїх кандидатів до адміністративного Інспектора¹⁹. Не було дозволено показувати фільми, які не мали посвідчень від Уряду Округу, що дозволяли показ. Такі посвідчення видавалися на підставі рішення вищевказаної комісії. Власникам домів не дозволялося вільно віддавати в користування свої дома людям, які не мають дозволу на проведення публічних вистав. 20% доходу з продажу квитків мало йти як податок на користь міста. Вибіркові звільнення від того податку давав Староста. Податок призначався для збільшення міських фондів. При вході до глядацької залі мав знаходитись на виднім місці план сидячих і стоячих місць з точним визначенням їх кількості. На плані мали бути зображені входи і виходи, а також досить широкі проходи між рядами. План той мав бути затвердженим через Адміністративного Референта одночасно з внесенням прохання про дозвіл на виставу. В залі й за кулісами, або в проекційній кімнатці мало знаходитись стільки води, стільки потрібно для погашення вогню, або прилад для гасіння вогню. Проекційна кімнатка в кінотеатрах мала бути відділена від залі вогнеупорною перегородою. Заборонялося: а) установляти в залі більше крісел, чим це передбачається в плані; б) впускати до залі більше осіб, чим передбачено в плані; в) впускати публіку в залу під час вистави; г) впускати чужих осіб (відців) за куліси, або до кімнаток проекційного апарату; д) курити в залі; е) займати місце в переходах; є) голосно

розмовляти під час вистави; ж) смітити в залі; з) ходити по салі під час вистави; і) займати чужі місця. При вході до бічних кімнат мають знаходитись: а) написи, які вказують напрям в яким треба йти до уборної, до кімнати до курення, до гардероби; б) ціни за місце в гардеробі й за програму; має знаходитись також це розпорядження. На стінах залу мали бути виднітись написи великими буквами, вказуючи на виходи, а також таблиці з заборонаю вищевказаних речей. В кінотеатрах мали бути вказані виходи червоними лампами, а проекційна кімнатка повинна була бути обладнана таблицею, яка б забороняла чужим особам вхід. За невиконання цих правил відповідали впорядники вистав, тобто ті особи, на ім'я яких видано дозвіл, а за невиконання правил пожежної та санітарної безпеки також і власники будинків. В залі треба було лишити найменше 3 вільних місць для служби публічної охорони; правило це не виключало обов'язків залишення вільних місць для представників влади. Ті особи, які порушували ці правила мало бути покарані адміністративним порядком штрафом до 30.000 польських марок, або арештом до 6 місяців. Особи, які не підпорядковувалися вимогам представників влади, що несли службу під час вистави, повинні бути за це затримані і випроваджені з залу в цілях покарання. В разі великого порушення вистава закривалася²⁰.

Щодо обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад то його практично й не було, тому що Подільський край не входив до складу Речі Посполитої й не розглядався на той час польською владою як складова частина єдиної держави.

Депортації місцевого населення окупованих територій польськими військами не проводилися по двох причинах: по-перше, місцеве населення не було загрозою для польської окупаційної влади і по-друге, депортація потребувала значних матеріальних затрат, а це було дуже накладно для молоді польської держави, тому така депортація не мала сенсу.

Щодо притягнення місцевого населення до служби у збройних силах держави-окупанта, то поляки це на Поділлі не робили, тому що їм вистачало людських ресурсів за рахунок населення самої Польщі та Галичини.

Таким чином, ми бачимо, що так звана «окупація» Подільського краю не була окупацією в повному сенсі цього поняття. Можна сказати, що характер польської окупаційної влади мав лише наступні критерії: а) встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції; б) проведення політики (в сферах політичного, економічного, культурного життя) на захоплених землях в інтересах окупаційної влади; в) придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами (система державної поліції та наглі суди); г) цілеспрямована політика національної асиміляції. Решта критеріїв не проявилися під час

перебування польських військ на теренах Подільського краю.

Висновки. Тобто, можливо зробити висновок, що перебування польських окупаційних військ на теренах Подільського краю стало корисним для краю та його населення, тому що воно йшло в руслі ідеї формування балтійсько-чорноморського союзу, як єдиного засобу досягнення стабілізації військової та політичної ситуації на сході Європи, це дало можливість зберегти залишки державних структур УНР і дати поштовх їх відродженню, яке, нажаль було припинено початком війни між Польською Республікою і Українською Народною Республікою з одного боку, і РСФРР з другого в квітні 1920 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. O Niepodległą i Granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921. Warszawa; Pułtusk, 1999. S. 376.
2. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вінніпег, 1968. С. 15.
3. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Постанови Ради Народних Міністрів та окремі накази Головноуповноваженого уряду, головної команди військ УНР // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 1.
4. Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. Львів, 2004. С. 90–91.
5. Ковальчук М. Війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. К., 2006. С. 272; Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). Київ. 2001. С. 17.
6. Безручко М. Від Проскурова до Чорторії. *Корпус Січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967.* Чикаго, 1969. С. 390–391; Мамчур Т. Правда про обставини виїзду Головного Отамана С. Петлюри за кордон 5–6 XII 1919 р. *Корпус Січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967.* Чикаго, 1969. С. 454.
7. O Niepodległą i Granice... S. 402–405.
8. Кохановський О. Деражнянина у період Української національної революції 1917–1922 років. Деражня, 2008 р.
9. Завальнюк О., Комарницький О. Подільські містечка в добу Української революції.– Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2005, С. 50–52.
10. Завальнюк О., Комарницький О. Подільські містечка в добу Української революції. С. 55.
11. Доценко О. Літопис Української революції Т. 2. Кн. 5. 1917–1922 [Текст]: матеріали й документи до історії української революції / О. Доценко.– К.-Л.: Дослідчий ін-т модерної укр. історії, 1923. С. 216.
12. *Наш шлях.*– Кам'янець– Подільський, 1920.– 26 лютого
13. Доценко О. Літопис Української революції. Т. 2. Кн. 5. 1917–1922 [Текст]: матеріали й документи до історії української революції / О. Доценко. . – К.-Л.: Дослідчий ін-т модерної укр. історії, 1923. С. 288–289.
14. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України. – Ф. 1131.– Оп. 1. Спр. 52. Арк. 15.
15. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України – Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 23.

16. Доценко О. Літопис Української революції. Т. 2. Кн. 5. 1917–1922 [Текст]: матеріали й документи до історії української революції / О. Доценко.– К.-Л.: Дослідчий ін-т модерної укр. історії, 1923. С. 288–289.

17. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 25.

18. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України, Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 37.

19. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України – Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 40.

20. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки на Поділлі, м. Кам'янець-Подільський, Подільської губернії (1918–1920). Урядові щоденники уряду Подільської округи, цивільного уряду земель Волині і Подільського фронту//ЦДАВО України Ф. 1131. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 45.

REFERENCES:

1. *O Niepodległą i Granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919–1921.*(1999) Warszawa; Pułtusk, S. 376.

2. Ohienko, I. (1968) *Riatuvannia Ukrainy. Na tiazhkii sluzhbi svoiemu narodovi.* [Saving Ukraine. In the heavy service of his people]. Vinnipeh, S. 15.

3. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoï Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskij gubernii (1918–1920). Postanovi Radi Narodnich Ministriv ta okremi nakazi Golovnoupovnovazhenogo uriadu, golovnoi komandi viisk UNR [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Resolutions of the Council of People's Ministers and separate orders of the High Plenipotentiary Government, the main command of the troops of the Ukrainian People's Republic] //The Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine (hereinafter – the Central State Archive of Ukraine). F. 1131. Op. 1. Ref. 36. Arc. 1.

4. Tutunik, U. (2004) *Revoliutsiina stykhiia. Zymovyi pokhid 1919–20 rr* [Revolutionary element. The winter campaign of 1919–20]. Iviv, 2004. S. 90–91.

5. Kovalchuk, M. (2006) *Viina 1919 roku. Ukrainsko-bilohvardijske zbroine protystoiannia* [The war of 1919. Ukrainian-White Guard armed confrontation.] K., S. 272; Dotsenko O. (2001) *Zymovyi pokhid (6.XII.1919 – 6.V.1920)* [Winter campaign (sh. XII. 1919 – sh. V. 1920)] K., S. 17.

6. Bezruchko, M. (1969) *Vid Proskurova do Chortoryi* // Korpus Sichovykh striltsiv. Voienno-istorychnyi narys. Yuvileine vydannia 1917–1967[From Proskurov to Chortoriy]. Chykaho, 1969. S. 390–391; Mamchur T. (1969) *Pravda pro obstavyny vyizdu Holovnoho Otamana S. Petliury za kordon 5–6 KhII 1919 r.* [The truth about the circumstances of the entry of Chief Otaman S. Petliura abroad on May 5–6, 1919] // Korpus Sichovykh striltsiv. Voienno-istorychnyi narys. Yuvileine vydannia 1917–1967. Chykaho, 1969. S. 454.

7. *O Niepodległą i Granice..* S. 402–405.

8. Kokhanovskiy, O. (2008). *Derazhnianshchyna u period Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsii 1917–1922 rokiv.*[Derazhnianschyna during the Ukrainian National Revolution of 1917–1922] Derazhnia.

9. Zavalniuk, O., & Komarnytskyi, O. (2005) *Podilski mistechka v dobu Ukrainskoi revoliutsii* [Podilsk towns during the Ukrainian revolution] Kamianets-Podilskyi: Abetka – NOVA, S. 50–52.

10. Zavalniuk, O., & Komarnytskyi, O. (2005) *Podilski mistechka v dobu Ukrainskoi revoliutsii.* Kamianets-Podilskyi: Abetka – NOVA, S. 55.

11. Dotsenko, O. (1923) *Litopys Ukrainskoi revoliutsii. T. 2. Kn. 5. 1917–1922 [Tekst]: materialy y dokumenty do istorii ukrainskoi revoliutsii*/[Chronicle of the Ukrainian Revolution. T. 2.

Book. 5. 1917–1922 text: materials in the document on the history of the Ukrainian revolution] O. Dotsenko. K.-L.: Doslidchyi in-t modernoi ukr. istorii, S. 216.

12. *Nash shljach*. (1920) [Our way] Kamianets-Podilskyi, 1920 – 26 lutogo.

13. Dotsenko, O. (1923) *Litopys Ukrainskoi revoliutsii*. T. 2. Kn. 5. 1917–1922 [Tekst]: materiialy y dokumenty do istorii ukrainskoi revoliutsii/[Chronicle of the Ukrainian Revolution. T. 2. Book. 5. 1917–1922 text: materials in the document on the history of the Ukrainian revolution] O. Dotsenko. K.-L.: Doslidchyi in-t modernoi ukr. istorii, S. 288–289.

14. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoj Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskoi gubernii (1918–1920). Urjadovi shchodenniki uriadu Podilskoi okrug, tsivilnogo uriadu zemel Volyni I Podilskogo frontu [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front]//CSAVO Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Ark. 15.

15. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoj Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskoi gubernii (1918–1920). Urjadovi shchodenniki uriadu Podilskoi okrug, tsivilnogo uriadu zemel Volyni I Podilskogo frontu [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front]//CSAVO Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Ark. 23.

16. Dotsenko, O. (1923). *Litopys Ukrainskoi revoliutsii*. T. 2. Kn. 5. 1917–1922 [Tekst]: materiialy y dokumenty do istorii ukrainskoi revoliutsii/[Chronicle of the Ukrainian Revolution. T. 2. Book. 5. 1917–1922 text: materials in the document on the history of the Ukrainian revolution] O. Dotsenko. K.-L.: Doslidchyi in-t modernoi ukr. istorii, S. 288–289.

17. Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front//CSAVO of Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Ark. 25.

18. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoj Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskoi gubernii (1918–1920).). Urjadovi shchodenniki uriadu Podilskoi okrug, tsivilnogo uriadu zemel Volyni I Podilskogo frontu [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front]//CSAVO of Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Arc. 27.

19. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoj Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskoi gubernii (1918–1920). Urjadovi shchodenniki uriadu Podilskoi okrug, tsivilnogo uriadu zemel Volyni I Podilskogo frontu [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front]//CSAVO of Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Arc. 40.

20. Golovnoupovnovazhenii uriadu Ukrajnskoj Narodnoi respubliki na Podilli, m. Kam'ianec na Podilli Podilskoi gubernii (1918–1920). Urjadovi shchodenniki uriadu Podilskoi okrug, tsivilnogo uriadu zemel Volyni I Podilskogo frontu [Chief Plenipotentiary of the Government of the Ukrainian People's Republic in Podil, Kamianets-Podilskyi, Podil Province (1918–1920). Government diaries of the government of the Podilsk District, the civil government of the Volyn Lands and the Podilsk Front]//CSAVO of Ukraine. F. 1131. Op. 1. Ref. 52. Arc. 45.

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (22)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Марина Сергіївна Михальченко

Підписано до друку: 29.03.2024.

Формат 60x84/8. Гарнітура Verdana.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,02.

Замов. № 0524/357. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.